

régi(j)óvilág

REGIONÁLIS HONISMERETI SZEMLE

III ÉVFOLYAM. 3-4 SZÁM. 2008 DECEMBER. TEMESVÁR

125 ÉVE SZÜLETETT KÓS KÁROLY

A TARTALOMBÓL:

ARCÉL

- (4) POMOGÁTS BÉLA: Erdély reneszánsz embere
- (6) VALLASEK JÚLIA: A terepismeret csapdái
- (10) SZABÓ ZSOLT: A politikus Kós Károly
- (14) SZEKERNYÉS JÁNOS: Kós Károly és a felépítendő alvindi templom
- (25) TORÓ T. TIBOR: Temesvár– Kós Károly – közösség Központ

EMBERKÖZELBEN

- (37) MIKLÓSIK ILONA: Schmidt Antal
- (41) BODÓ MÁRIA: Járosy Dezső
- (53) UJJ JÁNOS : Arad jeles polgármesterei

LÁTLELET

Beszélgetések jeleseinkről

- (57) SZUSZÁMI ZSUZSA: „A fénynek belülről kell jönnie”
- (73) KISS FERENC: A Geml József Társaskör

TANODA

- (75) MAGYARI SÁRA: Nyelvi előítéletek III-IV.

HÍDVERŐ

- (84) STEVAN BUGARSKI: Szerb épületegyüttes a temesvári Dóm téren

BATYU

- (88) ILLÉS MIHÁLY: Temesközi útvonalak VII.

KÁRMENTŐ

- (92) JANCsó ÁRPÁD: Behálózták, mint a testet az erek...

KILÁTÓ

- (96) A Bácsország legújabb lapszáma Országépítő (a Kós Károly Egyesülés folyóirata)

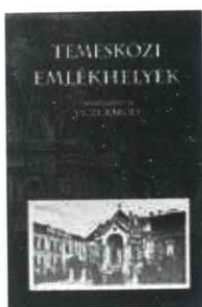
LAJSTROM

BALÁZS KOVÁCS SÁNDOR – GUTAI ISTVÁN:
Bánátból bánatba...

“Nemzetén kívül nincs művészet, saját arc nélkül ideális arc sincsen.”

A Szórvány Alapítvány 2008-as kiadványai:

Temesközi emlékhelyek

„A könyv hosszas gyűjtőmunka és rendszerezés eredménye. Minden olvasóhoz közvetlenül szóló, hasznos könyvet vehetünk kezünkbe, amely összefoglalja mindazokat a tudnivalókat, amelyek birtokába csak a világhálón való hosszas böngészés vagy régi és ritka kiadványok tanulmányozása során juthatunk. Nemcsak emléktáblák és szobrok szerepelnek itt, hanem egy-egy fontos történelmi mozzanat is, így az árvízi mementó is; olyan hidak és táblák, amelyek mára már eltűntek ugyan Temesvár életéből, de valamikor emblemikus jelentőségűek voltak. Az ember örömmel tapasztalhatja meg az olvasás során, hogy sik ez a vidék, mégis a térképen sokasodik az értékes látnivalókat jelző pontok száma” – mondta a könyv méltatója, Miklósik Ilona. A könyv főtámogatója, Herczeg András maga is szerepel a kiadványban, mert háza műépítészeti tananyag, a budapesti egyetem kortárs építészeti tananyagának is része.

Temesvári Líceum

A *Temesvári Líceum* című négy nyelvű nagyterjedelmű kiadvány, a Bánság fővárosában működő első felsőoktatási intézmény történetét dolgozza fel. Olyan felsőoktatási intézményeket neveztek líceumnak, amelyekről a korban ismert négy kar (jog, teológia, filozófia, orvostudomány) valamelyike hiányzott. A kutatás úgy indult, hogy a szerző, Stevan Bugarski temesvári helytörténész azt vizsgálta, vajon hány nemzettársa tanult a temesvári intézményben a 19. század első felében. A kutatás során 1833-ban fogalmazódott meg az első világi intézmény szükségessége. Lonovics csanádi püspök sokat tett a bánsági oktatás színvonalának javítása érdekében. 1836-ban 30 ezer forintot adományozott az iskola megvalósítására, míg a kincstár csupán 10 ezret. Schmidt Antallal, temesvári építésszel építtette át az egykori teológia egyemeletes épületét, hogy létrejöhessen az első világi főiskola. Az első katalógust és az alapító okmányt, a könyvtár és a laboratórium leltárát, a tanrendet is követhetjük a műben.

Régióba zártan

„A regionalizmus kezd polgárjogot nyerni a romániai közgondolkodásban. Érdemes volna alaposabban elemezni, egy ilyen állítás mögött mi a pontos tartalom, hol, kik és miként foglalkoznak a regionalizmus kérdésével. Taxatív számbavétel hiányában nehéz elhárítani a veszélyt: mi is úszunk az árral. Beszélünk a regionalizmusról, mert divat, mert eladható szakmai és politikai piacokon. A politika lassan tíz esztendeje tartja napirenden a kérdést, de már a megjelenés és annak kontextusa is jelzés értékű.” Írja Bodó Barna a Diaszpóra könyvek sorozatban megjelent *Régióba zártan* című kötet fülszövegében. A kilenc tanulmány a régió, a politika és a sajtó kapcsolatával foglalkozik, a szerzők közt szerepel Albert Ferenc, Bakk Miklós, Bodó Barna, Mariana Cernicova, Felek György, Somogyi Attila, ifj. Toró Tibor.

"... A kozmopolitizmus - eslovasag...
Nemzetek hírd ningen művészt,
sajátan nélről ideális az ginsen..."

Kós Károly

Jeleseink

Kós Károly. Járosy Dezső. Schmidt Antal. Geml József. Székely László.

Egy polihisztor. Egy zenetudós. Egy építész. Egy polgármester és helytörténeti író. Egy építész és városreformer.

Nagyon gazdag az a közösség, amely évfordulós megemlékezések okán egy fél éves időintervallumban ennyi nagyságot idézhet fel. Olyan alkotókat, akik egyként és méltán számíthatnak nem csupán a helyi közösség, de a kulturális-nyelvi közösség elismerő odafigyelésére is.

Ennek okán merül fel a kérdés: mennyire tagjai nevezett személyek Temesköz és Temesvár etnikumoktól független közös emlékezetének. Nevezett jeleseink tevékenysége egy kivétellel - Kós Károly - városunkhoz kötődik.

Megnéztem Temesvár utcanév-táblázatát: Székely László kivételével egyikükről sem neveztek el közteret, utcát itt. Pedig ha Anghel Saligny-nek kijár itt az utcanév, akkor miért ne járna az építész Kósnak és Schmidtnek? Az egyik európai szintű újtója az építészetnek, a másik jeles temesvári művelője, akinek életműve beépült városunk képébe. Ha a helytörténeti kontextust nézzük, a legmeglepőbb Geml József érdemei ekként történő elismerésének a hiánya.

Tudjuk, Székely László is azután kapott - nyúlfarknyi - utcát városunkban, hogy a helyi magyarság és jelesül a Magyar Nőszövetség évekig foglalkozott munkásságának közkinccsá tételével.

Ha azt akarjuk, tudósaink, művészeink, politikusaink azon túl, hogy a magyarok számára jelentős alkotók, a helyi közvélemény, Temesvár és a térség más ajkú lakói által is ismertek és elismertek legyenek, tevékenységükkel foglalkoznunk kell, munkásságukat fel kell idéznünk.

Ezért készül jelen lapszámunk is.

Önmagunk, és reményeink szerint mindazok épülésére, akiknek fontosak azok az alkotók, akik hozzájárultak szellemi világunk építéséhez és alakításához.

Bodó Barna

POMOGÁTS BÉLA

Erdély reneszánsz embere

Kós Károly a reneszánsz nagy egyéniségeinek példáját követve tevékenykedett: egyidőben volt politikus és irodalomszervező, stratégia-alkotó ideológus és gyakorlati szakember, építésmérnök és grafikus, mindenekelőtt azonban író, aki műveivel meghatározó módon befolyásolta az erdélyi magyarság közösségi életét. Hazatérve Erdélybe, az akkor indult Keleti Újság közölte *Gálok* című, úgy mond, „családi krónikáját”, ebben egy kalotaszegi nemzetség három nemzedékének történetét beszéli el az 1848-as forradalom időszakától az első világháború végéig. A romantikus módon színezett történet az író egyik legfontosabb erkölcsi eszméje, a szülőföld iránt tanúsított hűség mellett tesz hitet. Valójában ennek az erkölcsi eszménynek a gazdagabb epikai megjelenítését szolgálja Kós Károly bizonyára leginkább rangos szépirodalmi alkotása: az 1925-ben megjelent *Varju nemzetség* című történelmi regény.

A nevezetes regény cselekménye Kalotaszegen játszódik: Valkón, Monostoron és fent a havasban, a Pojánán, a Talharu sziklái alatt fekvő hegyi letelepedés. Kós Károly maga is ehhez a tájhoz ragaszkodott, nemcsak a falvakat járta, a havason is gyakran megfordult, s valami különös nosztalgiát táplált a havasi táj, a havasi élet iránt. A havasi élet köré valósággal romantikus mítoszt rajzolt, ennek a mitizáló szándéknak a regény ideológiájában és poétikájában egyaránt voltak következményei. A cselekmény tere tehát a kalotaszegi falu és a havas, ideje viszont az a történelmi korszak, amely Bethlen Gábor fejedelemségének utolsó éveitől II. Rákóczi György végső bukásáig és haláláig húzódott, vagyis az 1629 és 1660 közé eső három évtized. Kós Károly ezeket az évtizedeket úgy mutatja be, mint folytonos hanyatlást és pusztulást, amely Bethlen Gábor „aranykorától” a II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratát követő tatár pusztításig és Várad török által való elfoglalásáig vezetett, előidézve a fejedelemség végső romlását, az erdélyi függetlenség teljes felszámolását. Erdély romlása, Kós Károly felfogása szerint, nagy történelmi vívmányokat sodort veszélybe, mint hogy a fejedelmi hatalom a magyar nemzeti függetlenség és kultúra letéteményese, a nyugati civilizáció terjedésének támasza volt.

Kós Károly művének – mondhatnók, egész életművének – legfőbb eszméi „üzenete” az, hogy az erdélyi magyarság maradjon hűséges szülőföldjéhez, kultúrájához és hagyományaihoz. Ezt az eszméi „üzenetet” fejezi ki kalotaszegi történelmi regénye is; midőn a szülőföldre, a havasban fekvő Pojánához töretlenül hűséges Varju család négy generációjának történelmi és emberi sorsát mutatja be. A hűség erkölcsi erejét tanúsítja Varju Gáspár és a székely Maksai László összeütközése is, amely szerelmi vetélkedéssel kezdődik és politikai küzdelemmé erősödik: Gáspár szabad ember, kismanes, akinek kicsiny birtoka és saját otthona van; László zsoldos katona, akinek mindig a felsőség parancsa szerint kell élnie és eljárnia. Gáspár független lelkiismerete szerint cselekszik, egy győztes összecsapás után megkegyelmezhet a székely katonának, ennek viszont a fejedelem védelmében le kell őt lőnie. Így lesz Maksából megtört és csalódott ember, akinek megigazulását végül az teszi lehetővé, hogy az 1658-as tatár betörés alkalmával Kalotaszeg védelmében áldozza fel életét. A vérbosszúból származó gyűlölködés ekkor szűnik meg a két család között, a regény záróképe szerint Varju Gáspár fia és Maksai László lánya egymásra találnak és együtt fogják megtartani a Pojánán a Varju nemzetség otthonát.

A történelmi regény az „erdélyi gondolat” szépirodalmi megalapozói közé tartozott, ezt az alapvetést szolgálták Kós Károly művelődéstörténeti írásai is, így az 1929-ben megjelent *Erdély – kultúrtörténeti vázlat* című „transzilvánista” alapvetése, amelynek függeléke művészi litográfiák sorában mutatta be Erdély nevezetes épületeit és népviseleteit. Az író bízni akart abban, hogy Erdély népei (magyarok, románok és németek) képesek lesznek arra, hogy egymással összefogva alapozzák meg a történelmi országrész jövőjét. Fejtegetéseit a következőkkel fejezte be: „Hogy mi lesz Erdély népének és kultúrájának útja a jövőben, az jórészt Erdély népeitől függ. A história bizonyítása szerint Erdély azoké a népeké volt, akik ezt a földet, ezt a sorsot és ezt a pszichét vállalták és azoké lesz a jövőben, akik azt a jövőben vállalni fogják. Erdély sorsa akkor volt a legbolderabb, kultúrája akkor virágzott ki leggazdagabban

és legteljesebben, amikor népei egyakarással váltalták a külön erdélyi sorsot és építették azt külön erdélyi eszközzel."

Kós Károly élete végéig kitartott az „erdélyi gondolat” mellett, ebben fedezve fel az erdélyi kérdés demokratikus megoldásának lehetőségét. Imént idézett *Erdély* című művében olvashatók a következők: „Ezer esztendő nagy idő még népek és kultúrák életében is, de ezer esztendő alatt Erdély földjén egyik nép és egyik kultúra sem tudta és nem is akarta a másikat a maga képére átformálni. Külső erők néha megpróbálták ezt nagy áldozattal, de kicsi eredménnyel és végső siker nélkül. Ellenben a három együttélő kultúra tudatlanul állandó és soha egészen meg nem szűnő törekvése volt, hogy faji természetének megtartásával olyan közösségeket vegyen magára, melyek különvalóságaik ellenére is típusosan erdélyivé tegyék. Más nép az erdélyi magyar, mint a magyarországi, más a királyföldi szász, mint a németországi német és más az erdélyi román, mint az ókirályságbeli; fizikumban is más, de mentalitásában éppen az. És ha megmaradt a román román, a szász németnek és a magyar és székely magyarnak, de egymástól való különbözőségük mellett jellemzi őket és minden kulturális megnyilatkozásukat az a közösség is, melyet a megmáshatatlanság és örök természeti adottságokon kívül a közös sors, az élettel való közös küzdelmek közös formái determináltak. Ez a megnyilvánuló közösség éppen az a speciális erdélyi psziché, amit egyik erdélyi népnek Erdély határain kívül való nemzetestvére sem értett és érthetett meg soha."

Az otthonosság könyvei közé tartozik Kós Károly 1932-ben közreadott *Kalotaszeg* című munkája is, ebben (ugyancsak számos művészi illusztráció kíséretében) a tájegység történetéről és népi életéről adott képet, itt olvasható a *Budai Nagy Antal históriája* hosszabb történeti elbeszélése is, amely az 1437-es erdélyi parasztháború történetét idézi fel, és a néhány esztendővel később a budapesti színpadon is nagy sikert aratott *Budai Nagy Antal* című történelmi dráma alapvetése volt. A kalotaszegi múltat és népeletet bemutató, erősen személyes jellegű könyvet az ott élő nép jövőjébe vetett bizalom szötte át. *Kalotaszeg* – hangsúlyozza az író – „Erdély legnagyobb városának tövében terül el, mégis jobban megtartotta és önállóbban fejlesztette, építette ki talán minden más magyar népcsoportnál gazdagabb, de mindenesetre eredetibb, egyénibb, magyarabb művészetét. Pedig a kalotaszegi nép egyike a legmozgékonyabb, járkelő, utazni szerető magyar népcsoportnak, amely sohasem zárta el magától a világot, sőt ő kereste fel azt.” „Ezt a gyakorlatnak és tapasztalatnak ellentmondó eredményt – fejt ki a továbbiakban Kós Károly – nem tulajdoníthatjuk másnak, mint a minden népnél megállapítható erős, a pol-

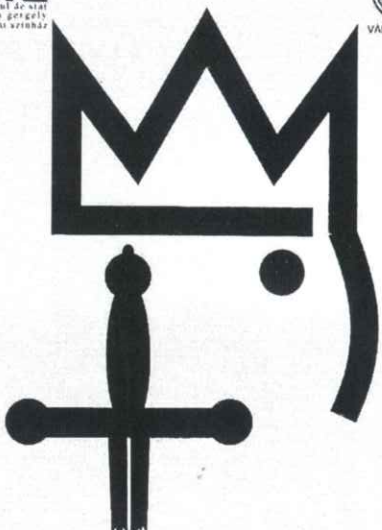
gári és felsőbb osztályoknál többszörösen erősebb konzervativizmusának. Ez a művészetben való konzervativizmus a kalotaszegi népnél már szinte

ESTERGOMI
'97-'98 évad
(augusztus 197-198)

ESZTERGOMI
VÁRSZÍNHÁZ

AZ ORSZÁGÉPÍTŐ

(CITATORUL)

Kós Károly regényét színpadra alkalmazta
Dobák Livia

Díszlet-jelmez:
EMIL GRAMA

Ütőhangszerek:
MOLNÁR LEVENTE

Rendező:
ÁRKOSI ÁRPÁD m.v.

SZEREPLŐK:
Fazakas Géza • Lehoczky Andrea • Makra Lajos • Szász Enikő • Hunyadi László • Ráduly Katalin • Mátyás Zsolt Imre • Bandi András Zsolt • Giacomello Roberto • Higgyed Imre • Fincziski Andrea • Dukász Péter • Sütő Udvari András valamint Kertész Zsuzsa, Kertész Katalin és Dukász Magor gyermekszereplők

Remutató: Esztergomi Várszínház: 1997 aug. 17. - Temesvár: 1997 szept. 13.

SPECTACOLUL ESTE TRADUS LA CASĂ

Az országépítő Esztergomban és Temesvárott

Kós Károly: Az országépítő című regényének színpadi adaptációját az Esztergomi Várszínház 1997. augusztus 17-én mutatta be Szent István fejedelemmé választásának 1000. évfordulója alkalmából. Az előadást, amelynek temesvári bemutatóját szeptember 13-án tartották, a temesvári Csiky Gergely Színház valamint az esztergomi Várszínház közös produkciójaként az 1997-1998-as évadban műsoron tartotta a Béga-parti társulat. Árkosi Árpád Jászai Mari-díjas művész rendezte, a határos díszletet és a jelmezeket Emil Grama tervezte. A történelmi életképeket a sámant is alakító Molnár Levente virtuóz ütőhangszeres játéka kapcsolta össze. A regény színpadi változatát Dobák Livia készítette.

(Szekernyés Irén)

nem is öntudatlan, ösztönös védekezés, de tudatosított önérték és önbecsülés: magasabbrendű emberi tulajdonság, mely egyenes arányban van a kalotaszegi nép született és kétségtelenül magasrendű népi intelligenciájával.”

Kós Károlyt mint elbeszélőt, mindig is Erdély története foglalkoztatta, tulajdonképpen erdélyi („transzilvánista”) nézőpontból mutatta be Szent István életét és korát 1934-ben közreadott *Az országépítő* című regényében is. A regény közelebről a király három országos útjának eseménytörténetét beszéli el: az első rokoni küldetés az Erdélyben hatalmat gyakorló Gyula vezérhez, a második a Koppány, majd az Ajtony ellen vezetett hadjárat a Dunántúlon, illetve a Tiszántúlon, a harmadik ugyancsak háború, amely az erdélyi Gyula hatalmát törte meg. Kós Károly nagyszabású történelmi freskót készített az államalapítás korának magyarságáról, ez a freskó a háborúskodás és a megtorlás sötét színeit mutatja, egyszersmind érzékeltetni tudja a nagyszabású kép középpontjában elhelyezkedő uralkodó személyes tragédiáját is. Erről a tragédiáról ad képet a regény zárófejezete, ebben az élettől búcsúzó király drámai önvizsgálata található. „Véres építést parancsoltál nekem, Úristen – hangzanak a király utolsó szavai -, s én nem irgalmazhattam, s Te se irgalmaztál nekem, Istenem... Koppánynak halni kellett... s Ajtonynak... Tonuzobának is... s az utolsó Vazul volt... s ez volt a legnehezebb, Uram (...) De én a gyermekeket adtam... s Imre volt az utolsó... S az volt a legnehezebb terű, Uram, amit reám tettél... S mindent Te parancsoltál és ezért nem lehet igazsága Csánádnak és én hiszek Neked... S irgalmazzál nekem, Istenem...”

A Szent Istvánról írott regény sikere mellett

Kós Károly a színpadon is a közönség rokonszenvével találkozott. A *Kalotaszeg* című kötetben szereplő krónikás fejezet nyomán írott *Budai Nagy Antal* című történelmi drámát Budapesten is sikerrel mutatták be. Az erdélyi parasztháború, amely először egyesítette Erdély népeit, Kós Károly színpadán, tragikus végkifejlete ellenére is, a transzilvánista eszmék erkölcsi példáját mutatta fel. „Kós Károly drámája – jelentette ki Reményik Sándor – az első igazi, nagy, nevét megérdemlő transzilván dráma, megindult diadalútján. Ez az út még akkor is a szellem és a művészet diadalútja volna, ha csak fél siker koronázná, még akkor is, ha tőle idegen bírálók vagy tömegek értetlensége megbuktatná.” Felesleges volt az aggodalom, a drámának komoly sikere lett, mint ahogy sikert aratott *Az országépítő* nyomán írott (a budapesti Nemzeti Színházban 1942-ben bemutatott) történelmi dráma is.

A második világháború és Erdély történelmi sorsának újabb fordulata után az író egy ideig, amíg tehetett, részt vett az erdélyi magyar közéletben. Élete utolsó évtizedeit Kolozsváron töltötte, minthogy szülei otthona a pusztító csőcselék áldozata lett. 1948 után azonban ő is kivonult a közéletből és az irodalomból, és csak az ötvenes évek végén térhetett vissza ide. 1969-ben *Hármaskönyv*, 1973-ban *Kalotaszegi krónika* címmel jelentek meg válogatott művei, élete végén *Nagyurak* című regényén dolgozott, ebben a kolozsvári Szent Györgyszobor alkotóinak: Mártonnak és Györgynek az életét kívánta bemutatni, műve befejezetlen maradt. 1991-ben, halála után közel másfél évtizeddel került az olvasó elé (Benkő Samu gondozásában) *Életrajz* című munkája. Valójában ezzel a „posztumusz” könyvével örökölte át tevékeny és termékeny életének igazságait a jelenre.

VALLASEK JÚLIA

A terepismeret csapdái

Kós Károly a román irodalomtörténetírásban

Kétségtelen, hogy az erdélyi magyar irodalomtörténet első néhány évtizedének egyik kulcsfigurája Kós Károly, nem csupán íróként, hanem irodalom- és közösségsszervezőként is. Szerteágazó munkásságának megítélésére többféle perspektíva

kínálkozik. Ezek egyike a magyar irodalom nyelvi és kulturális közegét kívülről szemlélő nézőpont, amely bizonyos értelemben tükörképét nyújtja Kós világszemléletének.

A huszadik század húszas és harmincas éveit

nek (illetve bizonyos fokig a negyvenes évek első felének) egyik legerősebb szellemi és irodalmi irányzata, a transzszilvanizmus szorosan kötődik Kós Károly nevéhez. Az erdélyiség-eszmének mintegy iránytűszerepe volt Kós gondolkodásában és tevékenységében: hozzá igazodott mindenben, amit valaha is végzett és végezni akart. Szentimrei Jenő a *Budai Nagy Antal* 1937-es budapesti bemutatója kapcsán írja, hogy Kós transzszilvanista volt már akkor is, "amikor ez az ország-rész még a nyugodt békeévek álmát szenderegte",¹ és hozzátehetjük, transzszilvanista maradt akkor is, amikor már egészen más irányú szellemi-művelődési irányzatok szelei fújtak.

A transzszilvanizmus egyik lényeges és bizonyos fokig idealista gondolata az Erdélyben élő népek, elsősorban a magyarok, románok és szászok egymásraultaltságból és közös történelmi hagyományból fakadó békés összefogásának eszméje. Kós a *Kiáltó Szóban* még reálpolitikai érvekkel (magyarság számaránya, együttműködés szükségessége stb.) támasztja alá a transzszilvanizmus (amúgy gyöngye lábakon álló) egyik alaptételét, miszerint "Erdély geográfiai egyéniség, gazdasági egyéniség, történelmi szükségesség."² Később a reálpolitikai érvek háttérbe szorulnak, s erőteljesebbé válik az "erdélyiség", az "erdélyi lélek" jellegzetes vonásainak felrajzolása, s a húszas, harmincas évek reális politikai helyzetének (például a fokozott cenzúrának) ellentmondó, attól mintegy eltekintő tézisek, miszerint "Ezer esztendő alatt Erdély földjén megtörténik az a gyönyörű csoda, hogy három nép, és három kultúra éli életét úgy egymás mellett, illetve egymás között, hogy mindhárom megőrzi – mert megőrizheti – a maga különvaló egyéniségét, de emellett közös és minden környező idegen és rokon néptől és kultúrától elütő karaktert vesz fel".³

Kérdés: hogyan tükröződik Kós Károly írói munkássága (és a bizonyos fokig a szerző alakjától elválaszthatatlan transzszilvanizmus-eszme) "a másik fél", jelen esetben a román irodalomtörténeteszek/kritikusok munkáiban. A magyar irodalom román közvetítéséhez, de egyébként bármely irodalomtörténeti korszak megírásához elengedhetetlenül szükséges, hogy a szerző megfelelő ismeretekkel rendelkezzen az adott irodalmi korszakról, képes legyen tárgyi ismereteinek szintézisére, és ezt a szintézist megfelelő ízlés- és szemléletbeli nyitottsággal tudja elvégezni. Esetünkben ez utóbbi kritériumhoz való alkalmazkodás kettős élű. A román irodalomtörténész számára az erdélyi magyar irodalom esztétikai értékeinek, ízlés- és kifejezésformáinak érzékelését és érzékeltetését részben megkönnyíti a témák, motívumok, ideológiák terén megnyilvánuló "terepismeret", hiszen az erdélyi magyar irodalom formálódásában és a román illetve a kelet-közép-európai kis irodalmak alakulásának történetében természetsze-

rűleg számos hasonló vonás akad. Másrészt a Trianon óta eltelt több mint nyolcvan esztendő során többé-kevésbé mindig érzékelhető feszültségek s a belőlük fakadó bizonyos témákra való fokozott érzékenység olyan csapdákat állít, amelybe a jóhiszemű, s a tudományos objektivitás elvével felfegyverzett irodalomtörténész is könnyen belesétál.

Hans Robert Jauss a recepcióesztétikai megalapozottságú irodalomtörténetírás premisszájaként tételezi, hogy "a kritikus, aki megbírálni egy új könyvet, az író, aki művet alkot a korábbi alkotások pozitív vagy negatív normáival szembeállítva, az irodalomtörténész, aki megkeresi, az adott mű történelmi magyarázatát és a hagyományban elfoglalt helyét – mindannyian elsősorban olvasók, s csak másodjára lép működésbe az irodalomhoz való reflexív viszonyuk."⁴ Olvasó és irodalom viszonyának "esztétikai és történelmi implikációi" vannak. Most ez utóbbit emelném ki, miszerint "az első olvasók élménye recepcióláncként folytatódik generációról generációra, miközben gazdagodhat is, sőt esetenként eldönti egy mű történelmi jelentőségét és esztétikai rangját is."⁵ E recepciótörténeti láncban fontos szerepet játszik az irodalomtörténetet megíró olvasó, hiszen könyv alakban materializálódó olvasata recepcióformáló erőként hat a továbbiakban.

Az alábbiakban három szövegen keresztül szeretném vázolni, hogyan látja és láttatja a román irodalomtörténet Kós Károly alakját: három irodalomtörténeti mű⁶ idevágó részleteivel.

A három kötetből – Ion Chinezu *Aspecte din literatura maghiară ardeleană* (1919–1929), (Képek az erdélyi magyar irodalomból, 1919–1929), Nicolae Balotă *Scritorii maghiari din România* (1920–1980), (Romániai magyar írók 1920–1980) és Gavril Scridon *Istoria literaturii maghiare din România 1918–1989* (A romániai magyar irodalom története 1918–1989) – amint a címek is jelzik, mindössze az utolsó klasszikus értelemben vett irodalomtörténet, a tárgyalt korszak határai is itt tolnak ki a legmesszebbre. Sajnos a címben jelzett 1989-es időhatár inkább a könyv ideológiai horizontjára és kérdésfeltevési módjára vonatko-

ARIADNÉ KÖNYVEK

Vallasek Júlia

Lassú utazások könyve

Írók, városok, bankigazgatók
Üvegkemény arcok
Macondo, az üres név
Egy polgárlány vallomása
Szerb Antal Kristóf, a kaméleon

zik. A kötet első változata 1982-ben készült el, 1996-os megjelenésekor a kézirat aktualizálása csak a bibliográfiai adatok szintjén történt meg.⁷

Ion Chinezu viszont kortársként szemlélte az erdélyi magyar irodalom első évtizedének alakulását, a szélesebb időbeli rálátás hiánya azonban nem jár együtt az ideológiai perspektíva beszűkülésével. A hosszabb eszme- és stílustörténeti folyamatok ábrázolásától kénytelen eltekinteni, ehelyett alapos tematikai elemzések végez. E kompromisszum azonban paradox módon Chinezu (egyébként doktori disszertációként íródott) irodalomtörténetének javára válik, hiszen a mai olvasó számára magukat a tárgyalt műveket hozza közelebb, s bizonyos fokig képes (mert kénytelen) megszabadulni a huszadik század eleji irodalomtörténetírás kánonjainak ballasztjától. Egy évtized oly rövid időszak ahhoz, hogy irodalomtörténet íródjon róla, hogy óhatatlanul kikövetel egy "mikroszkopikus" szemléletet, amely rendkívül aprólékos, intenzív vizsgálódást parancsol. Az erdélyi magyar prózát például tíz tematikus csoportra bontva vizsgálja Chinezu (Az idős nemzedék, Átmeneti nemzedék, Történelmi regény, Nőirodalom, Székely írók, Urbánus irodalom, Háborús próza, "Modernista" regény és Szatirikus regény).

Kós írásait (a regények közül ekkor még csak a *Varjú nemzetség* jelent meg) természetesen a történelmi regényről szóló terjedelmes fejezetben tárgyalja Chinezu. A román irodalomtörténész párhuzamosan vizsgálja, hogyan jelentkezik a jellegzetes "erdélyi gondolkodásmód" Makkainál a protestantizmus szellemi lendületén és a regényfigurák részletes pszichikai rajzán keresztül, Kósnál pedig a társadalmi-történelmi hagyomány fikcióba öntésében. Explicit módon nem hangzik ugyan el, Chinezu mégis irányregényként kezeli a *Varjú nemzetséget*. "A *Varjú nemzetségben* Kós leleplezi az erdélyi gondolkodásmód társadalmi hátterének titkait, mintha posztumusz adatokkal bizonyítaná, hogy ez a gondolkodásmód fogta össze a vidéki kismenéseket a parasztsággal, és – véleménye szerint – ugyanez a felfogás a múltban minden faji köteléknél erősebb regionális kapcsolatot teremtett a románság és magyarság között."⁸

A bevezetőben említett érzékenységek csapdájába sajnos még egy olyan jónevű irodalomtörténész, is belesétál, mint Chinezu. Sírlemez, hogy Kós a kötet ajánlásában "idegen szóként" aposztrofálja a román nyelvet, s egy hosszú bekezdést szán arra, hogy éppen a *Varjú nemzetségből* vett példákra keresztül bizonyítsa ezen állítás téves voltát.

Gavril Scridon terjedelmes irodalomtörténetében, úgy tűnik, radikálisabban közelíti meg a két világháború közti erdélyi irodalom sajátos (a magyar irodalom egészébe integrálódó, attól bizonyos jellegzetes vonásokban mégis különböző) voltát, mint a skizma-pör legradikálisabb erdélyi

hozzászólói. Művében az anyaországi irodalom eszmerendszerei, szerzői, művei, illetve ezek hatása az induló erdélyi írókra szinte teljesen háttérbe szorúlnak, hogy annál erősebben körvonalazódjon az erdélyi magyar irodalom jellegzetes, román irodalmi hagyományokkal állandó kölcsönhatásban fejlődő "erdélyisége": "Ez az irodalom, amely a kifejezés nyelve és számos eleme, valamint a kulturális örökség révén Magyarország irodalmához kötődik, sajátos irodalom, sajátos vonásokkal, melyek közül egyesek *szervesen kötnek a román irodalomhoz, amely mellett kialakult, s amelylyel állandó eszmei, tapasztalati és identitásbeli kölcsönhatásban fejlődött.*" (Kiemelés tőlem V. J.)⁹

A Kós Károlyról szóló rész elsősorban pályaképet és tartalomismertetést nyújt, a művek stilisztikai elemzése, esztétikai értékelése roppant szűkszavú, ezzel kapcsolatban csupán néhány alapvető megállapítás olvasható. Kós teljes életművének ismeretében is a *Varjú nemzetség* áll Kós írói munkásságának középpontjában, ám ezt az értéket nem feltétlenül esztétikai érveléssel bizonyítja a szerző. Akárcsak Chinezu, Scridon is a szerző transzszilvanista eszméinek művészi argumentációjaként értelmezi a regényt. "A regény egyúttal a transzszilvanista eszme illusztrálása, amennyiben a szerző múltbeli példákkal bizonyítja románok és magyarok békés együttélését."¹⁰

A fent jelzett témára való különleges érzékenység, a "népek közti megbékélés" mint esztétikai érvelést helyettesítő alapérték előtérbe helyezése gyengíti, egy-egy ponton kifejezetten hitelteleníti az irodalomtörténeti művek tudományos értékét.

Nicolae Balotă *Scriitorii maghiari din România 1920–1980* című kötete szerkezetét, illetve koncepcióját tekintve nem nevezhető hagyományos értelemben vett irodalomtörténetnek, amennyiben elfogadjuk Jauss tételét, miszerint a "hagyományos irodalomtörténet anyagát általános irányzatok, műfajok, és 'egyéb' címszavak szerint rendezik, s ezeken belül az egyes műveket kronologikus sorrendben tárgyalja. A szerzői életrajzok és életműmélátások véletlenszerű kitérőként bukkannak fel az 'időnként egy fehér elefánt' mottója szerint".¹¹

Balotă könyve esszégyűjtemény, írói portrék lánc (41 ilyen esszéisztikus portré képezi Kós Károlytól Vári Attiláig az erdélyi magyar írók "arcképcsarnokát"), melyet néhány átfogó tanulmány követ: az Erdélyi Helikon, a Korunk, a transzszilvanizmus, illetve az erdélyi avantgárd eszmerendszerének, történetének vázolása.

A román olvasó felé mintegy captatio benevolentiae-ként szolgáló román-magyar kapcsolatokat taglaló részletek itt az írói portrék köréből kiemelve, külön fejezetként, a kulturális kapcsolatokat körüljáró tanulmánycsokorként jelentkeznek.

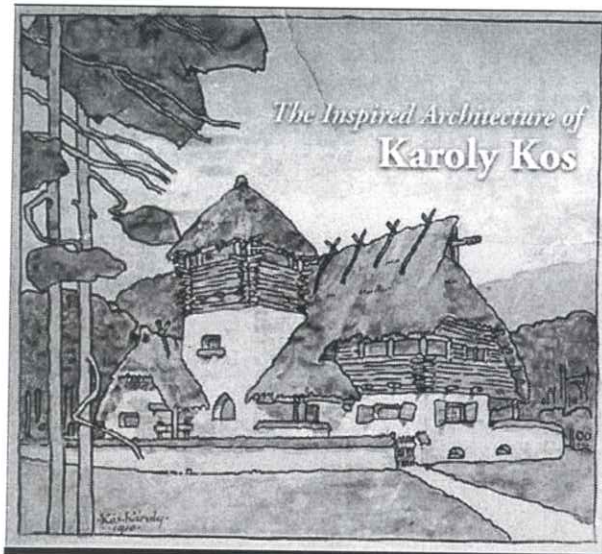
"A romániai magyar írók doyen"-jéről, Kós Károlyról írott esszéjében Balotă annak a szerzőnek

a portréját rajzolja meg, akinek sokirányú tevékenységét a "stilisztikai egységre való törekvés" fogja össze. "Mint Bartók és Kodály a zenében, ő a képzőművészet és az irodalom területén igyekezett egyesíteni a lét elemi formáival kapcsolatban álló archaikust a modernnel, s ezáltal egységes stílussal, azaz a sajátos formai világához való tartozás jegyével látott el mindent".¹²

Akárcsak Chinezu és (vázlatosan) Scridon, Balotă is kiemeli a jellegzetes vizualitáson alapuló stílust, képekben, tablókban való ábrázolásmódot, amely egyúttal a Kós-féle narráció szaggatott ritmusát, a jellegzetes prózanyelvet is meghatározza. ("A visszatérő szavak, képek által mintegy refrénként összefogott tablók sorozatából felépülő prózanyelvében a balladák levegőjét érezzük.")¹³ Ugyanakkor részletesen elemzi a Kós-féle néhány jól megrajzolt vonallal történő jellemábrázolást, az elliptikus, filmszerű szerkesztésmódot, illetve a rendkívül szűkszavú szereplők beszédének, de főleg hallgatásának súlyát.

Balotă könyve tehát rendelkezik mindazokkal az előnyökkel, amelyekkel a szabadabb szerkesztési és esztétikumot érzékenyebben lereagáló esszé bír a historicizmus és az adatcentrikusság balasztját hordozó "hagyományos" történetírással szemben.

Konklúzióként megállapítható, hogy Kós Károly alakja megfelelő súllyal van jelen a két világháború közti magyar irodalom történetét tárgyaló román irodalomtörténeti művekben. Írói teljesítményének megítélésében mind Chinezu, mind Scridon hajlanak arra, hogy prózáját nagy vonalakban ideológiai meggyőződésének, transzszilvanizmusának művészi illusztrációjaként és argumentációjaként olvassák. (Ez a megközelítés tehát csak árnyalatokban különbözik attól a kanonizált

Kós-képtől, amely az erdélyi/magyar irodalomtörténetírásban rajzolódik ki.) Balotă ezzel szemben egy átfogó, stilisztikai egységbe integrálódó irodalmi munkásságot vázol fel, amely szerves kapcsolatban áll a korszak Bartóktól García Lorcáig terjedő, népi gyökerekből táplálkozó modernista törekvéseivel.

A pontos dekódolhatóság igénye végső soron követelményként is értelmezhető. Az országépítő megjelenésekor Szabédi László éppen azt nehezményezi, hogy a regényből hiányzik az írói állásfoglalás, "Többé kevésbé az olvasó leleményességétől függ, hogy mi a könyv mondanivalója", majd arra a sokatmondó megállapításra jut, miszerint: "Kós regénye nemigen mond többet, mint a kolozsvári Mátyás-szobor."¹⁴ Akárcsak a Mátyás-szobor, a Kós-könyv is koronként más-más arcát mutatja.

(Megjelent a szerző *Lassú utazások* könyve című kötetében, KOMP-PRESS, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2005.

¹ Szentimrei Jenő: Kós drámája a Víg-színházban, Pásztortűz, 1937.2.39.

² "Mi kétmillió dolgozó, adozó, anyagi és kultúrértékeket produkáló polgár, felséges erőgyarapodása vagyunk Romániának. De mi, kétmillió nem dolgozó, improduktív, gyűlölködő, alattomos belső ellenség: borzalmas rákfenéje vagyunk Romániának. (...) Kétmillió állampolgár biztos támogatása avagy ellenséges indulata nem lehet közömbös egy sokkal erősebb, konszolidáltabb, gazdagabb államra nézve sem, mint Románia." érvel Kós a Kiáltó Szóban

³ Kós Károly: Erdély. Kultúrtörténeti vázlat. Kolozsvár, 1929.

⁴ Hans Robert Jauss: Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja. In. Recepcióelmélet - esztétikai tapasztalat - irodalmi herme-

neutika. Osiris Kiadó. Budapest, 1997. 47.

⁵ Hans Robert Jauss i. m. 48.

⁶ Ion Chinezu: Aspecte din literatura maghiară ardeleană (1919-1929). Editura revistei "Societatea de mâine", Cluj, 1930.

Nicolae Balotă: Scriitorii maghiari din România (1920-1980). Editura Kriterion, București, 1981.

Gavril Scridon: Istoria literaturii maghiare din România 1918-89. Editura Promedia Plus. Cluj-Napoca, 1996.

⁷ Erről részletesebben ír Dávid Gyula, Egy könyvről, amely nagy vállalkozás is lehetett volna c. tanulmányában. In. Dávid Gyula: Erdélyi irodalom - világirodalom. Pallas Akadémia, Csíkszereda. 2000.

⁸ Ion Chinezu: Aspecte din literatura maghiară ardeleană (1919-1929). Editura revistei "Societatea de mâine", Cluj, 1930.

⁹ Gavril Scridon: Istoria literaturii maghiare din România 1918-89. Editura Promedia Plus. Cluj-Napoca, 1996.

¹⁰ Gavril Scridon i. m. 93.

¹¹ H.R. Jauss i. m. 38.

¹² Nicolae Balotă: Scriitorii maghiari din România (1920-1980). Editura Kriterion, București, 1981. 20.

¹³ Nicolae Balotă: I. m. 21.

¹⁴ Szabédi László: Kós Károly: Az országépítő. In. Protestáns Szemle 1934. 389. 1.

SZABÓ ZSOLT

A politikus Kós Károly

Talán van valami törvényszerűség abban a véletlenben, hogy 1989-ben az élőlánc Tőkés László parókiája körül Kós Károly szülővárosában, és éppen születése napján, december 16-án adta meg a jelt a különböző nyelvű, de akkor még néma tömegnek az embertelen hatalommal való szembeszegüléshez, egy új korszak kezdetét jelentő népfelkeléshez. Minthogy ez az új korszak merőben új helyzetet teremtett az előzőhöz viszonyítva, tanulságos felidézni e századi történelmünkben egy szintén gyökeresen új kihívás kezdetét, az első világháborút követő főhatalomváltást, amelyben a politikus Kós Károly ereje teljében, pályája csúcán álló művészként válaszolt kora legégetőbb kérdéseire: szervezője, programadója, vezetője lesz a kisebbségi sorba került romániai magyarságnak.

Bizonyítandó, hogy már korábban is „volt füle a hallásra”, érzékeny, az országot keresztül-kasul bejáró művészemberként odafigyelt az erdélyi magyarság, közelebbről: választott otthona, Kalotaszeg mindennapos gondjaira, cikkünk után közze tesszük 1911. szeptember 4-én kelt levelét Balázsfalváról, amely a Budapesti Hírlap szeptember 6-i számában látott először nyomdafestéket. S ha nem is ennyire élesen, de már a rövid életű Sztánán szerkesztett lapjában, a Kalotaszegben is meghirdette művészi hitvallását, az erdélyiség gondolatát s az ehhez kapcsolatos elképzeléseit: az erdélyi magyarságnak saját kezébe kell vennie sorsa irányítását, gazdasági és művelődési életének megújítását a gazdag történelmi hagyományokon.

Nem volt véletlen tehát, hogy az ünnepekre 1918 karácsonyára a családjához hazautazó Kós Károly Sztánáról nem tér vissza Budapestre, hanem a helytállás, az otthonmaradás alternatíváját választja. A december 24-én először megjelenő kolozsvári napilap, a Keleti Újság szalagcíme fogadja a Kolozsvárra bevonuló román királyi csapatokat: „Fehér zászlókkal állunk előtted, ismeretlen végzet.” Az új lapból élelmes üzletemberek és jó tollú újságírók rövidesen nagy hatású országos napilapot szerveznek, amely a polgári radikális értelmiség szócsové lesz. A Keleti Újság szerkesztőségbe Szentimrei Jenő hívta meg, s rövid időn belül egyik hangadójává válik a passzív ellenállást bírálók táborának. Különösen az 1920. július 4-én aláírt trianoni béke-szerződés után egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy a konzervatív politikusok meghirdette passzív rezisztencia

az új államhatalommal szemben, végső fokon egyet jelent a tétlenséggel, az elsorvadással, a népmozgalomszerű tömeges kivándorlással. Az élet igenis megy tovább, alkalmazkodni kell az új helyzethez, be kell kapcsolódni Románia politikai életébe, a békés, építő munka a romániai magyarság megmaradásának egyetlen járható útja.

Maga Kós Károly a szerkesztésében megjelent Vasárnap című hetilap első számának vezércikkében (Tanulságok) ekképpen magyarázza meg, hogy miért kell új, demokratikus programmal jelentkezniük a politikai élet küzdőterén: „A múltban az volt a szokás, hogy olyanok foglalták el a vezető helyet mindenütt a közéletben, és így a politikában is, akiknek rendszerint semmi közük sem volt a munkából élő milliókhoz. Politikus úgyszólván nem is lehetett más, csak aki beleszületett a grófi vagy az ún. történelmi középosztályba... Tanuljunk a múlt keserű és véres igazságai-ból már egyszer. Tanuljuk meg, hogy a múltbeli nagy szerencsétlenségeinknek, az igazi nagy összeomlásnak jórészt az volt az oka, hogy a vezetést a munkátlanok kezébe engedték át... Tanuljuk meg, hogy nemcsak jogunk, de kötelességünk is az, hogy magunk határozzunk sorsunk, jövődönk föl.”

Egy másik írásában arról is vall, hogy miért kénytelen, ha alkátától nem is, de művészi munkájától nagyon távol eső politikai szereplést vállalni: „Minden zivataros, történelmi fordulóban a szellem látnokai voltak az igazi politikai vezetők, s próféták riadóján és vértanúk önfeláldozó elszántságán kapott új élet felé kilátásokat a tömeg... Vannak robbanó idők, mikor új intuíciókkal, művészetből való feláldozással kell a politikát folytatni.”

A szerkesztőségi viták és baráti beszélgetések eredménye az 1921. január 23-án megjelent Kiáltó szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere című röpirat, amelyet Paál Árpáddal és Zágoni Istvánnal közösen írt. „Elég a passzivitásból... Kiáltom a jelszót: építenünk kell, szervezkedjünk át a munkára. Kiáltom a célt: a magyarság nemzeti autonómiája.”

A röpiratban megfogalmazottak gyakorlati megvalósítása végett 1921. június 5-én Bánffyhyunadon megalakult az Erdélyi, későbbi nevén Magyar Néppárt, amelynek titkára Kós Károly lett. A párt politikai szócsové, a Vasárnap című hetilap november 13-án indult, főszerkesztőként Benedek Eleket, felelős szerkesztőként Kós Károlyt

jegyezte. Ebben jelent meg a párt 1922. január 15-i kolozsvári országos alakuló gyűlésén előterjesztett és elfogadott programja.

Fontosnak tartjuk a balázsfalvi levél mellett a tíz pontban tömören megfogalmazott ún. kalotaszegi programot is közölni a cikk végén. Nemcsak történelmi jelentősége miatt, hanem azért is, mert megdöbbentően bizonyítja múlt és jelen kapcsolódását. A tíz pont közül nyolcvannyalc esztendő távlatában egyik sem avult el. Bizonyítják, hogy harcunk nem új keletű, hanem a múlt század történelmében gyökerezik, s bizonyítják létezésünket, változatlan gondjainkat annyi évtized után is.

Ez a kalotaszegi program volt a közös elvi álláspont a februárban megalakult Magyar Nemzeti Párttal, erre szavaztak a magyar választók az első országos választásokon 1922 télutóján, amelyeken viszont a liberális kormány minden lehető eszközt igénybe vett, hogy politikai ellenfeleit, köztük a magyarokat is, kizárja a politikai küzdőtérrel. Kós Károly képviselői jelölését Szatmárnémetiben a választás lebonyolítására kijelölt biztosok nem fogadták el az utolsó pillanatban azon a címen, hogy az egyik okiratban Kós, a másikon Koós néven szerepelt.

Tanulságos, ahogy a Vasárnap hasábjain a választási esélyeket, majd eredményeket elemezve, Kós Károly megtalálja természetes szövetségeseit az ellenzékben, az erdélyi románok nemzeti pártjának szószólóit, Alexandru Vaida-Voievodot és Iuliu Maniut, valamint a Ion Michalache- és Nicolae Lupu-féle parasztpártot, amely szintén elismeri a kisebbségeknek nemzeti autonómiát ígérő Gyulafehérvári Határozatokat. A kormánypárti liberális honatyák ígéreteinek, a jelek szerint, már akkor sem sok hitelük volt Kós Károly szemében.

A választási küzdelmek eredményesebbé tételére a Magyar Néppárt és a Magyar Nemzeti Párt szervezői elhatározták a két párt egyesítését,

1922. december 28-án megalakult az Országos Magyar Párt, amelynek vezetőségében még helyet kapott Kós Károly, Paál Árpád és Zágonyi István is. A konzervatív irányzat viszont fokozatosan elszigetelte őket, s az 1924. december 14-i országos nagygyűlésen Brassóban végleg kibuktatták a néppártiakat a vezetőségből.

Kós Károly ekkor kiáltványban fordult Kalotaszeg magyar népéhez, e kiáltványból is érdemesnek találjuk bővebben idézni a néppárti törekvések jellemzésére: „Negyedfél esztendővel ennek előtte ti voltatok azok, akik egy ébresztő szóra fölserkenve összegyűltetek Bánffyhungad piacán, és egy szívvel, lélekkel vallomást tettetek arról, hogy elég volt már a renyhe álmodozásból, elég a meddő panaszkodásból, elég a hiábavaló átkozódásból, aki élni akar, annak összefogással, munkával, tettekkel kell kivívnia mindazt, ami minden embert meg kell hogy illessen, de ami Románia minden magyarját törvény és jog szerint meg is illeti. Kimondottátok, hogy minden megengedett fegyverrel küzdeni és dolgozni akartok az általános emberi szabadságjogotokért, nyelvünkért, hitünkért, földünkért, gyermekeink és unokáink jövődjéért; harcolni akartok minden törvény ellen, mely Erdély népeinek testvériségét, megértését akarja megakadályozni...

Így történt, és így jegyezte fel a história. És feljegyezte, hogy igenis Kalotaszeg népe mozdult meg elsőül. Kalotaszeg dolgozó népe volt az, amely az eke szarva mellől, a műhelyekből, a boltokból, az íróasztal mellől, a katedrálról, minden külső biztatás nélkül, minden ellenkező vélemény ellenére megértette egymás hívó szavát, megfogta egymás kezét, és hittel, bizalommal vallomást tett arról, amit kimondani akkor másnak nem volt bátorsága. A história mindezt feljegyezte, és minekünk, Kalotaszeg népének örök időkre büszkeségünk lesz az, ami akkor Bánffyhungad piacán történt."

Kós Károly 1926-ban ismét megkísérelte létrehozni a Néppártot, vállalva a pártszakadás kockázatát, meg is fogalmazta álláspontját Kalotaszeg magyar népéhez című röpiratában: „Be fog, mert be kell következnie a magyarság természetes csoportosulásának világnézeti s elvi alapon két fő politikai pártba. Konzervatív politikai pártba fognak tömörülni a történelmi osztályok, a nagytőke, nagyipar és a tőlük függő egzisztenciák jó része, és a hozzájuk törleszkedők, a konjunktúraelemek... Demokratikus pártba kell tömörülniük a testi és szellemi dolgozóknak, a kispolgároknak és a falu népének, és ez a párt - éppen tradíciójánál fogva - fogja vállalni a független, meg nem alkuvó, elvi alapokon álló ideális, örök emberi és nemzeti célokért való küzdelmet, szintén osztályérdekeit tartva szem előtt."

Kós ismét a román nemzeti parasztpárt és a szászok pártja felé tájékozódott, ám nem sikerült közös nevezőre jutni velük, ezért kilépett a Néppártból, jó másfél évtizedre hátat fordított a politikának, belevetette magát teljes erővel az iroda-

lom szervezésébe: az Erdélyi Szépművés Céh, a Helikon írói csoportosulás és lapja, az Erdélyi Helikon menedzselésébe.

Közéleti szereplésre csupán egy újabb történelmi sorsfordulóban vállalkozott. Miután sztánai házát a front áthaladása után a románánadási garázda elemek feldúlták és kifosztották 1944. október 18-án, az akasztófahumorról őszi nagytakarításnak nevezett események kapcsán, az életveszélyesen megfenyegetett és elmenekült Kós Károly családjával Kolozsvárra húzódott. 1944. október 23-án a Magyar Dolgozók Szövetségének alakuló gyűlésén elnöki megnyitójában tett újra hitet demokratikus elvei mellett, részt vett a Romániai Magyar Népi Szövetség országos vezetőségében, 1946-48 között képviselőiséget is vállalt, sokadmagával reménykedett a demokratikus kibontakozásban. Aztán visszavonult. Előbb a kolozsvári mezőgazdasági főiskola katedrájára, majd 1952-ben nyugdíjba ment. A harmadik(?) újrakezdés nem ért bele hosszú munkás életébe. Ez már a mi nemzedékünk s az utánunk jövők dolga, Kós Károly ránk testált öröksége.

1. Melléklet

Levél a balázsfalvi gyűlésről

Sztána, Kalotaszeg, szept. 4. (1911)

Mélyen tisztelt Szerkesztő Uram!

Ha én itt Erdélyben magyar pap volnék, akkor a tegnapi vasárnapon prédikációm textusát Dávid zsoltáiraiból választottam volna: „Uram, mely igen megsokasodtak az én ellenségeim! Mely sokan vagynak az ellenem támadók” (3. zsoltár, 2. vers)

Mert én láttam az Astra gyűlését, és erdélyi magyar népemnek szerettem volna beszélni a balázsfalvi napokról.

Láttam azt az ünnepet és tudom, hogy az Erdély oláhságának győzelme volt az rajtunk. Beszélnek az ellenségeinkről az én népemnek, de nem szidnám őket, és nem kicsinyelném az ő munkájukat.

Mert láttam Balázsfalván seregleni hatezer embert: romániai urakat és asszonyokat és országunk minden szegletéből: főpapokat, tanárokat, birtokosokat, ügyvédeket és képviselőket, szegény prédikátorokat és dászkeleket, iparost, kiskereskedőt és pórnépet: egy egész társadalmat.

Ez a sok különböző ember mind lelkesedésből, saját jószántából jött oda, nem inni, nem mulatni, csak lelkesedni, csak tanulni, vezéreit meghallgatni, hogy szavukat szívébe vésve, újabb tíz esztendőre való munkakedvet, nemzeti gondolatot vihessen haza az otthon maradtaknak.

Ezt mi magyarok nem tudjuk utánuk csinálni. Mi erdélyiek már fáradtak vagyunk; a magyarországi közvéleményt pedig most nem érdekli a magyarság sorsa; de fontos az ott mostan, hogy piszkolódásból élő újság terjesztheti-e szabadon a mocskot a magyar nép között a sajtószabadság szentségének védelme alatt vagy sem.

A sajtó a közvéleménynek hű tükre: a balázsfalvi napok idején a fővárosi lapok közöltek néhány cikket az Astra-gyűlésről (igaz, hogy egy részüké, még tekintélyes napilapoké is, roppant téves és furcsa volt), de hamar végeztek vele, és ma már vígan tovább csépelik az obstrukció ócska szalmáját. De mi nem térhetünk oly könnyen és oly hamar napirendre; mert elvégre ez a játék a mi bőrünkre megy. Közvetlenül a miénkre, de végérményben az egész magyarságára.

És mi tanulni is akartunk ott Balázsfalván, mert nagyon nagy szükségünk van immár erre, és lehetett is ott tanulni sokat - az oláhoktól...

Láttunk egy hatalmas nemzetgyűlést, halottunk halálosan komoly beszédeket. De nem láttunk pózolókat, nem hallottunk frázisokat.

Ez az egyik tanulság.

Láttunk ott egy hadsereget: nemzeti hadsereget. Mert ez a gyülekezet nem Janku vagy Axentye hordája többé, ez nem támad ellenünk kaszával és faággyúval. És nem fog többé Bécs szolgálatába állani. Ez itt már nemzet, mely öntudatos munkával, pénzzel és kultúrával szerelte föl magát.

Ez a másik tanulság.

Láttuk azt, hogy az odasereglett nép milyen áhítattal szívta magába vezéreinek tanítását, milyen lelkesedéssel hallgatta a sokszor unalmas beszédeket, hogy meg volt elégedve mindennel, amit kapott, nem kritizált semmit, de fizette örömmel filléreit az Astrának. És nem volt ott rendetlenség, nem volt ott szó politikáról, nem volt ott izgatás; száraz számadatokat hallottunk, száraz tényeket soroltak elő a szónokok nyugodtan, majdnem unalmasan.

És az volt a benyomásunk, hogy ez volt az utóbbi esztendő egyik legnagyobb politikai eseménye, ez volt a legveszedelmesebb nemzetiségi politikai izgatás.

Ez a harmadik tanulság.

Néhai való nagy újságírónk, magyarságunk ideáljaiért utók heteiig harcoló Beksics Gusztáv megjövendölte egykoron nem is olyan régen -, hogy mihelyest az erdélyi oláhság kultúráilag, vagyoniilag és társadalmilag konszolidálódik, abban a pillanatban kérdéssé válik a magyar Erdély léte. Ma, az Astra-gyűlés után, tudhatjuk - hacsak el nem fedtük szemünket, be nem zártuk fülünket - tudhatjuk, hogy a vagyoniilag, társadalmilag kultúráilag is szervezett oláh társadalom Erdélyben készen van, a társadalom tisztában van erejével, céljaival, ez a társadalom fegyelmezett, fanatikus és - idealista. Ez a társadalom: nemzet.

Olvasom a zsoltárokat:

„A mi utainkban most körülvettek minket, és csak azt szemlélik holott az földhöz ragaszthasának.” „Hasonlóak a prédaleső oroszlánhoz és a barlangban ülő oroszlánkölykökhöz.” (Dávid 17. zsoltár 11-12. vers)

Ez az oláh társadalom annyira természetes el-lenségünk, hogy ezt sem szép szóval, sem erőszakkal a magunk részére nyerni nem tudhatjuk. Amit állam és társadalom erre a célra áldoz, az teljesen haszontalan munka és erőpocsékolás. Az

erdélyi oláh a maga jószántából magyar nem lesz soha. A magyar nyelv megtanulására sincsen szüksége - hiszen nekünk, erdélyi magyaroknak sokkal inkább szükségünk van az oláh nyelv tudására. Inkább francia és német nyelvekre tanítják gyermekeiket. De a magyar állameszme részére sem hódíthatjuk meg oláhságukat többé, amióta tözsomszédunk a szabad, nemzeti és hatalmasan fejlődő Románia.

Mai helyzetünk az, hogy a zárt sorokban, egyseges vezetés alatt s öntudatosan előrenyomuló oláhsággal szemben az erdélyi elszegényedett, fáradt és reményvesztett magyar társadalom lépésről lépésre, lassan, de folytonosan kénytelen visszavonulni minden téren. Sorsunkat előre látjuk, és csodára nem számíthatunk. Mi magunk gyöngék vagyunk, és segítségünk nem jön sem a nagy-magyarországi társadalom, sem az államhatalom.

A magyarországi társadalomra sohasem is számítottunk. A múltban is mi: Erdély voltunk azok, akik, ha kellett, segítséget vittünk Magyarországnak, jutalmat ezért sohasem kértünk és sohasem vártunk.

De az államhatalommal másképpen vagyunk. Annak kötelessége volna minket legalább segíteni, ha már nem vállalja a teljes védelmet. Kötelessége volna minden eszközt, minden fegyvert a mi részünkre szolgáltatni, és oláhjainktól minden eszközt és minden fegyvert elvenni, amivel nekünk árthat. Ezt nevezhetjük jogtalanságnak, nevezhetjük embertelenségnek, jogállamban nincsen is ez a helyén. De az orvos is megöli a magzatot, tehát gyilkol, amikor arról van szó, hogy az anya vagy a gyermek maradjon életben. De lásuk, vajon a külföld nemzeti államai milyen eszközökkel védekeznek nemzetiségeik ellen, illetőleg hogyan védelmezik nemzetüket:

1. Pózenben tilos a lengyeleknek német birtokot vásárolniok.

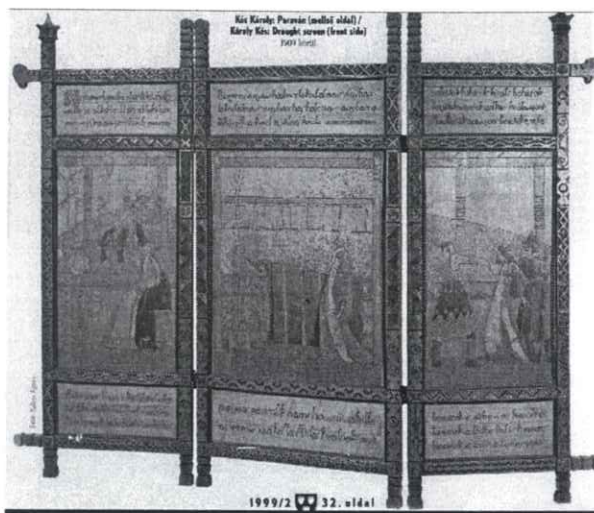
2. Romániában tilos iskolákban (nyilvános iskolákban), sőt templomokban más nyelven, mint oláhlul beszélni és tanítani.

3. A szabad Amerika csak azt ismeri el állama polgáraként, aki szóban és írásban bírja az angol nyelvet, és tisztában van az alkotmány főbb elveivel, szavazati joga pedig csak állampolgárnak van.

Mi sok törvényt, elvet vettünk át idegenből, sokszor ránk károsat vagy legalábbis problematikus; vajon miért nem vettünk ilyenforma törvényeket is? Pedig ilyen törvényeknek sikerük van és - nem kerülnek pénzbe.

E helyett évekig tartó válságokba visszük országunkat a problematikus egyenlő, általános, titkos választójogért való küzdelemmel és a nemzeti hadseregért való harccal (ez utóbbi - elismerem - nagy dolog, de bajosabb megcsinálni, mint egy új nemzetiségi törvényt).

De nemzetiségünk kultúráját milliókkal segíti a magyar állam - méltányosság címén... E héten Kolozsvárott ünnepi közgyűlést tart az EMKE. Hatszáz vendég jelentkezett eddig, és a város aggodik, hogy hol helyezze el ezt a sok embert. Balázsfalván - a 2500 lakosú faluban - 6000 embert

Kós Károly Paraván (1909)

láttak szívesen vendégül három napig - a román kultúra nevében.

Kolozsvárott - a 60000 lakosú városban - hatszáz vendég gondot okoz - a magyar kultúra nevében. Ehhez - úgy gondolom - nem kell kommentárt fűznöm.

Majdnem minden évben tartunk Erdélyben székely kongresszust; melynek eredménye mindenkor egy-egy memorandum - de sikere egyiknek sem volt. Azt hiszem, már meg is unták a minisztériumok az erdélyi magyarok ügyeit - el is olvasni. A székelyek segítségére miniszterileg Sepsiszentgyörgyre telepített hitelbank akár be is csukhatja a boltját - semmi dolga sincsen. Ma is olcsóbb a Transilvania, az Albina meg a szebeni bank pénze, mint a magyar pénz. És éppen a múlt héten árverezték el a kolozsvári Nemzeti Színház alapítványi birtokát; a magyar kultúrminiszter asszisztenciája mellett - az oláhok vették meg. Ehhez sem kell kommentár.

Hát tessék Kolozsvárra jönni az EMKE-gyűlésre. De nekünk hiába beszélnek, hiába ígérnek már. Kezdünk nem hinni semmiben, ami Pestről jön, kezdünk nem hinni miniszteri nagy nemzetmentő terveknek.

Ha magyar pap volnék, jövő vasárnap a következő textusról tartanék prédikációt: „Az én szívem csak kereng, elhagyott engemet az én erőm és az én szememnek világa.” „Az én barátaim és társaim az én csapásomban félreállítottak, és az én rokonaim távol állottak.” (Dávid 38. zsoltár, 11-12. vers)

Hazafias tisztelettel Kós Károly

2. melléklet

Az Erdélyi Néppárt programja (1921)

1. Kívánjuk Erdély védelmét az erőszakolt és sovinszta centralizálási törekvésekkel szemben, melyek nemcsak reánk, magyarokra, de a többi erdélyi nemzetre is károsak, és Erdély fejlődését megakadályozzák, sőt visszavetik; kívánjuk és akarjuk, hogy Erdély az erdélyi nemzeteké legyen.

2. Kívánjuk az ország törvényei közé iktatott Gyulafehérvári Határozatok sürgős végrehajtását, különös tekintettel a határozatok 3. cikkére, amely az erdélyi nemzetek és egyházak autonóm jogait foglalja magába. Kívánjuk a teljes vallásszabadság és vallási egyenlőség törvénybe iktatását.

3. Kívánjuk a közoktatásügynek és kulturális intézményeknek a nemzeti autonómiák keretében való helyezését és azt, hogy a magyarság közte-herviseléséből, közadójából a kultúrát illető rész hiány nélkül a magyar közművelődés és oktatás céljaira fordíttassék.

4. Kívánjuk az alkotmányban, békeszerződésben és az állam törvényeiben biztosított egyéni és közszabadságjogaink szabad gyakorlását gátló és akadályozó összes intézkedések és kivételes rendeletek visszavonását. A politikai titkosrendőrség eltörlését.

5. Kívánjuk a katonai szolgálatnak helyi miliciarendszer alapján való szervezését, legfeljebb három hónapos és saját hadkiegészítési területen való szolgálattal; az anyanyelvnek szolgálati nyelvként való érvényesítésével.

6. Kívánjuk a szabad kereskedelmet és ipart. A forgalmat korlátozó intézkedések és minden ármaximalás eltörlését. A becsületes kereskedelem megvédelmezését a spekulációval, korrupcióval és uzsorával szemben. A lakásrekvirálások és zaklatások megszüntetését, a családi otthonok szent-ségének és sérthetetlenségének biztosítását.

7. Kívánjuk az erdélyi földbirtokreform-törvénynek revízióját abban a tekintetben, hogy annak végrehajtásában ne a sovínista gyűlölködés, de az összes nemzetekre egyenlően igazságos és minden állampolgárt egyenlő elbánásban részesítő tiszta szociális igazság érvényesüljön. A magyar telepésekre és a székely közbirtokosságra vonatkozó rendelkezések azonnal hatályon kívül helyeztessenek.

8. Kívánjuk a munka szabadságának elismerését és biztosítását. A munkásvédelmet. A munkásszervezetek szabadságának és munkásjóléti intézmények önkormányzatának biztosítását. Kívánjuk, hogy a munka és tőke örök harcába a hatalom ne avatkozhasnék bele.

9. Kívánjuk az új adótörvények revízióját abban az irányban, hogy az adómentes létminimum emeltessék; a vagyon és nagy jövedelem magasabb adó alá vettessék; a hadinyereség valamint a nem törvényes úton szerzett mindennemű vagyon és jövedelem teljes egészében elkönfiskáltassék. Kívánjuk az elsőrendű szükségleti cikkek fogyasztási adójának és a monopóliumok eltörlését.

10. Kívánjuk az egyenlő, általános, titkos választójogot, nemzetek szerinti kerületi beosztással és lajstromok szerinti szavazási móddal. A választási névjegyzékek törvény szerinti azonnali és igazságos kiigazítását úgy, hogy abból egyetlenegy jogosult ki ne maradjhasson.

SZEKERNYÉS JÁNOS

Kós Károly és a felépítendő alvinci új református templom

„Erdély mindenese”

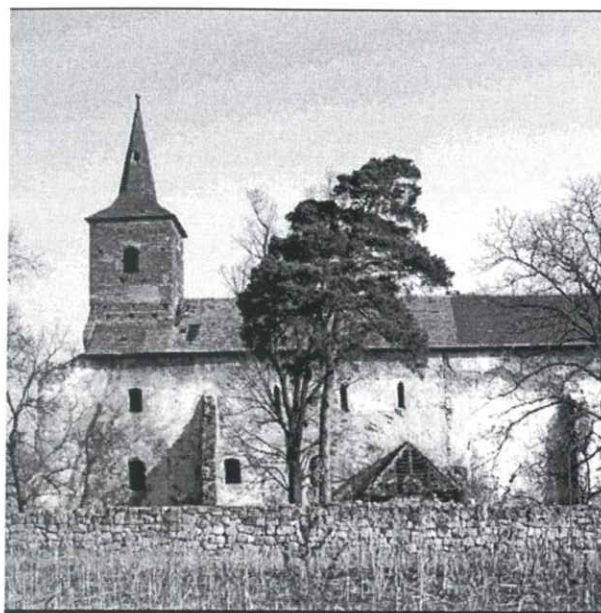
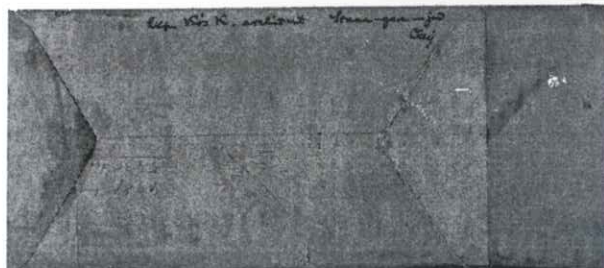
125 éve a Bánság fővárosában született

„Kétségtelenül vannak az építésznek jelenleg ismeretlen, ezért a könyvben nem szereplő munkái...” - jegyezte meg lapidáris tömörséggel Anthony Gall, Magyarországon letelepedett és gyökeret vert fiatal ausztráliai építész Budapesten 2002-ben a Mundus Magyar Egyetemi Kiadónál megjelentetett gazdagon illusztrált „tanulmány-és adattára”, alaposan adatolt monografikus albuma előszavában. A fenti ok miatt a testes könyv-

ben egyáltalán nem bukkan fel, többek között, az erdélyi Alvinc neve sem. Pedig Kós Károly a Gyulafehérvártól 15 km-re fekvő Maros-parti település református közössége számára is tervezett templomot 1928 nyarán, vagyis kereken nyolc évtizeddel ezelőtt. A megrendelő a kálvinista egyházközség elhunyt esperes-lelkészének - akit az eseménydús történelmi múlttal megáldott község temetőjében helyeztek örök nyugalomra - özvegye

volt, aki mintegy elhunyt férje emléke iránti kegyeletből elhatározta, hogy a település egyik központi fekvésű helyén új templomot emeltet az alvinci kálvinisták számára, akik a gyakorta kiöntő Maros mellől távolabb húzódott község szélén roskadozó, a XIV. században emelt gótikus templomban hallgatták évszázadokon át Isten ígését. A község temetőjében díszes síremléket emeltetett elhunyt férje földi maradványai fölé Benedek Károlyné, amelyen művészi kivitelű, egy négyzetméteres bronzdombormű örökítette meg az úrvacsorát osztó református lelkész alakját. A fémreliefet megátalkodott tolvajok lefeszítették a sírkőről, s feltételezhetően valamelyik fémhulladék-telepen értékesítették. A jó sors, a szerencse vagy a vakvéletlen sodorta a kezünkbe azt a sztánai vasútállomáson ajánlott levélként föladott, 2-es számmal iktatott hosszúka alakú borítékot, amelyet Kós Károly okleveles műépítész övz. Benedek Károlyné „úrsszonynak” Alvincre küldött, s amely az Erdélyi Szépművészeti Céh fejléces papírjára írt levél mellett 3 külön lapra rajzolt tervvázlatot valamint egy pauszpapírcsíkot - amelyre a régi középkori templom mérvműveit sorakoztatta fel az építész - tartalmazott. A magángyűjteményben őrzött levél és mellékletei, miként az a szövegből egyértelműen kiderül, egy feltételezhetően bővebb és hosszabb távon folytatott üzenetváltás töredékét képezi. A további levelek illetve tervrajzok felbúvárlására tett kísérleteink ez idáig nem vezettek eredményre. Értesítéseink szerint az alvinci református eklézsia irattára eliszaposodott az 1970-es árvíz idején, amikor a templomban a kiáradt víz szintje elérte a 2,5 métert. Jelenleg nem szolgál állandó református lelkész az elnéptelenedett, erősen megfogyatkozott szórványgyülekezetben, amelyet Gudor András gyulafehérvári lelkész gondozott az utóbbi években.

A levélből egyértelműen kiviláglik, hogy Kós Károly legalább két változatban készítette el övz.

Benedek Károlyné felkérésére és megrendelésére az Alvincen felépítendő református templom tervét. Korábban készült egy terv, amelyet elküldtek Kós Károlynak Sztánára vagy Kolozsvárra áttanulmányozásra, véleményezésre. A megrendelő kívánságát és szándékait szem előtt tartva és érvényesítve Kós Károly arra vállalkozott, hogy a régi középkori templom épületmaradványait, értékes kőfaragványait, mérvműveit stílusosan, harmonikusan beépítse a felhúzendó új istenházának falaiiba. Alaposan átdolgozta, kiegészítette és átformálta az eredeti tervet, s késznek mutatkozott, hogy azt elfogadása, jóváhagyása esetén alapozási és oldalnézeti, metszeti stb. tervrajzokkal és részletes előzetes költségvetéssel is kiegészítse. Kós Károly kézírásos levelének szövegét az eredeti ortográfia megőrzésével közöljük:

Cluj-Kolozsvár, 1928. július hó 29.
Nagytiszteletű Asszonyom!

Amikor arra vállalkoztam, hogy az újonnan építendő alvinczi templomban a régi templom értékes faragott-kő-részletei beilleszthetők legyenek, akkor már tisztában voltam azzal, hogy a kéznél levő templomtervbe, ezt megtenni nem lehet. Mert a tervnek nincsenek elég nyugalmas falrészletei, stílusában semmiképpen nem illeszkednek a gótikus mérvművek és sok más rész.

Tehát új tervet kell készíteni, amibe zökkenés és stílustalanság nélkül természetesen beépíthetők lehetnek a megmaradt és fenntartandó középkori épületrészletek.

Időközben megkaptam a régi templom kőfaragó-részleteinek rajzait és méreteit; (másolatukat mellékelem) s ennek alapján készítettem el egy

tervet úgy, hogy minden darab elhelyezhető legyen az új templomban. A terv és a mellékelt felvételi vázlat tájékoztat erről. A templom térméreteit megtartottam, mert úgy gondolom, hogy az a terv megbeszélések és megállapodások alapján készült. Mindenesetre én karzatot is beillesztendőnek tartok szükségesnek, ami a régi tervből nem tűnik ki, hogy volna.

A régi templom mérnöves szentélyablakaiból az 1, 2, 3 számúakat ablakokként illesztém be a jelölt helyekre, de nem a mai ablakmagassággal, hanem alacsonyabban, kisebb magassággal, a 4 számú ablakot kétszárnyú ajtó gyanánt használnám fel a megfelelő magassággal. A régi szentély oldalajtóját, amely ma be van falazva, főhomlokzati ajtóként használnom el, esetleges pótlásokkal együtt; viszont a régi templom kisméretű főhajó ablakait (8 db.) részben a szentélynél, részben a karzatnál tartom természetesen és egyszerűen beiktatandónak.

Új ajtóformát csak a toronynál és karzatnál (2 db) és új ablakokat csupán a főhomlokzat ötös ablakcsoportjánál, a toronynál és a padlástér világítására használok.

Költségvetést nem csináltam, miután nem tudom, megfelel-e az általam adott terv. Ha megfelel, úgy kiegészíteném alapozási és oldalnézeti,

metszeti stb. tervrajzokkal és akkor részletes előzetes költségvetést is készíthetnék.

De ha ez alkalmasabb (érdemes volna) úgy ezeket a kiegészítéseket helybeli építész is elkészíthetné. Ebben az esetben csak arra kell kérnem Nagytiszteletű Asszonyomat, hogy a nem általam készített kiegészítő rajzokat és költségvetést nekem áttekintés céljából annak idején (feltétlenül az építés megkezdése előtt) megküldeni szíveskedjék, miután nem szeretném, hogy - rosszul értesből, félreértésből valami abszurdum, vagy stílustalanság követhetné el.

Eddigi munkámért én a rendes díjazást természetesen nem számítom fel. De a napszámomat kötelességem felszámítani, hiszen ebből élek. Ez pedig három napi munka: összesen 1500. - lej.

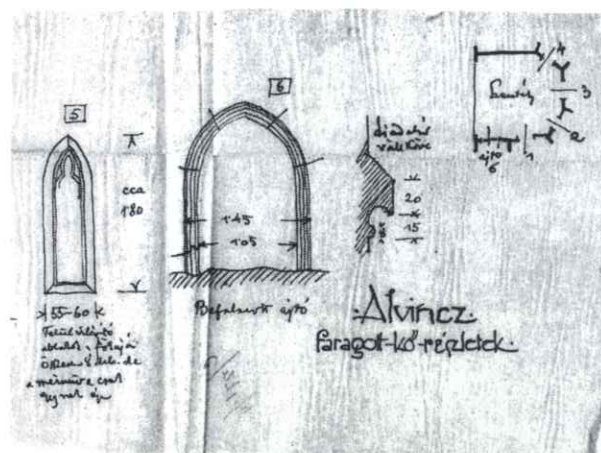
Azt hiszem, mindent, amit megakartam mondani, elmondottam és kérem most már Nagytiszteletű Asszonyom válaszát.

Igaz tisztelettel

Kós Károly

Jegyzet: Kézzel írott levél az Erdélyi Szépművés Céh fejléces levélpapírján. A második oldal jobb alsó sarkában tintával a címzett írása: „Válasz 928.VIII. 4.” + Aláírás. A hosszú borítékon a címzés: Özv. Benedek Károlyné úrasszony. Vințul de Jos (Alvincz). Feladó: Exp. Kós K. architect. Stana - gara - Jud. Cluj. Az ajánlott levelén borítékján szerepel az „R. Stana Gara Nr. 2” postai pecsét.

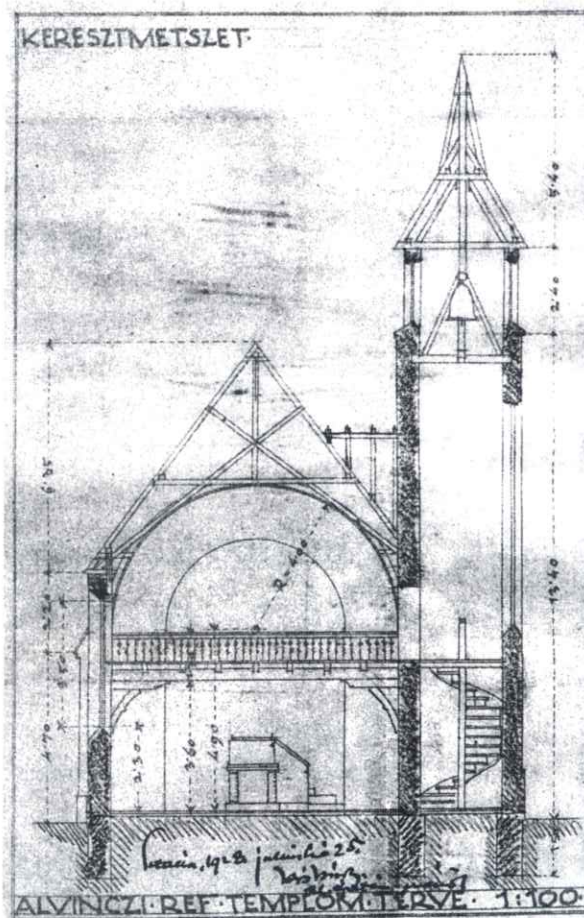
A konkrét tervvázlatokhoz fűzött magyarázatokon túlmenően a levél szövege többek között azért is figyelmet érdemel, mert hitelesen dokumentálja a kiváló műépítész fogékonyságát a műemlékek, az építőművészeti örökség értékei iránt, s következtetni enged azokra a szempontokra és törekvésekre, amelyet a középkori relikviák, műves faragott kövek felhasználásában, igényes és leleményes értékesítésében érvényesített. Pályája során Kós Károly mindenkor fokozott figyelmet fordított a műemlékek megőrzésére és helyreállítására. Kós Károly, akit Temesvárott az "egyesült protestáns egyház" templomában tartottak keresztvíz alá, szoros kapcsolatban állt a református eklézsiával. Jónéhány évtizeden át főgondnoka volt a kolozsvári református egyházkerületnek. Több templomot, paplakot és iskolaépületet tervezett a kálvinista egyházközségek számára, műépítészként az épületrestaurálások soránál nyújtott szakmai asszisztenciát és segítséget. Tervei szerint újjáépítették 1922-ben Kalotaszegen a magyarbikali református templomot. Ugyanazon esztendőben haranglábat tervezett a kolozsmonostori római katolikus Kálvária-templom telkére. 1924-ben készült el a sztánai görögkatolikus templom valamint a bánffyhungyadi református parókia terveivel. Kós Károly tervei alapján restaurálták és toldották meg 1924-ben az erdőfeleki görögkato-

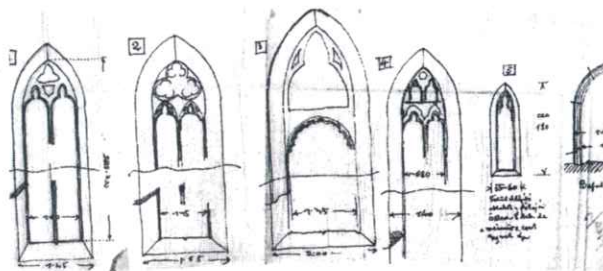
likus templomot. A Kós Károly tervezte sepsiszentgyörgyi református leánygimnázium épülete került tető alá 1926-ban, a következő esztendőben épült fel a nagybaconi református művelődési ház valamint a kispetri görögkatolikus templom. Nagyön termékenynek bizonyult a műépítész Kós Károly számára az 1928-as esztendő, amikor a bodosi, az erődsi református parókiákat és imatermeket, a marosvécsi népiskolát és tanítólakást, a fejrődi görögkatolikus templomot, az erdőfalai görögkatolikus templom módosítását és felújítását is befejezték. A régi templomból átmentett, 1752-53-ból származó műtárgy-töredékeket - szószerket, karzatot, mennyezetrészeket - használt fel az 1936-ban részben fölépített bábonyi református templom és tanterem épületénél, amelynek homlokzatát egyébként szétszórta terméskődarabok tették mozgalmassá. Kós Károly elgondolásai, tervei alapján restaurálták, újították fel, építették és alakították át az 1930-40-es években a magyarvistai, a bonchidai, magyarbikali, széki, a körtélyfajai református, a kispetri, a feleki görögkatolikus templomok, Hunyadi Mátyás kolozsvári szülőháza, a bonchidai Bánffy-kastély stb. Pályájának a két világháború közötti időszakáról Kós Károly a következőket írta: "... a hozzám mint szakemberhez és sorstestvérekhöz bizalommal forduló falusi és városi magyar (sőt román) dolgozó kis emberek és haladó gondolkodású szellemi munkások számára terveztem és építettem egyszerű, szerény hajlékokat az embernek, a kultúrának, a hitnek..." Az alvinczi özv. Benedek Károlyné tehát református egyházhoz érzelmileg is szorosan kötődő, a templomépítészetben és épületrestaurálásban alapos ismeretekkel és tapasztalatokkal rendelkező szakember hozzáértésére és jártasságára apellált, amikor elhatározta egy új református templom fölépítését a történelmi emlékhelyként számontartott Alvincen.

Alvinc község Alsó-Fehér megyében, Marospartján fekszik. A települést fontos vasúti csomópont és történelmi emlékhelyként jelölik az újab-

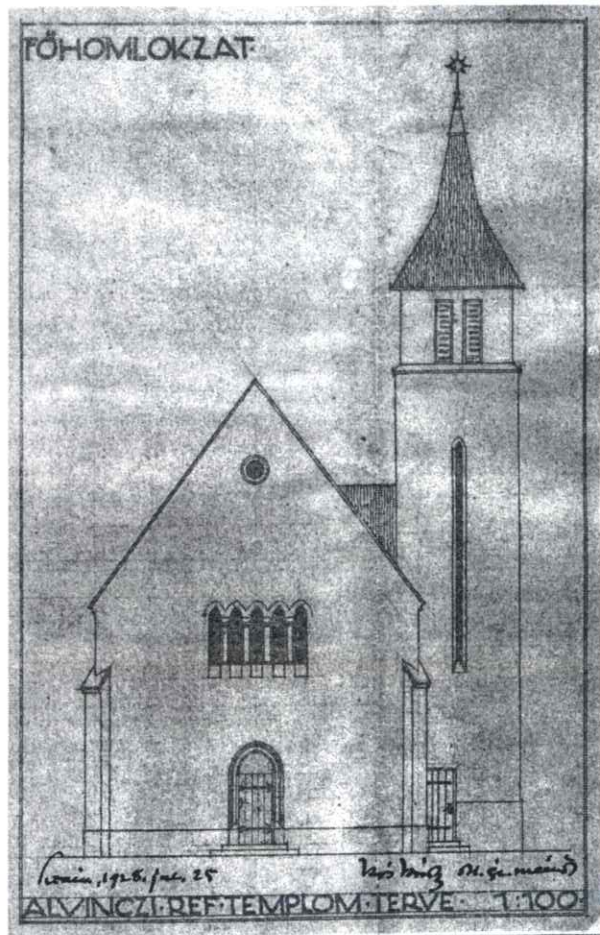
kori térképek. A historikusok feltételezése szerint a helynév alapjául a német Winz személynév szolgálhatott. Külön érdekességként említik a nyelvtörténészek: pusztá személynévvel Európában csak a magyarok és a törökök neveztek el helységet, a többi nép a személynévhez legtöbbször valamilyen ragot illeszt. Valójában német telepesek létesítették a XI. vagy XII. században a községet, amelynek neve 1205-ben Wynch Inferior-ként szerepel az egyik oklevélben. Oppidum Alsowincről szól egy 1393-ban kelt akta, írott dokumentum. Ebben az időszakban, a XII. században épült a Gyulafehérvárral szomszédos mezőváros első temploma is, amely Szent Katalin tiszteletére volt szentelve. A XIV. században, amelynek közepén a pápai tizedjegyzék szerint Miklós volt a település plébánosa, épült fel a régi helyén a románkori maradványokat is őrző új gótikus templom, amely a reformációt követően előbb a lutheránusok, majd a reformátusok birtokába került. A várfallal körülvett háromhajós hajdani bazilika falai között 1590-ben már magyarul prédikáltak a templomban. A templomépület romlása a XVI-XVII. századi háborúk következtében indult el és öltött tragikus, lehangelő méreteket. Az alvinci hívek a XVII. század elején lettek reformá-

tusokká. A protestáns hívek kérésére és szorgalmazására bontották le az oldalhajókat, az árkádíveket meg befalazták, így a templom egyetlen hosszú térré alakult, a nyolcszög felével záródó szentélyrészsel. Tornyát csak a XIX. században építették hozzá. Az eredeti gótikus templomból megmaradt a középhajó és a szentély, az eredeti boltozat nélkül. Sík deszkamennyezete festetlen, padlószintje erősen megemelkedett. Az eredeti templomnak egy keresztboltozatú és egy boltsüveges szentélye, a háromhajós résznek pedig legalább négy boltszakasza volt. A szentély és a hajó közti diadalív maradványa még ma is látható. A szentély külsején nyomokban még láthatók fal-festmények és gótikus ablakai is jó állapotban maradtak meg. A református használat során a déli oldalfalhoz falazott portikust építettek. Az Erdélyre jellemző vízvetős, sisakos, nyolcszögű gúla tornyot a XIX. században megvastagított falakon építették. Ezzel együtt, egy több száz főnek helyet adó templom maradt, amit az 1960-as évekig istentiszteleti célokra használtak. A község utolsó parókus lelkésze, Péterfy Árpád saját kezűleg javíttatta családjá tagjainak segítségével a műemléktemplomot, amelyet később bérbe adott egy állami kereskedelmi vállalatnak, amely bútorrak tárnak használta. Az 1970-es években kétszer is

előntötte a Maros, azóta használaton kívül áll. A víz nagymértékben károsította az épületet, majd az elmúlt évtizedek alatt a helybeliek rongálásának volt kitéve. Az elmúlt években lelopták a harangot a közel húsz méter magas toronyból, de elhordták a tetőn lévő cserepet és a fa tetőszerkezet egy jelentős részét is. Két kőoroszlánt s az úrasztalát is ellopták a templomból. A helybeli néhány református család feljelentése nyomán a cserep meglelt, azt a helybeli református férfiak több hónapig tartó munkával visszatették a templomra. A templom ezzel egy időben vált újra zárhatóvá, így a templom belső és külső környezetének rendbetétele értelmet nyert. A templom belsejéből az állattartás nyomait, a tűzrakóhelyet, és nagy mennyiségű törmeléket kellett kihordaniuk a gyülekezet tagjainak. 2004-ben eltüntették a belső falfelületet egyenletesen borító, a templomhoz méltatlan ábrákat és feliratokat. A Magyar Kulturális Örökség kuratóriumától kapott pénzzel végzett munkát a néhány évvel ezelőtt történt alapos régészeti kutatás eredményeinek figyelembevételével végezték, hogy a megmaradt középkori fal-festményekben lehetőleg ne tegyenek kárt. A belső rendbetétel során előkerült a törmelék alól az egykori szószék lábazata és a felvezető lépcső indítása a templom keleti végében. A templom falainak külső oldalát sűrű bozót vette körbe, kisebb fákkal, amelyet kiirtottak. Letakarították a falakat károsító vadszőlőindákat is. Az alvinci kálvinista gyülekezet ma szóránagygyülekezet. A szolgálatot végző Gudor András gyulafehérvári lelkész az utóbbi években az ünnepi istentiszteleteket ismét a középkori templomban tarthatta. A második világháború után beszakadt mennyezetű templomot az 1970-es években valamint a XXI. század elején javították. Harangja, ajtaja nincs, berendezése teljes mértékben hiányzik.

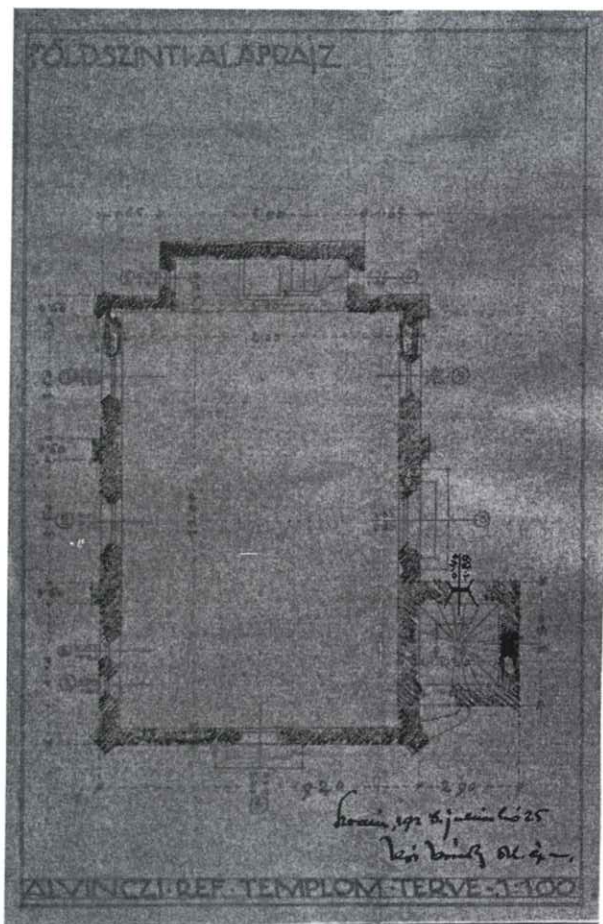
Domonkos kolostor is létezett Alvincen, amelynek priorja 1361-ben fráter Alardus volt. Templomuk Szűz Mária nevét viselte. A XIII. században gótikus stílusban épült hajdani Domonkos-rendi kolostorból formálták, alakították át a XVI. század közepén a Martinuzzi-kastélyt, melynek falai közt 1551-ben a politikus pálos szerzetest, Fráter Györgyöt Castaldo emberei orvul meggyilkolták. Élet-

telen testét kidobták az ablakon, majd 1552 márciusáig temetetlenül tartották egy faládjában... Hazárdi Miklós és Martinuzzi György idejében látható reneszánsz várkastéllyá építették át a gótikus kolostort. A kastély nyugati és déli oldala a XVIII. században leégett - nem építették újjá - északi oldala a XIX. században még lakható volt, de ma már az is rom. A második világháború után ugyanis a községbeli kollektív gazdaság foglalta le az épületet, amelyet hagyott leromlani, továbbpusztulni, teljesen elenyészni. A hajdani díszes kastélyt Erdély egyik legszebb és legregényesebb romjaként tartják számon a turisztikai útikönyvek. Bethlen Gábor habánokat telepített Alvincre.

A Maros sorozatos kiöntése, a pusztító árvizek arra kényszerítették a mezőváros lakosságát, hogy folyó partjától fokozatosan eltávolodva építse ismételten újra házait, gazdasági épületeit. A kastély és a református templom ugyancsak erősen megroggyant épülete a település peremére került. Alvinc jelenleg két nevezetes rommal büszkélkedhet: a Martinuzzi-kastély valamint a gótikus stílusú református templom omladozó épületmaradványaival.

Alvincen született Pongrácz Szent István (1582 - 1619), jezsuita szerzetes, a kassai vértanú valamint a neves író, publicista és politikus br. Kemény Zsigmond (1814 - 1875).

Megítélésünk szerint, az előbukkant eredeti levél s a mellékelt rajzok mindenképpen fontos adalékot jelentenek a Fehér megyei Alvinc történetének és a 125 esztendeje Temesvárott született

Kós Károly sokrétű, maradandó értékű életművének jobb, alaposabb megismeréséhez.

KOVÁTS ÁBEL

Kós építészetéről

Három vezérfonal mentén kellene elgondolkodnunk Kós építészetéről (sőt ha lehet teljes munkásságáról):

Az első a helyiség (esetében erdélyiség) jelentősége, illetve az, hogy ezt milyen módon, milyen eszközökkel akarta a mester megjeleníteni. A második a magyarság és az erdélyiség kapcsolata (esetleg konfliktusa), illetve ennek megjelenése, illetve meg nem jelenése (pl. mások-e Kós román templomai, mint a magyar templomai, és ha igen, akkor miben nyugati és bizánci hagyomány, vagy

népi motívumkincs?). A harmadik pedig a hagyomány és korszerűség (Arts & Crafts - népművészet - modernitás) megjelenése, illetve ezek konfliktusa Kós életében." Előfeltevésem szerint Kós Károly eredeti célja ugyanaz volt, mint Lechner (sőt Feszl Frigyes) óta sokaknak a századforduló magyar építészeti között: a korszerű nemzeti építészet megteremtése. Ezt azonban egyszersmind az úgymond szecessziós törekvések kemény kritikájával tette. Lechner kezdetben a historizmus talajáról kutatta a stíluskeletkezés - és teremtés kérdését.

Keleten - Indiában és Perzsiában - kereste a magyar formanyelv gyökereit, ornamentika és stílus kapcsolatát boncolgatta, s formákért fordult a népművészethez. Kós Károly viszont nem formákért nyúlt a néphez: építőtudást, szerkezetet, kompozíciós logikát akart tanulni. Fülep Lajosnak van egy tanulmánya, melyben összehasonlítja Lechner és a Fiatalok törekvéseit, s melyben eléggé elmarasztalja az utóbbiakat. Lechner (és értő követői) olyan minden ízében modern építészetet akar létrehozni, mely ugyanakkor kifejezi nemzeti mivoltát, a nemzeti múltból kiindulva dicsőséges nemzeti jövő felé mutatván, meghaladva a historizmust és új formanyelvet teremt. Ezzel szemben Kós és a Fiatalok, amikor a néphez fordulnak építőtudásért, tulajdonképpen historizálnak: régi idők szerkezeteit, sőt formáit utánózzák, csak éppen nem a legmagasabb szintű, hanem egy kisebb - és ősből - építőtudású közösség által művelt változatban.

Kós Károly azonban, Ruskint, Morrist és az Arts and Crafts-ot követve a modernizmust kritizálta, az ipari tömegtársadalmat és a nagyvárost. Nem a stíluskeletkezést, hanem a művészet mivoltát vizsgálta: művészet az, amit az ember a világ, létezéséhez szükséges, természetes átalakítása során létrehozott alkotásaiban, emberi küldetéséből fakadó szépérzéke folytán az egyszerű hasznosságon fölül - helyesebben annak részeként szépet világra hoz. A művészet tehát a mindennapi élet szerves része - kellene, hogy legyen, s a historizmus és akademizmus kortól és mindennapi élettől idegen szépészkedése ezért nem igazi művészet. De ezen persze nem segít a szecessziós formakeresés sem. Az ilyen új művészet megteremtésére vonatkozó szándékával Kós, mint láthattuk, egyáltalán nem állt egyedül, sőt kifejezetten "trendinek" számított.

Kós kezdetben az összmagyar építészetet kereste, s azt legelőbbin vélte megtalálni Kalotaszeg régi magyar népénél, az erdélyiben az igazán magyart kereste.

1918-ban azonban hazájául végérvényesen Erdélyt választotta. És lassan rájött, hogy nincs Atila királra és a hunokra visszavezethető összmagyar építészet, hanem van erdélyi építészet, ami visszavezethető Szent István király és a romanika korára, és Erdély sajátos szellemére, és persze volt gótika, reneszánsz és barokk, de az építészet jellege mégis ugyanaz volt csak. S csak az életmód miatt - meg talán itt-ott ornamentikában (aminek Kós nem tulajdonított különösebb jelentőséget) különbözött magyaroknál, székelyeknél, szászoknál és románoknál.

Közben küzdött egy keveset a korszerűséggel, mert korszerű közben a modernizmus lett, a Neue Sachlichkeit, és bár Kós mindig baloldali és "haladó" volt, s néha egy-egy formában, épületben

Lechner Ödön tervezte épület

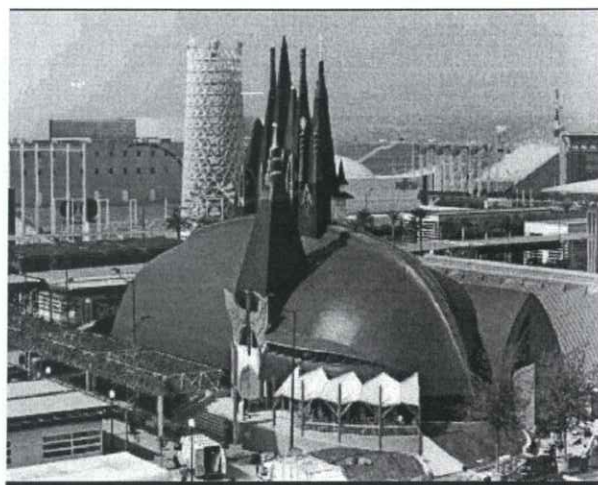
megpróbált is alkalmazkodni, de igazából mind a tárgyilagosság, mind a nemzetköziség, mind pedig az új hajhászása nagyon távol állt tőle. Így hát tovább kereste az erdélyit, templomot és lakóházat, s építette ezeket az ő közösségének - szerény eszközökkel szép kis házakat, amit aztán az építők többnyire pofátlanul elrontottak - tisztelet a kivételnek. Eddig az én meglátásaim.

Tóthfalusi Gábor, s nyomában mások szerint viszont Kós Károly építészete lényegében kezdetől végig változatlan, legföljebb a feladat milyensége, s egy kissé a kor okoz változásokat, ez azonban nem lineáris időben, hanem szituációtól függő. Megint mások (pl. B. Szabó Gábor) szerint viszont igenis megfigyelhető egy, az angolos formáktól a végletekig leegyszerűsödött regionalizmusig vezető vonal.

Némely vándorok velem ellentétben a romanika helyett a szász építészeti hatás Kós általi hangsúlyozását emelték ki; ezeket diktátori, illetve hát rossz beszélgetésvezetői hatalmamnál fogva megfenyítettem - az érintettektől ezúton bocsánatot kérek.

Fölvetődött azonban egy igen érdekes téma: mennyiben közösek Kós Károly és a Kós Károly Egyesülés eszméi? Ennek vizsgálata során a következő dolgokat emeltük ki: Makovecz Imre szerint az organikus gondolkodás alapfeltétele, hogy metaforákat keres a teremtett világ és a társadalom metatermészete között. Kós a historizmus és szecesszió bírálatában éppen azt kritizálja, hogy

az életet behelyettesítették egy (egykori mítoszra visszavezethető - s addigra megdőglött - de neki nem ezzel van baja) metaforával. Makovecz szintén alapvető jellemzőnek tekinti a spirituális tárgyiasságot, a tárgyalás mágikus voltát. Kósnál ugyan fontos, a tárgyalás szerves, az életből következő mivolta, ugyanakkor ennek kapcsán megállapítottuk, hogy idegen tőle a mágia, sem épületein, sem irodalmi műveiben nincs nyoma. Azt kell mondjuk, hogy Kós jellemzően agnosztikus (de nem ateista), egész egyszerűen nem foglalkozik a láthatatlan világgal (bár B. Szabó földézte Wass Albert Hagyaték című regényét, melyben az író beszámol arról, hogy gyermekkorában kígyó marta meg, s szülei a Varjúvárba vitték Kóshoz, ahol is az ott tartózkodó sztánai sámán meggyógyította - de ez talán inkább a Kós mitológia része, bár, noha műveiben ilyen irányú érdeklődésre nincs adat, amilyen zárkózott, keveset szóló ember volt a Mester, akár igaz is lehet). Nála a dramaturgia nem a szertartás (ünnep, rituálé, ciklikusság, stb.), hanem maga a bonyolult, s egyáltalán nem törvényszerűen zajló élet, a tusakodás földdel, emberrel.

Makovecz Imre legismertebb alkotása:
a Magyar Pavilon Barcelonában

(A Kós Károly Egyesülés által 2005-ben meg-
szervezett Kós Károly Napon elhangzott előadás
összefoglalója/ Kós Károly Egyesülés Vándorisko-
la-honlapról)

SAS PÉTER

A levélíró Kós Károly

Kós Károly rendkívül sokrétű munkásságát már többféle szempont alapján próbálták feldolgozni, értékelni, megítélni és bemutatni. Különböző felfogású, irányultságú, többfajta, izmust" visszatükröző írások, tanulmányok jelentek meg, elemelve az életmű egy-egy szeletét. A legszorgosabb kutatások ellenére is vannak még „fehér folatok”. Fennmaradt kicsinyke hagyatékától nem várhatjuk ezek eltűnését. Hiszen köztudott: a gondosan őrzött emlékeket, a múlt megannyi tanújelét a Dímbo Cruciin épült Varjú-tanyával együtt elmosták az 1944-es fékevesztett indulatok. Ahogyan írótlársának, Tompa Lászlónak: „Mi Sztánán csúfult jártunk! Az oroszok ugyan elkerültek, de a háttáron ájtott gárdák és csendőrok teljesen és tökéletesen kifosztottak, s nekünk úgy kellett, fegyveres üldözök elől gyalog Kolozsvárra futnunk. Egy szál ruhában.” majd egykori építész kollégájának, az Amerikában új hazát találó Padányi Gulyás Jenőnek megírta: „a légüres térbe benyomult szennyes, gyilkos áradás (a Regátlból, ill. Dél-Erdélyből

besompolygó fegyveres banditák és velük a helyi sakálok: a környékbeli tolvaj söpredék.”

Volt valaki, aki idejekorán gondolt a sztánai Varjúvárban és a közli Varjú-tanyán őrzött becses anyagra, akinek figyelő tekintetét Erdély egyetlen fontos iratanyaga sem kerülte el: „Az apám levelezése 1944 őszén Sztánán megsemmisült: bár Kelemen Lajos kérte tőle leveleit még idejében a levéltárba letenni, de ezt nem fogadta meg, sajnós.” (Dr. Kós Károly levele Sas Péternek)

Ha saját írásaiból, korának fellelhető anyagai-
ból nem érkezik válasz, még van egy lehetőségünk. Meg kell vizsgálnunk, tanúságul kell hív-
nunk írásbeli diskurzusainak fennmaradt emlé-
keit, forrásértékű leveleit. Olyan alapossággal,
ahogyan annak idején ő tette Erdély köveivel. En-
nek eredményeképpen számos, eddig ismeretlen
tény, rejtett összefüggés és megbízhatónak tekint-
hető adat tárulhat fel. Aki kételkedve tekintene le-
veleire, mint megbízható, becses forrásanyagra,
annak hadd idézzem Benkő Samu szavait, me-

lyeket Kós Károly búcsúztatásakor a Házsongárdi temető nyitott sírjánál mondott: „Mert hazug beszéd száját el nem hagyta, rútat le nem írt.”

Aki kezébe veszi, aki elolvassa leveleit, azoknak fel kell tűnnie különleges kézírásának. Annak a módnak, ahogyan mondatai épületet formálta, a levélpapíron építési gondossággal felépítette. Sajátosan, egyéni módon, a kódexmásoló Ráskai Lea dömés apáca duktusát követve rótt szepséges sorait. Nála ennek az írásmódnak nem csupán esztétikai oka volt, ezzel is meg kívánta tisztelni mindazokat, akiknek írt. Nagy ritkán előfordult, hogy nem használta a betű megformálásának a képzőművészet szintjére emelt módját. Ennek igazságát egyik közeli barátja, László Gyula régészprofesszor bizonyította: „Gyönyörű kézírását, gondos betűvetését mind jól ismerjük. Egyszer azonban nála voltam, asztalán szétszórt papírlapok teleírva hajszálfinom, elkapkodott, szinte zilált szavakkal, sorokkal. Te írtad? - kérdeztem. Hagyd a fenébe - mondta mérgesen. Dehát Károly bátyám, én kéziratgyűjtő vagyok, s hallatlanul érdekelne a stilizálás nélküli Kós Károly. Fredj! Hagyd! - morgódott. Adj belőle egy lapot. Nem adok! Meglepetésemre hónapok múltán egyik levelében elküldött néhány lapnyit 'igazi' írásából. Szeretettel őrzöm a megformálást megelőző kézírást.”

A levelek közreadása, megismerése során felmerülhetnek etikai jellegű aggályok. Mennyire személyesek, intim jellegűek levelei, van-e jogunk közreadni, illetve megismerni azokat. Úgy vélem, igen. Kós Károly szemérmes, puritán ember volt, nem közölte magánéletének intimitásait. Egy olyan nagyformátumú egyéniség esetében, amilyen ő is volt, egyébként sem lehetne a magánügy kategóriáját olyan mértékkel számítani, mint egy köznap, átlagos ember esetében. Ha ezek az érvek nem lennének meggyőzőek, akkor ismét László Gyulát hívom segítségül: „Úgy érzem, hogy ezzel az egyéni veszteséggel szemben áll a közösség igénye, hogy minél közelebb juthasson ehhez a nagy emberhez, különösen azokban élhet a vágy, akik életében nem ismerték s most holtában csak olvassák.”

Fontos kortörténeti adalékul szolgálhatnak azok a levélbeli diskurzusok, amelyeket az építészek közül Borbír Virgillel, Padányi Gulyás Jenővel, Kubinszky Mihállyal, Major Mátéval, Nagy Elemérrel, Pál Balázssal, Csete Györggyel és Makovecz Imrével; vagy a művészet és irodalom jeleivel - többek között - Babits Mihállyal, Kosztolányi Dezsővel, Móricz Zsigmonddal, Benedek Elekkel, Bánffy Miklóssal, Tompa Lászlóval, Molter Károllyal, Reményik Sándorral, Áprily Lajossal, Buday Györggyel, László Gyulával, Czine Mihállyal, Vincze Gézával és Féja Gézával folytatott.

Levelezésanyaga segítségével olyan becses

adatokat, életére, életfelfogására, munkálkodására - kedvelt kifejezésével: tusakodásaira - vonatkozó adalékokat kaphatunk, melyekkel kiegészíthető és bővíthető az eddigi megismert életmű és pályakép. A teljesség igénye nélkül lássunk ezek közül néhányat.

Kós Károly nagyszülei és szülei Erdélyt tekinteték hazájuknak, az otthon Kolozsvár jelentette számukra. Ez a kötődés Kós Károlyban is kialakult a Város iránt, Önéletírásában így vallott erről: „szüleim városa lett az én otthonom is, az én városom, a meleg, az egyetlen város...” Ezért is kísérté mindig éber tekintettel alakulását és számolt be róla leveleiben. Az erőltetett urbanizációs elképzeléseket magán viselő város látványa mind az építést, mind a városi polgárt elkeserítette: „Kolozsvár rohamosan épül és alakul át modern várossá. Bizony, arra a régi Kolozsvárra, melyet ifjúságodban ismertél meg, ráépült egy új Kolozsvár és lassan-lassan eltemeti a régi, csendes, nyugodt, öreg várost. S a régi házakkal, uccákkal - együtt napról-napra tűnnek el a régi emberek is, a régi, egykori kolozsvári családok. A régi díszek és egykori hangulatok.” (Vincze Géza ref. lelkésznek)

Mint művészt is többször meghihlette Kolozsvár városa. A Mátyás király szülőháza restaurálásakor a részletekre is ki-terjedt figyelme: „A kapu vasrács szerkezete és hármass nyithatósága maradna, az ornamentális díszítés a felső részeken pusztán címermotívumokból volna összeállítva (közbül: Hunyadi-címer, mellette jobbról-balról: a magyar címer keresztje, ill. pólyái, a balszárnyon Kolozsvár város címere, a jobbszárnyon Erdély címere). A címerek laposvasból vonalasan volnának elkészítve, tehát úgy hatnának, mint egy vonalas rajz. Hogy a kapu alsó részén is legyen valami (úgy érzem: szükséges volna), minden kapuszárny alsó, középső mezőjébe stilizált növényi ornament terveztem, szintén laposvasból, vonalas hatással. A motívumot kalotaszegi írásos varrottasról vettem, melyet fenyőágasnak neveznek. S a fenyő Erdélynek jellemző fája.” (Lux Kálmán műemlékvédő mérnöknek)

Kolozsvár korán megismertette a tolerancia elvével, a másság elfogadásával. Találkozott, ismerkedett a különböző etnikumhoz tartozó városlakókkal, a monostori románokkal, a belvárosi szászokkal, a hídelvei örményekkel, a kétvízközi cigányokkal. Beszélhetett ortodox és neológ zsidókkal, akik a múlt század végén természetszerűleg vallották magukat magyarnak. Felismerte, hogy itt az emberek nem csupán magyarok, németek, románok, örmények vagy egyéb más náció tagjai, hanem összefoglaló, mindegyikőjükre találó elnevezéssel: erdélyiek. Senki sem ütközött meg azon, hogy a könyvkereskedőt Gibbon-nak vagy Lepage-nak, a hentest Benigninek, a szállodást Biasininek, a cukrászt pedig Grosbois-nak

hívták. Az is teljesen természetes volt, hogy a fő-
téri korzón gyakran Kapdebók és Trandafirek után
szóltak az emberek.

Innen eredeztethető egyedi, Erdélyhez kötődő
felfogása, melyet transzszilvanizmusként szokás
emlegetni. Ha az általa elképzelt erdélyiséget
megpróbálnánk szavakba önteni - amit Ő soha
nem tett meg - talán így lehetne megfogalmazni:
az erdélyi tudat azoknak a népeknek a tudata, a-
melyek egy meghatározott, zárt földrajzi egység-
ben közös történelmi együttélésük során, egyedi
jellemvonásaik megtartása mellett olyan, minde-
gyiket jellemző, azonos vonásokat vettek fel, me-
lyek végül különleges, csak az itt élő népekre jel-
lemző gondolkodásmódot és szemléletet alakítot-
tak ki.

Ebben a gondolkodásmódban, ebben a szel-
lemben politizált az 1920-as impériumváltozás
után. Röpiratában félreérthetetlenül fogalmazott:
„Kiáltom a jelszót: építenünk kell, szervezked-
jünk át a munkára. Kiáltom a célt: a magyarság
nemzeti autonómiája.” A nagyenyedi Bethlen-kol-
légium professzorai támogatták elgondolását. Vá-
laszlevelében így mondott érte köszönetet: „Az
Önök levele végeredményben annak a magyar
akaratnak őszinte üdvözlése, amelynek a sors vé-
letlen lépéséből és a kalotaszegi magyar nép aka-
ratából én adtam hangot... Professzor Uraim! So-
kan gyanúsítanak minket, de Önök, lám, nem gya-
núsítanak; sokan félreértene, de Önök megértet-
tek; sokan félnek a mi megmozdulásunktól, de
Önök nem ezek közül valók. Az ezeresztendős
Erdélyország ősi főiskolájának Professzorai Önök,
mi pedig az ezeresztendős Erdély népe vagyunk;
egy a mi munkánk, egy a mi célunk, egy a mi hi-
tünk; mint ahogy egy a mi múltunk és egy a sor-
sunk is. És hogy ezt megmondották nyíltan és alá-
írták bátran, higgyék el: nagy jót cselekedtek ve-
lünk ebben a rossz, kegyetlenül reánk nehezedett
világban. Ezért a jócselekedetükért fogadják álta-
lam a magyar Kalotaszeg őszinte köszönetét.”
(Áprily Lajosnak)

Ugyancsak az egyik Áprily Lajosnak küldött
leveléből tudjuk, hogy a Vasárnap című néplap
munkatársaként milyen elképzelésekkel látott
munkához: „A Tisza István Igazmondó-ja volna a
formája. Politikája: reális, erdélyi politika, mely
végső céljául az autonóm nemzetek által alkotott
autonóm Erdélyországot vallja. Úgy hiszem, hogy
ez a politika kell, hogy a jövő politikája legyen
minden körülmények között. És ennek a politiká-
nak akarjuk megnyerni népünket. A lap felelős
szerkesztőségét magam vállaltam, munkatársul
pedig mindazok a magyar szellemi napszámok
volnának, akikkel eddig is együtt mozgattuk ál-
mos Erdélyünket.”

Hasonló elszántsággal fogalmazta meg levelét
lelkiekben közel álló másik szellemi társához: „rá-

zom az alvókat a hazug álomból a rideg valóságra,
a hazugokat leleplezem az igazság szavával, a res-
teket munkára akarom kényszeríteni, az üresfejű-
eket nevetségessé tenni segíteni, a gonoszokat
meg akarom büntettetni, a fősvényeket szégyení-
teni, a hatalmaskodókat megalázni. [...] Önző va-
gyok Uram, nem idealista, bevallom... Önzően
veszekszek Erdélyért, mert én is részbirtokosa va-
gyok ennek a földnek, melyet ma árendába is saj-
nál tőlünk a sors.” (Reményik Sándornak)

Ezért vállalt minden kötelezettséget és meg-
próbáltatást. A hitükért mindenre képes és el-
szánt protestáns gályarab prédikátor ősök lelküle-
te szólalhatott meg benne, amikor hazaszeretetét-
ről vallott: „körömszakadtig hűségesek kell le-
gyünk szegény Erdélyünkhöz, nemhogy megta-
gadjuk - gyáva és önző könnyebbségért, kényele-
mért és - konjunktúráért (ami önmagunknak való
ostoba hazugság). Vallomását így fejezte be: „nem
szabad másfelé pislognunk, de ezért a földért és
ezért a népért kell dolgoznunk, amíg a sors ezt ne-
künk megengedi, sőt annak ellenére is.” (Babits
Mihálynak)

Ebből az „önös” szémszögből alakította ki vi-
szonyát az „anyaországgal”: „nem bírom a pesti le-
vegőt, a pesti iramot és a pesti szűklátást, nyugta-
lanságot, mohóságot és rettentő felületességgel
párosult felelőtlenséget.” (Vincze Gézának) Som-
más megállapítását éppen 1941-ben vetette papír-
ra. Köztudottan nem értett egyet sok akkori poli-
tikai elképzeléssel. Erre nemcsak a németellenes
felhangú Országépítő című drámájában figyel-
meztetett, hanem később, történelmi távlatból is
megállapította: „Az észak-erdélyi magyarnak sú-
lyos árat kellett fizetnie a cinikus, fasiszta „bécsi
döntés” négyesztendős magyar farsangjáért.” (Sza-
kolczay Lajosnak) és „1940-ben nem az a Magyar-
ország jött vissza, akitől a sors 1919-ben elszakí-
totta Erdélyt és vele engem.” (Borbíró Virgil épí-
tésznek)

Építésként testestől-lelkestől az útját kereső
magyar architektúra szolgálatába szegődött. Az
önálló magyar, nemzeti építészetet szerette volna
megvalósítani. Szakmai követői ma is egyet ért-
hetnek megállapításával: „A magyar stílust meg
nem fedezte fel senki. És nem is fogja. Azt meg
kell csinálni! De nem úgy, ahogy egykoron meg
akarták csinálni a magyar nyelvet és literatúrát,
hanem úgy, ahogyan megcsinálódott 1000 esz-
tendő alatt.” (Koronghy Lippich Elek miniszteriu-
mi tanácsosnak) Egykori nézeteit a formalizmus-
vita kapcsán is igazoltak látta: „Forma nélkül
művészet nincsen és igen helyes az a megállapí-
tás, amelyik ma a hagyományok, a művészettörté-
neti és népi-nemzeti hagyományok alapján látja
kialakítandónak a művészi alkotás nemzeti for-
mányelvét. Hiszen ez az én régi és soha nem vál-
tozott felfogásom is.” (Borbíró Virgilnek)

A legismertebb és legalaposabban feldolgozott talán az irodalompolitikus, a kultúrmunkás Kós Károly. Jogos büszkeséggel írhatta le ezeket a mondatokat: „az erdélyi valamirevaló írónak most már nem kell Budapestre futkosnia mindenáron... Hiszen ma itthon minden valamirevaló írás szinte-szinte jobban elhelyeződik, mint künn és a magyarországi presztízs már nem imponál úgy Erdélyben, mint valamikor.” (Móricz Zsigmondnak) Már nem kellett úgy házalniuk, mint a honi irodalom hőskorában Nyíró Józsefnek, „Könyvet vegyenek, embert árulok!”

Különösen szerette a háromszéki Sepsiszentgyörgy városát, ahová számos építészeti megbízásán túl olyan jóemberei is kötődtek, mint a kórházalapító Fogolyán Kristóf. A tőle kapott levél felidézte a visszahozhatatlant: „Amikor a napokban hazajövet, este megpillantottam asztalomon leveledet, nem bontottam fel azonnal a kopertát. Csak leültem asztalom mellé és elgondolkoztam hosszasan, belé az éjjeli órákba. Emlékezetem visszashallott életemnek Veled összekapcsolódott múltjába és sorban peregetek le a csendes éccakában a képek: a Múzeum tervezése, Gödri Ferenc, az öreg Szentkereszty báró, László Ferenc, az építéssel együtt az iparosok: Szabó, Molnár, aztán sorjában Csutak Vilmos, Malmos Andor... S a Te meleg, kedves, műveltséget, európai kultúrát árasztó régi otthonod ott az öreg kórház mellett, ahol annyi gyönyörű estét, annyi gazdag órát töltöttem.”

A sors mindig valahogy úgy hozta, hogy részese kellett legyen kora minden súlyos történelmi eseményének, így az 1956-os magyarországi forradalomnak, amelynek nyitónapja éppen Budapesten, a Kálvin téren találta. Erre így emlékezett vissza nem kis bátorsággal, a tőle megszokott szókimondással - figyeljünk a dátumra - 1958-ban, Vincze Gézának írt levelében: „A sors rendelése volt, hogy éppen a forradalmat érhettem meg ott: elég tarka életemnek legnagyobb, legmeggrázóbb élményét.”

Kedvelt megfogalmazásával - aggasztóan korában - még át kellett esnie élete egyik legnagyobb megrázkódtatásán, el kellett búcsúznia feleségétől: „az én áldott emlékü, hosszú és sokszor nagyon nehéz - de mégis szépséges és boldog, - minden jó és keserves időszakában hűséges élet- és munkatársam „elment, nem látom többé soha” (Ady), magával vitte az én életemnek minden örömet és az egész értelmét, sőt jórészt az egészségemet is.” (Féja Gézának)

Öregkorában belefogott nagy írói elképzelésének megvalósításába, hogy egy történelmi regény keretében bemutassa a várossá fejlődő Kolozsvárt és abban a reneszánsz két kiemelkedő művész testvérpárját, Kolozsvári Márton és György szobrászokat. „Aztán eljött az idő, amikor úgy éreztem, hogy közel vagyok a célhoz: a halott

múlt ébredezni kezdett bennem, látni kezdettem...” (Sütő Andrásnak)

Különösen fontosnak tartotta, hogy a magyar ifjúság nemzeti tudata kifejlődjön. Budai Nagy Antal című színdarabja bemutatásakor írta Vincze Gézának: „Különösen örvendek, hogy méltónak és hasznosnak találták arra, hogy az ifjúságnak előadják. Talán hozzájárul ez ahhoz, hogy a magyarországi ifjúság ne felejtkezze meg arról, hogy országa határain kívül is élnek magyarok.” Majd így folytatta: „úgy látszik, hogy eddig az ifjúság még nem felejtett el engem és minket. Mikor ilyen eseteket tapasztalok, akkor mindig jó napom van, és szépeket álmodok.”

Kilenc évtized távlatából visszatekintett életén, számvetést készített, jól sáfárkodott-e életidejével: „Akármennyit gondolkozom ezen, ha újra kezdhethetném, nem hiszem, hogy egészében - eltekintve apró részletektől - újat tudnék és akarnék tenni és másképpen, jobban tudnám csinálni, mint amit és ahogyan csináltam a múltakban.” (Áprily Lajoshoz) Az önmagával való szembenézés határozottságával: „Hogy nem tudtam beteljesedni? Hogy csak virágoztam, sőt csak bimbóztam, de gyümölcse egyetlen induló virágzásom sem tudott beérni: kegyetlen, keserű érzés ez, de - predesztinációs kálvinista vagyok -, így akarta, így rendelte a sors és az ő rendelése ellen nincsen apelláta.” (Borbíró Virgilnek) Községe képviselőjeként áldozatokat is kellett hoznia: „Bizony mondom: ne irigyeljen senki (pedig irigyl: tudom és tapasztalom) az én úgynevezett sikereimet, kitüntetéseimet, tekintélyemet, népszerűségemet. Mindent szívesen és készséggel odaadnám azért a biztonságért, nyugalomért, azokért az igénytelen kicsi emberi örömekért.” (Vincze Gézának) A véglegesnek tekinthető választ így fogalmazta meg: „Az útról, melyet egykor a magam útjának választottam és vállaltam, nem kellett letérnem sem jobbra, sem balra, hitemet és meggyőződésemet nem kellett megtagadnom soha.” (Vágó Gábor sepsiszentgyörgyi ügyvédnek)

Remélhetőleg ezzel a néhány idézettel, levél-foszlánnyal sikerült rámutatni, mennyire fontos Kós Károly életművének megértése és lelki habitusának megismerése szempontjából levelezésének befogadása. Leveleiben kifejezésre juttatott gondolatai fontos kiegészítései és magyarázatai mindazoknak az eszméknek, nézeteknek, meggyőződéseknek, melyek regényeiben, novelláiban, drámáiban, publicisztikájában megjelentek.

Hagyományozásaiból nem kerülheti el figyelmünket a jövő generációi felé megfogalmazott kérése, szelíd noszogatása, reményteljes bizakodása: „Jöhetnek utánam a fiatalok és folytathatják a munkámat, járhatják az utat, amit én is segítettém törni hittal, jóakarattal népünkért, magyarságunkért, fiainkért.” (Vincze Gézának)

Munkássága, cselekedetei, tettei - lezárt életműve - önmagáért beszél. Egész életében népe elkötelezett munkása volt. Önző érdekek nem vezérelték, következetes erkölcsi tisztasággal és az általa is képviselt ügy igazságának tudatával küzdött. „Kötelességeim is vannak még, amiket és ahogy tudom, el kell végezni csendesen népe-mért, népünk jövőjéért megmaradásáért. Ahogy egész életemben mindig is vállaltam és csináltam” - vallotta. (Vincze Gézának)

Kós Károly egész életműve Erdélyről szól és Erdélyért íródott, ezért talán nem esünk túlzásba, ha úgy fogalmazunk, hogy ez tulajdonképpen nem más, mint az általa oly gyakran hangoztatott, ábrázolt, feldolgozott földrajzi tájegység művelődése megrajzolásának és története felidézésének sajátos recepciótörténete.

Kós Károly megpróbáltatásokkal terhes, nehéz tusakodásokkal tarkított élete természetesen mindenki számára tartalmazhat tanulságokat és hor-

dozhat üzenetet. Mindezek közül mindenkinek ismernie kellene ennek a hosszú életet leélt, bölcs öregembernek az egyik egyszerűnek tűnő, de filozófiai mélységeket hordozó mondatát: „És megtanultam megelégedni azzal, amit a sors számomra juttatott: az egészséget, a családomat és az Úristennek azt a sok-sok szépségét, amit az emberek nem tudnak elrontani és megcsúfolni, s ami ingyen ajándékként jut minden embernek, csak a szemét kell kinyitnia a látásra, fülét a hallásra és lelkét a befogadásra...” (László Gyulának)

Fogadjuk meg ezt a kilenc évtizednyi tapasztalatot visszatükröző tanácsot mi is. Élesítsük meg szemünket és lássuk meg épületeiben mindazt, amit köveivel be akar mutatni; nyissuk ki fülünket és halljuk ki műveiből mindazt, amit szavaival el akar mondani; és tárjuk ki lelkünket, hogy befogadhassuk mindazt, amit immár halhatatlan szellemisége örökíteni akar: Erdélyt.

TORÓ T. TIBOR

Temesvár – Kós Károly – Közösség – Központ

A temesvári Kós Károly Közösségi Központ születésének körülményei

Szómagyarázat

Temesvár: egykor magyar királyi székhely, a törökverő Hunyadi János főhadiszállása, a Török Birodalom kapuja a Nyugat fele, a Monarchia egyik gyöngyszeme, modern kozmopolita nagyváros, a sajátos román multikulturalizmus zászlóshajója, bánsági szórvány-magyar vonzásközpont, 21. századi magyar hídfőállás. Tőkés László, a „szikra-ember” kommunistaellenes forradalmának városa – talán nem véletlenül.

Kós Károly: közéleti ember, építész, képzőművész, író, politikus, szimbólum. Temesváron született – talán nem véletlenül.

Közösség: emberek csoportja, akiket valami összeköt. Akik bár nem egyformák, de összetartoznak – nem véletlenül.

Központ: a hely, ahová a részek tartoznak. Ahol érzik, hogy összetartoznak. Ahol összenő, ami összetartozik – és nem véletlenül.

Hogy miben találkozik a négy fogalom, hogyan nő össze, ami összetartozik – biztos, hogy nem véletlenül – lásd alább.

Politikai környezet

Az új évezred hajnalán, Magyarország rövid és szép emlékeztető polgári kormányzása (1998-2002) alatt, a Magyar Országgyűlés elfogadja a határon túli magyarok jogállásáról szóló törvényt, amely a köznyelvbe státustörvényként vonul be, annak ellenére, hogy később, az elavult polgári hagyományokkal a modernizáció jegyében szakító szocialista kormányzás mindent megtett azért,

hogy kedvezménytörvénnyé silányítsa. Státustörvény azért, mert a magyar államiságot hordozó – kicsit pontatlanul ugyan, de azért fülünknek édesen csengő módon „anyaországnak” nevezett – Magyarország Trianon óta először kísérel meg valamilyen közjogi viszonyt törvénybe foglalni és a magyar jogrendbe emelni a nemzet azon tagjaival, akik önhibájukon kívül, az országtól elszakított, ma más országokhoz tartozó területeken élnek.

A státustörvény értékelése nem tartozik jelen írás keretébe, amúgy is könyvtárnyi irodalma van, itt csak jelezni akarjuk a pillanat történelmiségét, főleg azért, mert azóta, a törvény alkalmazása, majd későbbi megcsonkítása során, jócskán vesztett kezdeti fényéből. A mi témánk szempontjából csak annyi az érdekes, hogy a törvény végrehajtása, előírásainak gyakorlatba ültetése, tételesen a „magyar igazolványok” eljuttatása a címzettekhez – az ezt igénylő határon túli magyarokhoz – komoly akadályokba ütközött, hiszen ezt nem lehetett megvalósítani a szomszédos országok hatóságainak legalább hallgatólagos jóváhagyása nélkül. Ezért az Orbán-kormány és annak Németh Zsolt külügyi államtitkár által felügyelt Határon Túli Magyarok Hivatala (HTMH) rendkívüli diplomáciai bukfenckre kényszerült, míg elfogadtatta az egykori kisantant-országok kormányaival a törvény végrehajtásának feltételeit. Ezen feltételek

legfontosabbika olyan irodahálózat kialakítása, amelynek keretében a magyar igazolványt úgy lehet igényelni és kézhez kapni, hogy közben a többszázezer magát magyarnak valló embernek nem kell sem Magyarországra utaznia, sem az illető ország konzuli hivatalait igénybe vennie. Így jöttek létre az úgynevezett státusirodák, Erdélyben többnyire az RMDSZ-székházak keretében, vagy a magyar történelmi egyházak lelkesi irodáiban, minden megyeközpontban, sőt, az elején azokon kívül nagyobb településeken is.

Temesvár esete a státusirodával

Temesvár, mint annyi más mindenben, a státusirodák hálózatának térképén is sajátos helyet foglalt el. Temesváron ugyanis az RMDSZ megyei székhelyét „nemzetstratégiai” megfontolásokból a Magyar Házban működteti, jogilag félhivatalos módon¹. Kézenfekvő megoldás lett volna a státusiroda felállítása a Magyar Ház első emeletének valamelyik termében, hiszen a Temesvári Magyar Házat hasonló közszolgáltatási céllal építették elődeink a múlt század huszas-harmincas éveiben. Csakhogy, ahogyan azt a Magyar Ház vissza-szerzésének '89 utáni kálváriájában járatos olvasóink bizonyára tudják, ilyen, a román nacionalisták szemében amúgy is szálkát jelentő magyarigazolvány-osztogató tevékenységet a Drăgan-féle

médiabirodalom kellős közepén – mert sajnálatos módon a magyar kultúra várának épült ingatlant még mindig ők bitorolják – elképzelni is nehéz, nemhogy bonyolítani. Ezért a bánsági magyarság politikai-közéleti vezetőinek más megoldás után kellett nézniük.

Ideiglenesen a státus-iroda a belvárosi református egyházközség egyik irodájában kezdte el tevékenységét, az azonban világos volt mindenkinek, hogy a Magyar Ház visszaszerzését célzó, egy évtizede zajló jogi folyamat a belátható közeli jövőben nem fog eredményt hozni, tehát – kihasználva a szükségből eredő lehetőséget – felmerült egy új, erre alkalmas ingatlan vásárlásának gondolata, amelyre a Magyar Kormány által létrehozott és a határon túli magyar közösségeket támogató Illyés Közalapítványtól támogatást lehetett igényelni és kapni.

Közösségi központ születik

Évés közben jön meg az étvágy: már nem egyszerű irodahelyiség kialakítására alkalmas épületet kerestünk, hanem olyan ingatlant, amely közéleti-kulturális rendezvényközpont és találkozóhely szerepét is betöltheti, hiszen a Magyar Ház jelen viszonyok közepette erre igen korlátozott mértékben alkalmas. Rövid, de intenzív keresgélés után találtunk rá a megfelelő ingatlanra, az Erzsébetvárosban a Putna utcai házra, amelynek megvásárlásához és berendezéséhez sikerült pályázat útján a pénzt is megszerezni². A jó állapotban levő, közel ezer négyzetméteres kerttel rendelkező családi házban – régi temesvári magyar család építette – jutott hely a státusiroda mellett kiállítási- és rendezvényteremnek, magyar vállal-

kozásfejlesztési irodáknak, és az alagsorban a gondnoki lakás mellett a Szórvány Alapítvány székhelyének. Igazi közösségi központot teremtettünk, amelyet a belső kommunikációban lassan, de biztosan Putna-házként kezdett bevonulni.

A névadás műhelytitkai

Mivel Putna ortodox kolostorától híres, amely nem kimondottan magyar identitásunk meghatározó része, a magyar közélet erre érzékeny fülű és lelki szereplői közül többen felvetették, hogy ideje lenne új közösségi házunkat megkeresztelni, amíg végleg és visszavonhatatlanul Putna-házként vonul be a történelembe. Elindult egy szenvedélyektől sem mentes, de érdekes és hasznos névadási közvita, részben a helyi magyar sajtó virtuális tereiben, részben hivatalos és nemhivatalos tanácskozások, beszélgetések keretében zajlott. Sajnos, ezeken a vitákon többnyire nem született jegyzőkönyv és a feljegyzések is elkallódtak³. Az idősebbek még emlékeznek hasonló vitákra, amikor a múlt század hetvenes éveinek elején a frissen megalakult magyar középiskolának szerettek volna reprezentatív, a múltat a jövővel összekötni hivatott nevet adni, majd ennek folytatására a '89 decemberének változásai után⁴. A szubjektív és szelektív memória azért megőriz egyet és mást: szóba került, többek között, a bánsági magyarság jeles személyiségei közül ismételtén Dózsa György és Bartók Béla, de Bolyai János⁵, Ormós Zsigmond, Jakabffy Elemér⁶, Temesvár egykori magyar vagy a magyarság által sajátjának tartott előljárói közül Klapka György, Telbisz Károly és Geml József, vagy a város egykori főépítésze, Székely László neve. Amikor azonban a vita ki tudja hányadik menetében először hangzott el Kós Károly neve, helyreállt a rend a fejekben: megtaláltuk az igazit.

Kós Károly, a szimbólum

Bár Temesváron született⁷, keveset élt itt, élete és munkája Erdély és a Kárpát-medence egyéb régióhoz kötődik, elsősorban a Kalotaszeghez, vagy Erdélyország fővárosához, Kolozsvárhoz. Hogy mégis egyből a magunkénak éreztük, az valószínűleg Kós Károly személyisége napsugaras aurájának köszönhető: a sokoldalú alkotó ember, a kitartó és kitartásra buzdító közéleti személyiség, a 20. századi történelem geopolitikai földindulásai által kisebbségi sorsba taszított erdélyi magyar közösség megmaradási és emancipációs harcának egyik szimbolikus alakja. Kós Károly folyamatos értékmentő és értékteremtő törekvése példaadó bármely utána jövő generációnak, a *Kiáltó szó*-ban a jövőbe kiáltott felhívása időszerűségéből, mozgósító-lelkesítő-programadó erejéből mit sem veszített 87 év távlatából sem.

Mi, sajátos önazonosságunkhoz konokul ra-

gaszkodó bánági magyarok, tudjuk igazán értékelni Kós Károly példáját, emberi tartását, munkába menekülését, folyamatos tenniakarását kollektív identitásában veszélyeztetett közössége szolgálata érdekében. Ugyanakkor az internetikus viszonyok, a román-magyar együttélés természetességét valló nézetei is jól rezonálnak a bánági magyar ember lelki világával.

Egyből talált a szó: közösségi házunknak méltóbb, beszédesebb, optimistább, mozgósítóbb, jövőbe mutatóbb nevet nem találhatunk az ő nevével: Kós Károly Közösségi Központ (KKKK).

A Közösség

Temesvár közel 400 ezres, terjeszkedőben levő nagyváros, benne 2002-ben a hivatalos népszámlálás során még 25 ezer vallotta magát magyarnak. A születési rátát, a kivándorlási tendenciákat és a Bánágban igen felgyorsult asszimilációs folyamatokat figyelembe vevő demográfiai modellezés szerint közel ezer lélekkel vagyunk kevesebben¹. Ráadásul, ennek a fogyatkozó és elöregedett közösségnek a jelentős része – becsléseink szerint háromnegyede – „rejtőzködő magyar”: vélhetően nem fogyaszt magyar médiaterméket, nem veszi igénybe magyar kulturális és civil intézményeink szolgáltatásait, gyermekei nem járnak magyar iskolába és nem aktív templomba járó, bár a hivatalos statisztikák szerint valamely magyar történelmi felekezethez tartozik. Közösségépítő szolgáltatást vállaló emberekben az elbizonytalanodás pillanataiban néha felmerül a kérdés: egyáltalán a magyar közösség tagjaihoz számíthatók-e a „rejtőzködő magyarok”? Ha a közösség olyan emberek csoportja, akiket valami összeköt, kétségtelenül annak, hiszen a megnyilatkozás pillanatában a kérdezőbiztosnak ezt vallották. Ez azonban igen laza kötődés. Ettől még nem nő össze, ami a születés pillanatában összetartozónak vélhető. Egy élő közösségben ennél több vállalás kell, hogy ez

a többé-kevésbé tudatosan vállalt nemzeti identitás átörökölté legyen az utódokra.

A Központ

Az a hely, ahol lehetőséget, segítséget, eszközt kap az egyén, vagy kisebb csoportok, hogy egy nagyobbhoz való tartozásukat megélhessék. A KKKK ezt hivatott szolgálni.

Nincs még teljes kapacitásán belakva, az események, rendezvények, tevékenységek csak kis mértékben töltik a rendelkezésükre álló tér-időt. A lehetőség azonban megvan. Az ünnepeink, vagy a hétköznapijaink a szabadon rendelkezésünkre álló időnk értelmes és kellemes eltöltésére elég gazdag a szervezeti ajánlat: csak a Civil Tanács keretében több mint 60 civil szervezet vagy intézmény szövetkezett. És mennyire lenne még igény, akad vállalkozó szellemű és kreatív ember, aki megragadja a munka végét.

„Dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk.”- írta Kós Károly 1921-ben.

Példája megihlet, szelleme kötelez.

1 A Temesvári Magyar Házat törvénytörő módon az egykori kommunista párt-sajtó romjain felépült és az azóta elhunyt J.C.Drăgan tulajdonába került médiabirodalom saját nevére telekkönyvezte, és azt mindaddig sem politikai, sem jogi eszközökkel nem sikerült visszajuttatni jogos tulajdonosának, a bánági magyarságnak. A Heti Új Szó szerkesztősége egy emelet használati jogát peres úton visszaszerezte, ám a többi magyar intézmény – az RMDSZ, a TEMISZ, a pedagógus-szövetség és Tőkés László EP képviselő irodája a szerkesztőség jóvoltából működik itt.

2 Sajátos magyar-magyar viszonyainkat jelzi, hogy az általunk pályáztatott pénzből vásárolt ingatlan egy kolozsvári székhelyű és a központi RMDSZ tisztségviselői által létrehozott közösségi alapítvány tulajdo-

nába került, a Temes megyei RMDSZ csak a működtetés jogát és felelősségét kapta meg, de ez egy másik elemzés tárgya lehet.

3 Ha valaki megőrizte az utókornak, a Szórvány Alapítvány szívesen fogadja.

4 Hasonló szenvedélyes vitában az illetékesek Dózsa György nevét találták alkalmasnak erre, rá is került az első végzős generáció ballagási-kicsengetési kártyájára, aztán a kommunista hatalom gyors döntéssel lezárta a vitát. Így lett belőle a veretes elnevezésű „2-es számú matematika-fizika liceum”, mely nevet egészen 1990-ig viseli. Ezután hasonló vita végén a megye reprezentatív magyar iskolája felveszi a Bánág nagy szülőltje, a világon legismertebb magyar, Bartók Béla nevét. 5 Jelen sorok írója, családi indítástól két személyiséget „érdekében”

lobbizzott: az egyik, családi indítástól és egyéb okokból, Bolyai János, akinek nevét utca, arcát és „a semmiből egy új, más világot teremtető” életművét dombormű és belső udvari szobor viseli a közösségi emlékezetet ébren tartandó.

6 A másik a politikusi és közéleti példakép, Jakabffy Elemér, a kisebbségi jogvédő tudós és politikus, Temesvár országgyűlési képviselője a Román Parlamentben. Szülőházát Lugoson emléktábla jelöli, de magyarházi egykori képviselői irodáját még nem tudtuk megjelölni az utókornak. Ami késik, nem múlik!

7 Szülőházát a Józsefvárosban emléktábla jelöli, sajnos jól elrejtve a kíváncsi tekintetektől, egy azóta eléje épített ingatlan belső udvarán. 8 Ezt a becslést látszik igazolni a magyar érdekképviselőre négyévente leadott szavazatok dinamikája.

KÓS KÁROLY

Kiáltó szó

Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros magyarságához!

Akkor megkérdeék őtet: Te kicsoda vagy?
Ilyés vagy-e te? Es monda: nem vagyok.
Próféta vagy-e te? És felele: nem vagyok.
Mondának azért néki: Kicsoda vagy tehát, hogy
megtudjunk azoknek felelni, akik minket elküldöttek;
mit mondva magad felől. Es monda: Én kiáltó szó vagyok a pusztában!
(János evangéliuma I. 21-23)

Két keserű esztendeje már, hogy szemünk nyugat felé néz. Láttuk, hogyan hanyatlott le ott a nap. Reménykedő, bizó, sovárgó és fájó szemünk nézte, hogy a könnyünk csordult ki attól. Mert a nap csak haladt lefelé, hanyatlott egyre; eleinte lassan, aztán gyorsabban, végül lebukott és az égen csak a vérveres fellegek maradtak. Most már megdörzsölhetjük szemünket: Egyelőre nincsen tovább. Ez a nap lebukott, ennek vége. És arcunkról letörölhetjük a könnyeket.

Még a nyomukat is.

Valahol aláírtak valamit, valahol megalkudtak valamit, valahol elosztottak valamit; valahol egy nyitott ajtót becsaptak, hogy legyen, az zárva örökre.

Ahová a magunk erejével, ezer esztendő munkájával kapaszkodtunk és minden lépcsőfokot a magunk izmaival és eszével vágtunk a magunk vérével öntözött irdatlan sziklába: onnan dobtak le minket.

Tudjuk: miért.

Régi zászlónk összetépve, fegyverünk csorba, -lelkünkön bilincs.

De tudom: talpra kell állanunk mégis. De tudom: újra kell kezdenünk az izzadságos, nehéz munkát. Tudom: vágni fogjuk kemény, vad sziklába az utat, melyen egy kemény, régi nép lép majd velünk és utánunk újra csak felfelé. Halljuk, látjuk és tudjuk immár, mert valóság: a régi Magyarország nincsen többé. Nem akkor halt meg, ami-

kor Párisban temetését rendezték, de akkor, amikor ő maga is bejelentette, hogy igenis: nem vagyok már a régi.

Ez az igazság!

Hetven esztendeje, hogy apáink kimondották azt a szót egy akarattal és félszázada, hogy megtestesült az ezeresztendő álom; az a Magyarország, melynek fejére Párisban mondották ki az ítéletet. Félszáz esztendeig élt az egy, Magyar föld; a nagy, ifjú, erős magyar műhely. Nem hágyatott úgy tovább dolgoznia. Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros magyar népe: minket kiszakítottak, kidobtak abból a műhelyből, ami izzadságos munkánk segédelmével épült fel egykoron.

Nem kérdezték: akarjuk-e?

Mi pedig mai napig nem akartuk elhinni, hogy ez megtörtént, hogy ez megtörténhetett.

És két esztendeje, hogy nem dolgoztunk. De vártunk. Vártuk reménykedve, hívő hittel, hogy felkeljen számunkra a nap: *napnyugaton*. Két esztendeig álmodtunk és nem akartunk tudni az Életről, aki körülöttünk tusakodva robogott. Nem akartunk látni és hallani, nem akartunk érezni és élni, csak hinni akartunk és bízni és álmodni és csodákat várni, amik majd felébresztenek. Mert megszoktuk a régit, szerettük, amit egykor megalakítottunk.

Hittük, hogy az örök időkre a mienk úgy, ahogy azt mi magunknak alkottuk meg. Most aztán ki-

sült minden. Két esztendő keserű várakozása, dermedt álma után megtudtuk, hogy minden, amiben hittünk, bízunk, reménykedtünk: délibáb az. Megtudtuk, hogy a nap nem ott kél fel, ahol lenyugodott.

Valljuk be: a mi hitünk nagyot csalódott.

Valljuk be: fájt a csalódás; fájt hogy el kell hajítanunk lelkünk hitét, mert hogy nem igaz hit volt az.

Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros kétmillió magyarja, nem én mondom neked, de a megcsonkított Magyarország mondta ki a szentenciát rólunk: nem tehetek mást, elfogadom az ítéletet, mely akaratom és hitem ellenére fejemre olvasztott, kihirdettetett és végrehajtatott: Én rólatok, akiket erőszakkal leszakítottak rólunk, lemondok.

Ez az igazság!

Aki mást mond: hazudik az; aki mást hiszen: álmodik az; aki másban reménykedik: délibábot kerget az. Le kell vonnunk a tanulságot; szembe kell néznünk a kérlelhetetlenül rideg valósággal és nem szabad ámítanunk magunkat. Dolgoznunk kell, ha élni akarunk és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk.

De csak magunkban ezentúl magunkért.

Napnyugat felé pedig ne nézzünk többé. Attól csak nehéz a szívünk és fáj a szemünk. Ott lebu-kott a nap, és csak az ég vereslik még, és az égen gomolygó nehéz sorsfellegek. Attól csak a könnyünk csordul ki már. Vigyázzunk! A könny drága, és ne lássa azt senki idegen, ami nekünk fáj. De ezeresztendős göggel tartjuk tekintetünket a mi hegyeink taréja felett, mert itt kell derengenie majd a mi hajnalunknak.

A régi Magyarország nincs többé számunkra; de Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transsilvânia, vagy bármilyen nyelven nevezte és nevezi a világ: feltámadt és van, aminthogy volt akkor is, amikor azt hittük mi magunk, *mert akartuk hinni*, hogy nincs, és csak Magyarország van. Akkor is volt, de most is van, és akárhogy is akarja akármilyen akarat, lesz örökkön, örökké.

Egy félszázados, szépséges útra eresztették le a sorompót; hogy tilos.

Ezeresztendős, erdélyi szerszámainkkal, próbált, ősi erőnkkel új utakat kell vágnunk, de magunknak csupán.

Régi szerszámokkal új fegyvereket kell kovácsolnunk, a lerakottaknál, az összetörteknél, a kezünkől kicsavartaknál jobbakat.

Senki sem fog segíteni minket; de akkor senki se is sajnáljon minket.

Építenünk kell! Fogunk hát építeni új, erős várakat a régi Istennek. Az Egynek, az Igazságosnak, az Erős Istennek. Aki ideküldött titkos Ázsiából egykoron minket, és akit mi idehoztunk magunkkal.

Aki oltalmazott mindezideig, és akit mi is megvédelmeztünk - magunknak.

Hát eltemették a régi Magyarországot. Szép temetés volt. Sírját beültették virágokkal és fejtül hímes fejfát szúrtak. Hogy akik élünk még, sírhassunk és sírjunk, és ne merjen eszünkbe jutni az élet, de örökké lássuk a dombot és a virágos dombon a hímes, csillagos, buzogányos fejfát:

Minket még a temetésre se hívtak meg...

Belenyugszunk, mert bele kell nyugodnunk ebbe is és - hiszünk örök életünkben. Elindulunk új utunkon, de magunkkal visszük a nagy temetés emlékét és egy szilánkot egy keresztrefeszített ország keresztjéből.

Két esztendeje, hogy sokan közülünk imádkozni tanultak és sokan átkozódni is. És sokan álmodozni és sokan megtanultak sírni is, de a legtöbb a vizeket néztük, a mi vizeinket, akik harsogva sietnek hegyeinkből lefelé, ki az Alföldre. Sokan néztük a vizeket és közülünk sokan el is indultak a vizek mentén le a hegyekből, ki, arra napnyugat felé. Hogy onnan soha vissza ne jöjjenek.

De az imádkozás ideje eltelt. És el az átkozódás ideje is. Az álmodozásnak is vége és a sírásnak is. Aki pedig elindult a vizek mentén, az többé ide nem jöhet vissza, aki közülünk elmegy, az ne is kívánczozzék közénk vissza valaha; annak itt helye nem lesz soha és jussa sem lesz annak.

Fölébredtünk. Látni akarunk tisztán. Szembe akarunk nézni az Élettel, tisztában akarunk lenni helyzetünkkel. Ösmerni akarjuk magunkat.

Számba kell vennünk erőnket, szerveznünk kell a munkát, tudnunk kell a célt, amit el akarunk érni.

Aki fél, aki gyáva, aki nem bíz, aki nem hisz, aki gyenge, az lépjen ki a sorból. Az menjen. Az nekünk bajt csinál, az a mi munkánkat akadályozza, az a mi lábunk elé gáncsot vet, a mi árulónk az!

Senkit se sirassunk, aki elmegy innen. Senkit se tartsunk vissza, de biztassuk azt is, aki habozik; az ingadozóknak sincsen helye itt most.

Kiáltó szó vagyok: ezt *kiáltom!*

Az ítélet végrehajtatott: Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros kétmillió magyarsága bekebelezetett Romániába...

Nem rekriminálunk. Nem keresünk árulókat, nem keressük a megalkuvókat, a bűnösöket, avagy a bűnbakokat. Nem vigasztaljuk magunkat gyáván azzal, hogy mást hibáztatunk. De viseljük sorsunkat, ahogyan az reánk méretett. Nem keresünk jogot, vagy jogtalanságot, nem igazságot, vagy igazságtalanságot, nem várunk méltányosságot, sem kegyelmet. Nem is kérünk. Nem kutatjuk, hogy az a nélkülünk rólunk készült és kötött trianoni szerződés miféle koldusalamizsnát rendelt számunkra. Nincsen sok értelme ennek.

A mi igazságunk: a mi erőnk.

Az lesz a mienk, amit ki tudunk küzdeni magunknak. A bátraknak kiáltok hát, a harcolni akaróknak, a kötelességtudóknak; a látniakaróknak, az előrenézőknek. Álljanak elő, ne szégyenkezzenek, ne aludjanak, ne duzzogjanak. Az Élet nem vár; az Élet rohan.

Kiáltó szómmal ezt kiáltom!

A fundamentum, amire nyugodt lelkiismerettel és bízó lélekkel építhetünk: kétmillió magyar. Kétmillió magyar, ezeresztendős históriája tudatában és tanulságaival, egy egységes területen egy 13-14 milliós, nem homogén lakosságú, alig félszázada önálló életet élő, szegény ország keretében nagy súlydifferenciákat okozhat, amennyiben vele együtt működik, vagy pedig ellene dolgozik.

Velünk, Erdély magyarságával minden időben számolnia kell annak, szuverenitását reánk kiterjesztette. Számolnia kell Romániának is, ha azt akarja, hogy területi és népességben való gyarapodása erőgyarapodást is jelentsen nem pedig fölös terhet, súlyos kölncöt.

Nem szabad elfelejtenie, hogy mi nem az egységes magyarságból elszakított egyszerű lélekszám vagyunk, de külön históriai egység ezer esztendő óta, saját külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel. Tudtunk számolni mi minden helyzettel, tudtunk kormányozni és tudtunk nehéz vereségek után talpra állani. Erőnket ösmerjük, nem becsüljük azt túl, de nem is kicsinyeljük: sokszor próbáltuk, mennyit bírunk.

Mi, kétmillió dolgozó, adózó, anyagi és kultúrértékeket produkáló polgár. Felséges erőgyarapodása vagyunk Romániának. De mi, kétmillió nem dolgozó gyűlölködő, alattomos belső ellenség: borzalmas rákfeneje vagyunk Romániának. Nyíltan és őszintén valljuk azonban: inkább vagyunk lojálisak, mint rebellisek, inkább építők, mint rombolók, inkább nyílt barátok, mint titkos ellenségek. De azzal a feltétellel, ha megadatik számunkra az új keretek között az a minimum, melyet mi nemzeti kulturánk, ősi szokásaink, faji ön-

tudatunk, szociális érzésünk, gazdasági fejlődésünk szempontjából ezeresztendős múltunk tanulságaképpen nélkülözhetetlennek tudunk.

Kétmillió magyarra, mint fundamentumra akarjuk felépíteni az új keretek közt nemzeti autonómiánkat; melynek egyrészét saját szabad elhatározásából ígéri nekünk Románia szentesített törvénye: a gyulafehérvári határozat, másrészét megszerzi akarattunk és erőnk, másfelől, Románia józan belátása.

Amit ma a magunk számára kérünk, amiért holnap harcba szállunk és holnapután talán már szenvedünk is, de amit hitünk szerint végre is kivívunk, azt fogják kérni, azért fognak harcolni, szenvedni és azt fogják végül kivívni maguknak szász és román erdélyi nemzettestvéreink is.

Nyíltan és bátran kiáltom ki ezt a végső célunkat. Minden hátsó gondolat nélkül, őszintén. És hiszem, hogy ott lappang ez az akarás mindnyájunk lelkében, akik tisztán igyekszünk látni új helyzetünkben az új célt.

Mert mi, magyarok megsemmisülhetünk, - bár ez nem valószínű, - és eltűnhetik Erdély földjéről a szász is, de élni fog akkor is Erdély, mert geográfiai egyéniség, gazdasági egyéniség históriai szükségesség.

Nyíltan és bátran kiáltom a velünk megnagyobbodott Romániának: mi, magyar fajú, magyar hitű és magyar nyelvű polgárai Romániának nemzeti autonómiát akarunk, aminek birtokában bennünk Nagy-Románia megbízható polgárságot fog nyerni. Alkudni nem fogunk. Elég erőseknek érezzük magunkat, hogy nyíltan és őszintén beszéljünk és a kijelentett alapon szilárdan megálljunk.

Kétmillió állampolgár biztos támogatása, a vagy ellenséges indulata nem lehet közömbös egy sokkal erősebb, konszolidáltabb, gazdagabb államra nézve sem, mint Románia.

Valóságokat akartam-láttatni; igazságokat akartam kiáltani. Valóságokat és igazságokat, amik fájnak a gyávának, elnémítják az árulót, megrontják az ellenséget, megállítják az elnyomni akarót. Amik bátorságot adnak a csüggedőknek, világot gyújtának a sötétben tévelygőknek, fegyvert adnak a védteleneknek.

Ezt akartam kiáltani és lehet, hogy kiáltó szó leszek a pusztában . . .

Mégis kiáltok! Neked: Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros ezeresztendős magyarsága: Éb-

redj kétesztendő álmodból, szemedet nyisd ki; nézz széjjel és állj az új életben tusakodni akarók közé.

A rohanó idő füledbe harsogja: elég a passzív-tátsból. Ami eddig orvosság volt és védelem is talán, de mindenestre *becsület* volt, méreg az ezen-túl és gyávaság. Kiáltom a jelszót: építenünk kell,

szervezkedjünk hát a munkára. Kiáltom a célt: a magyarság nemzeti autonómiája.

De kiáltom még egyszer azt is: aki gyáva, aki rest, aki alkudni akar, az nem közénk való; mert az a mi igazi ellenségünk: a mi árulónk.

Ezt kiáltom és hinni akarom, hogy nem leszek mégsem pusztában kiáltó szó csupán...

KÓS KÁROLY

Az országépítő

(részlet)

- Vecelin úr! - dörmögi a várnagy.

- Vecelin - és Géza úr érzi, hogy megszédül. Kezével a szívéhez kap, szemét lehunyja, és orcája szigorú és kemény, mint halotté. Az urak néma mozdulatlanságban állanak. És aggodalmasan, mert tudják, hogy a magyar Nagyúr most megint keményen tusakodik az örök aratóval, aki talán már itt van közöttük, és számon veszi az ő gabonáját, ha vajon érett-e, hogy levághassa.

A nap beléfulladt a Dunába, és a harangláb kisharangja szelíd-vidáman megcsendül. Radla apát úr két keze összekulcsolódik, és szája halkán rebegi a latin imádságot. Az urak lesütik fejüket.

Még zengett-zúgott a harangszó a fülekben, amikor a napkeleti kapu felől kürt harsant és reá nemsokára lovak patkója csattog-kopog a keményre sült köves földön: kopjások baktatnak a kapun keresztül és igyekeznek a palota felé.

A várnagy szeme elé kapja tenyerét, a szürkületben így jobban lát. Azután ura felé fordul, és hogy annak szemét nyitva látja, odaszól:

- Csanád.

Az udvarispán megmordul:

- Akkor a Nagyasszony is jön.

Géza úr bólint. És a kopjások el sem tűntek a palota megett, már rikolt újra a kürt, és a fekete kaputorokból új lovasok bukannak elé. A kapun belül egy csomóban megállnak, beszéd hangja is hangzik, azután megmozdulnak a lovak a dombélen felfelé a tölgyfa irányában. A csapat előtt magános asszony.

Az asszony megállítja lovát a tölgyfa alatt, éppen a pad előtt. S a ló fáradtan nyújtja fejét a földre és harapdálja a zabolát. A reá tapadt vastag, fakószürke porrétegen keresztül sötét, piszkos foltokban üt ki az izzadság az oldalán és a nyakán. Porosan fakó az asszony is, és a portól alig látszik hosszú, bő bugyogójának sárga színe és hegyes orrú csizmájának piros színe. Vállán fehér vászon köpenyeg, fején turbán, keresztülvetve rajta a hosszú fátyol.

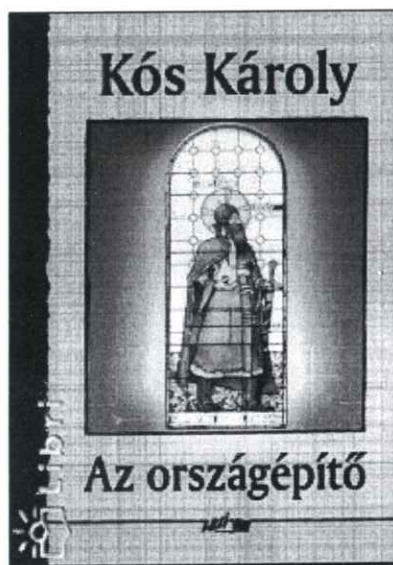
Egy pillanatig mozdulatlanul áll így a lovasasszony, azután a várnagy a ló mellé lép:

- Köszöntelek, Nagyasszony!

Az apát úr pedig ezt mondja:

- Hozott az Isten, Nagyasasszonyom!

Az asszony a várnagy vállára támasztja egyik kezét, és lezökken a nyeregből. Kicsit tántorog is, ahogy a földre kerül megszibadt lába. Azután a heverő-padhoz lép, és leül a szélére. S ahogy a Nagyúr sovány, inas, bar-

na keze ott a takarón, reáteszi szépen a maga kezét.

- Hogy van az én uram?

Egymás szemébe néznek, és mindkettőjük szeme fáradt és fátyolos, az ember barna szeme is, az asszony szürke szeme is. De mindkettőjük orcája mintha mosolyogna. Szelíden, aligha vette azt észre valaki. És a beteg ember halkán mondja:

- Vecelin hajója tüstént a rév-nél lesz.

Mire az asszony szeme fel-villan:

- Úgy. Hát akkor mégse hiába siettem. Egy váltással jöttünk ma Budáról. Tikkasztó hőség volt. Megfáradtam...

Szeme körülréved. A lovasok nyeregből szállottak, és a lova-

kat a lovászegények vezették a pajta felé. Az urak az asszony érkezétre elhúzódtak a heverőtől, és most halkan dörögve beszélgetnek az újonnan érkezettekkel.

Az alkonyati szél megállott. A félhomályos szürkületből tiszta, ragyogó este lett, s a sötét hegyek élesen rajzolódnak a csillagos égboltozatra. Lenn a révháznál, a Duna-parton véres lánggal nagy tűz lobog, és a tűz körül fekete alakok mozgolódnak: bizonyosan a Vecelin hajóját várják ott a várbeliek. S valóban, mintha a meg-megcsillanó sötét vízen jönne is a hajó: lobogó fáklya imbolyog a Dunán és tükröződik a vízben... S a palota ablakai is világosak, és a tornác előtt is fáklyák gyúlnak ki.

Az asszony egész testében megborzong.

- Fázom, és igen megfáradtam - mondja halkan, és olyan öreg-rokkantan gubbaszkodik a pad szélén.

- Úgy, Sarolt, úgy. Pedig még nem nyughatunk. Sok a dolog, Sarolt, és sietős. Nekem sietős már erősen... Mindent bejártatok?

- Mindent, Uram. Veszprémet és Fehérvárát és Soltot és a pilisi gazdaságot. És Csepelt. És találkoztam Koppány úrral.

- Úgy, Sarolt; Koppánnyal, a tar Szerénd fiával...

- Veszprém alatt. Odajött. Mondta, hogy a tónál jártában vett hírt rólam, s eljött atyafilátóba, így mondotta.

- Istvánt is látta?

- Őtet is. Mustrálta, mint a csikót. Csupán annyit szólt hozzá, hogy: "No öcsém, te is nőhess még egy araszt"... Deodát-hoz és Tibold úrhoz szót se szólt...

- Utálja őket, tudom. S hát megszállott a várban?

- Nem. Mi is lovon, s ő is; ott kinn a mezőn a nyomtatásnál. S még csak annyit mondott, hogy az én uramnak atyafiságos szíve jó egészséget kíván. Azután el-

lovagolt embereivel, vissza a tó felé...

A nagy fa fekete koronájából éleset sikoltott valami éjjeli madár, és az asszony megint megborzongott. Azután kifeszítette egyenesre a derekát, felállott, és a hangja most keményen csattant:

- István, köszönts apádat, és be kell vinni az Urat a palotába...

Sárgán dereng a keleti ég alja; nemsokára kél a hold...

A nagy palotás szobában hárman vannak. A fal menti széles, alacsony, puha szőnyeggel letakart kereveten a Nagyúr nyugszik, előtte, a padlón duzzadó, tarka párnákon az Úraszszony. Közöttük alacsony, kerek asztalkán karcsú ezüstkancsó és apró, arany ivócsészék. A szoba egyik sarkában magashátú pad előtt tömör, súlyos asztal és két nehéz tölgyfaszék. Az egyik széken Radla ül, a barnacsuhás apát úr. Más bútor nincsen is a házban; de a padlón végig-gyékénytakaró, a falakon virággal írott tarka szőttesek, és egyik szegelletbe támasztva néhány fegyver. Körös-körül a ház falán, nyeles vaskarikákban, füstölögve lobognak a fáklyák. Az ajtónyílásokon nehéz, vastag szőnyeg, de a nyitott ablakokon beáramlik a nyári éccaka langyosan hűs, szénaillatú levegője.

Géza úr és a Nagyasszony csendes szóval beszélgetnek, és a barát fáklya fényénél levelet olvas. A levelet Adalbert püspök küldte Vecelin úrral. S Adalbert Ottó császár barátja és atyjafia.

A Nagyasszony számol az Úrnak:

- A termés mindenütt jó. Van gabona bőven és fölös takarmány is, akármennyi állatnak. A szabad vitézek is megszaporodtak a várakban. De Veszprém és Fehérvár romladozik: építeni kellene...

- Nem, Sarolt. Esztergomot

kell építeni. Itt a hegyek felé a falat emelni és a rokkant tornyot újból rakatni. Kövel kellene, de erre idő nincsen már, hát csak tölgyfával. Bud ispántól hírt kaptam: cseh földön sok rabot vásárolt. És Konrád úrral német mives emberek jöttek. Mindenféle ügyes mesterember. Ezeket a görög kőműveseket is itt akarom tartani jövő esztendőre is, azoktól tanulhatnak a mi kőműveseink...

- István mindent látott most már. Minden gazdaságot, minden ménest és csordát és nyáját és minden tanyát, aki a Dunán innen van. Tudja, mivel számolhat...

- De a törzseket alig ösmeri. Ha megegyezhetnék a Lél és Huba nemzetségekkel, ő is ott legyen akkor. Hátha eléjük kell álljon nemsokára. Vagy szembe velük.

- Olyan közel volna a számadás?

- Úgy akarom: ne halasztódjék. Mert sietni kell, Sarolt. Te tudod, hogy sietni kell, és én érzem, így, vagy úgy, de látni akarom a számadást. Sokat vártunk a termésre, aratni kell idejében, különben kipereg a mag. De nem tudom, Istvánban mi lakik... Nem tudom.

- Engedelmes, jó legény...

- Nagyon csendes természetű, és nem tud parancsolni. És vékony csontú. Növésben is elmaradt...

- Esze van.

- Nem tudom... Hadat nem vezetett még.

- A német gypűnél volt a tavaly.

- De nem verekedett. Vecelin mondja, hogy nem verekedett akkor sem, amikor egyszer majd Bécsig kergették a Burckárd úr népit. Ki se vonta kardját... Igaz-é?

- Ott lovagolt a kopjakkal...

A tornácra nyíló ajtó szőnyegtakarója meglebbent, és hatalmas nagy, szakállas, bajszos férfiember lépett be. Bő, hosszú gúnyájában még nagyobb és

szélesebbet mutatott, mint amilyen volt. Háta megett az alacsonyabb, vékony, csupaszképmű ifjú ember nem is látszott meg: Vecelin úr volt és Gézafia István. S a szobában ülők pillantása egyszeribe reájuk fordult.

Puha lábbeliben, nesztelenül lépkedtek a gyékényen egyenesen a Nagyúr elé. Ott Vecelin meghajolt, István pedig jobb kezét homlokához emelte.

- Köszöntelek, Nagyúr, és Téged is, Nagyasszonyom - dörögte Vecelin -, és jó egészséget kívánok. Köszöntését hozom Henrik úrnak, a bajorok hercegének, aki hűséges barátod volt a múltban és marad a jövőben. Régensburgból megállás nélkül jött a hajó. És ajándékot is hoztam: edényeket a templomnak és misekönyvet, meg rabokat. A hajó is a herceg ajándéka: sebes járású, jó hajó, öt pár evezője van és vitorlája. Az ajándékokat testőrző legények őrzik a hajón...

Vecelin elhallgatott, és várt.

- Köszönöm, Vecelin, a Te köszöntésedet és a herceg úrét is - mondta Géza. - És most ül le itt nálam. István, tölts a csészékbe, igyuk meg az áldomást.

Egy cseppet kiloccsantott a szőnyegre csészéjéből, mielőtt ivott volna. És amikor Vecelin úr leült egy odahúzott székbe, és István is letelepedett Radla úr mellé a padra, azt mondta:

- Beszélj, Vecelin.

Vecelin úr régi embere volt Gézának. Az első német, aki itt telepedett meg, és beszélt a magyarok nyelvét. Géza úr a Lajta mentén adott neki földet, és ő parancsolt a hansági bessenyő határőröknek, meg a mosonyi avaroknak. De az Úr sokszor küldte őt német földre, ha a császárral vagy a herceggel dolga akadt. Most is, lám, leánykérőbe őt küldte Géza.

- Szólj, Vecelin - mondta Géza. - Mi választ adott a herceg?

Vecelin úr köhögött, azután mondta:

- Henrik úr, mikor elbúcsúz-

tam, levelet adott, amit Adalbert püspök küldött Nagyasszonyunknak Rómából, a császár udvarából. Az ott van az apát úr kezében. Szóval pedig ezt mondta: köszönts uradat és mondd meg neki, hogy bajor Gizellát császári bátyám akaratával szívesen adom a magyarok urának. De István nem a magyarok parancsoló ura, és a magyarok törvénye más, mint a bajor törvény. Ha majd az ő markában lesz az ország kardja, akkor a másik keze a keresztet kell markolja. És mondd meg uradnak, hogy amíg nem kapom meg ezt a választ, addig Gizella nem lesz Gézafia István felesége. Szólottam, és számból Henrik úr szava beszélt, Nagyuram.

Vecelin úr megtöltötte a kancsóból ivócsészéjét és kiitta. Azután nézte az urat, és mindenki Géza urat nézte.

Az Úr pedig Radlára pillantott, és németül kérdezte:

- Olvastad a püspök úr levelét?

- Olvastam, Uram.

- Megértetted, amit Vecelin mondott nekem?

- Nagyjából, Uram. És szent püspököm ugyanazt írja Nagyasszonyunknak. Íme a levél, latinul van írva, azt nem értitek ti, de értelme az, amit Vecelin úr mondott, mert a császár parancsol Henrik úrnak. És amit a császár most parancsolt, az az Isten akarata.

- És mi az Isten akarata? - Géza szeme közé ránc futott.

- Hogy István legyen minden magyarok ura, és keze keményen tartsa a kardot és a keresztet ezen a földön, amely a magyaroké a mindenható és mindentudó Úristen jóvoltából.

- És áldott apáink kardja és nyila és vitézsége által - dörögte Géza úr.

De hirtelen elhallgatott és egymásra szorította ajkait. Szeme fiára siklott, és sokáig nézett egymással szembe apa és fia. Szó nélkül, némán. A Nagyas-

zony hol egyikre, hol másikra pillantott, és tudta, hogy azok most beszéd nélkül is beszélgetnek, és beszédjük sorsokat fordíthat jobbra, avagy balra, és jövődőt épít. A Nagyasszony kezét a szívére szorította; félt a Nagyasszony.

Azután Géza úr szeme elfordult a fiáról. Vele kibeszélte magát, és most feleségére nézett. Nézte Saroltot, akinek egykor szőke volt a haja, mint az arany, akit ott a messze erdőelvi hegyek között folyóvizekből mosnak ki az emberek; Saroltot, aki magas és hajlékony volt, mint a nádszál, és legpompásabb virága egy pompás, nagyságos nemzetségnek. És aki huszonöt esztendeje hűségesen segít neki a tusakodásban, mellyel egy már szinte szertefoszlott nagyszerű álmot valósággá akar felépíteni. És tudja, hogy ebben a tusakodásban ő maga megrokkant immár, és Sarolt, az aranyhajú is megfáradt, lám. Sugár még mindig és szépséges, de a fényes szeme fátyolos, és aranyos haja ezüstösre fakult. És íme, ma mégis hat mérföldet ült nyeregben, hőségben és nyári porban, hogy itt lehessen most, és rettegő szívvel hallja meg egyetlen fia jövődő sorsáról a döntő ítéletet. Haj, nagy idő volt ez a huszonöt esztendő, és voltak közben gyönyörűséges napok, igaz, de a nehéz és keserű napok bizonyosan többen voltak...

S Géza úr erős szóval szólott, és akkor is nézte feleségét:

- A császár úr akarata az én akaratom is.

Ezüsthajú Sarolt szelíden elmosolyodott:

- Úgy legyen, Uram.

István felállott és azt mondta:

- Úgy legyen, édesapám.

És Radla, a barnacsuhás barát keresztet vetett:

- Ámen.

Vecelin úr pedig bort töltött az ivócsészébe, és amikor felhajtotta, azt gondolta, hogy ebből lesz még a cifra verekedés.

És Vecelin úr szeme kacagott. Mert nagy dolog, ha az Úr akar valamit és még nagyobb, ha a császár akar. Legnagyobb, ha az Úristen akarja. De a végén mégis az lesz, amit karddal és nyíllal és kopjával végeznek el vidáman verekedő, szilaj legények, ott kinn a véres páston.

S immár egyedül maradt a két ember: Géza és Sarolt. És a fáklya nem lobog most a palotás szobában, de a nyitott ablakon ezüstösen világít be a holdvilág.

Későre jár az idő, és nehéz nap után fáradt mind a két vénülő test. De az álom alattomosan kerüli a szemüket.

Gondolkoznak szüntelen, és kevés szóval értik meg egymást, mint két állat, aki hosszú nehéz életén át mindig együtt vonta az ígát, minden más segítség nélkül.

Géza kezdi:

- Hát csak pajzsra kell emel tessük a fiút.

- Nagy dolog lesz.

- Nagy dolog, Sarolt. Pedig ez csak a kezdés.

- És ha Koppány nem emeli a pajzsot?

- Hiszen nem is emeli; tudhatod. Inkább billentené.

- Akkor billenni fog. És István elesik.

- Nem, Sarolt. Számoltam. Már régen számolok. És tudom, ahová az erdőelvi nemzetségek állanak, ott a győzelem.

- Gyula öcsém hallgatna rám, és a Tétény törzzsel egy úton járt a Kende törzs is mindig.

- Azért.

- De én nem mehetek el hozzájuk. Én már innen nem mozdulhatok.

- Pedig ide kell csaljuk jövő holdtöltére. Mind az erdőelvi nemzetségeket és a többieket is: a kabarokat, a Lél és Huba nemzetségeket is.

- Jövő holdtöltére? Nem lesz hamar?

Az asszony reszketett; fázott és félt, és a hold olyan hidegko-

molyan süttött be az ablakon. És a kutyák vonítva panaszkodtak a holdnak. Nem mert megszólalni az asszony, félt, hogy az ura megérzi az ő nagy, szorongó félmét.

De Géza egyszer csak megint kezdte:

- Alszol, Sarolt? Nem? Nem tudsz aludni te sem. Nehéz is ma még aludni... Gondolom, Bikácsot küldeném le Gyulához.

- Nem elég. Nem is jó. És németet sem lehet küldeni. Egyet se. Ott a németnek nincsen becsülete.

- Talán Aba urat?

- Nem, nem, Uram, de tudnék valakit.

- Kit?

- István mehetne. A maga dolgában megy. S a Gyulák vére is a fiú. S vele mehetne Radla vagy valami más nagy pap. Nálunk becsülete van a papoknak, és a kopjával Csanád mehetne. Az is Árpád nemzetség, és az utat ösmeri.

Géza úr mintha dörmögött volna erre valamit, de az asszony nem értette.

Kinn az éjszakában élesen kukorékolt egy kakas, és azután innen is, onnan is felelgettek reá más kakasok. Éjfél. A szombati nap hát eltelt és kezdődik a vasárnap. Sarolt összekulcsolta két kezét és hangtalanul imádkozott. S azután már csak félálmában hallotta az ura szavát:

- Menjen hát István. Talán így lesz jó...

S talán éppen ebben a percben, éjfél kakasszóláskor írta Radla, a barát, diáriuma mai napi feljegyzéseinek végére a dátumot:

Castrum Strigoniensis, anno domini 996, die Sti. Hiacinthi, mensis Virginis.

A Nagyúr sietett.

És a számadó ispán ugyan csak elcsodálkozott, hogy mi üthetett az ő zsugori urába, amikor megkapta a parancsot, hogy arany bizantinosokkal

töltsön meg számos szarvasbőr zacskót és még számosabbat ezüst dénárokkal. Meg hogy szedje elő a kincsházából a harcos, régi apák harácsát, a német és itáliai hercegek ajándék marháit; mire az Úr meg a Nagyasszony az arany és ezüst edényekből, köves övekből, selyemből és damasztból, gyöngyös és aranyos láncokból és csatokból, templomi edényekből két nyeregizsákra valót legalább kiválogattak.

Testőrző hadnagyát pedig reá küldötte Pázmán úrra, hogy tüstént jönne Esztergomba. És magához parancsolta Tibold urat, a fanbergit, meg Bikács ispánt és Tibold meg Pázmán urakat, a két németet tüstént indította cseh földre és Morvába, meg bajor földre, fogadnának a magyar Nagyúr zászlója alá gyalog láncsást, meg nyilast, minél többet és páncélos katonákat. Sok pénzt vittek magukkal ezek a németek, meg a parancsot, hogy ne sajnálják azt elkölteni. Bikács urat pedig a kabar nemzetségek földjére küldte, Aba vezérhez ajándékokkal és kedves szókkal. S onnan a Lél nemzetség törzsi földjére.

Hogy elindította a németeket meg az udvarispánt, magához parancsolta a fiát, és sokáig beszélt vele. Azután külön vette Radla apát urat. Végül Dobokafia Csanádot hívatta, aki a vári kopjasoknak parancsolt.

- A fiamat és Radla apát urat kíséred el az erdőelvi tartományba Gyula úrhoz. Az utat ösmered-e?

- Minden utat, Nagyúr.

- Úgy. Csavarogtál eleget arafelé. Ajtóny urat is útba ejstetek Marosváron.

- Értem.

- És te még külön megkérésed a Tisza menti besenyő szállásokat. Az én szómat viszed Tonuzoba vezérnek. És a Kende nemből való Buzád úrnak is elviszitek a szómat. Hogy mit végeztek velük, azt István úrfi és az apát úr tudják. Az útra

arany- és ezüstmarhát visztek, fölösen. Ajándék lovakat, meg kutyákat és sólymokat. Annyi kopját és vezetéket; meg szolgát válassz, amennyit akarsz. És parancsolom: sietni kell.

- Ha a hold fenn lesz, indulhatunk is...

Éjfél táján a palota tornáca előtt készen állott Csanád. Húsz lovaskopja, vezetékek lovakkal, két lovász a lovak mellé, akikre a sátorokat, élést, borostömlőt és az ezüst- meg aranymarha iszákjait szíjazták fel. Egész róta volt az így együtt, és a tündöklő holdvilágban ragyogott a lovak szőre és megcsillant a legények fegyvere, villogott a cifra lószere-

számokon a pityke meg a rézcsat és a süvegeken a forgó.

A Nagyúr a tornácról nézte őket, és a szeme komoly volt, ahogy a sok vidám, fiatal életet látta. De megsötétedett a pillantása, amikor a legények élén egymás mellett látta a szikár, csontos, hosszú apát urat, ahogy mozdulatlanul ült fekete nagy lován, meg a szilaj Csanádot és közöttük fiát, aki a legkisebb volt hármuk között és a legkeskenyebb. És a heverő-pad mellett álló Saroltnak dörmögte oda:

- Ez a fiú lehetne egy kicsit emberesebb...

Azután intett, mire Csanád rikkantott, és a róta megindult...

És Géza meg Sarolt akkor is bámultak utánuk, amikor már régen eltűnt az utolsó ló a szemük elől, és a patkók dobogását se hallotta fülük... S a várbéli báméskodó népek is régen aludtak már, amikor ők még mindig ott voltak a tornácon. És álmatlanul meredtek bele a meleg, csillagos, nyári éccakába. A csendet Géza úr szava törte meg sokára:

- Mire gondolsz, Sarolt?

- Arra, Uram, vajon milyen leány lehet az a bajor Gizella? Nem tudom, de egyre ez jár a fejemben.

- Miért?

- Vecelintől kérdeztem, de ő nem látta...

ÁPRILY LAJOS

Tetón

Kós Károlynak

Ősz nem sodort még annyi lombot,
annyi riadt szót: "Minden összeomlott."
Nappal kószáltam, éjjel nem pihentem,
vasárnap reggel a hegyekre mentem.
Ott lent sötét lombot sodort a katlan.
Itt fenn: a vén hegy állott mozdulatlan.
Időkbe látó meztelen tetején
tisztást vetett a bujdosó verőfény.
Ott lenn: zsibongott még a völgy a láztól.
Itt fenn fehér sajttal kínált a pásztor.
És békecséges szót ejtett a szája,
és békecséggel várt az esztenája.
Távol, hol már a hó királya hódít,
az ég lengette örök lobogóit.
Tekintetem szárnyat repesve bontott,
átöleltem a hullám-horizontot.
s tetőit, többet száznál és ezernél-
s titokzatos szót mondtam akkor:
Erdély.

(1923)

MIKLÓSIK ILONA

A modern Temesvár méltatlanul elfelejtett építőmestere, Schmidt Antal

(Újarad, 1786. május 20. – Temesvár, 1863. április 11.)

„Schmidt Antal egy makói tanítónak volt fia, s Új-Aradon 1786 május 20-án született...” – írta levelében nagyapjáról Schadek Miksáné, született Schmidt Stefanie, 1909 tavaszán. Berkeszi Istvánnak küldte a néhány sort, a történész ekkor gyűjtötte *„Temesvári művészek”* című munkájához az adatokat. A még ugyanabban az évben kinyomtatott – a bánsági művészettörténészek által napjainkban is kútfőként használt – kismonográfiában maradt fenn a legtöbb információ a XIX. századi Temesvár, talán legjelesebb, építőmesterének tevékenységéről.

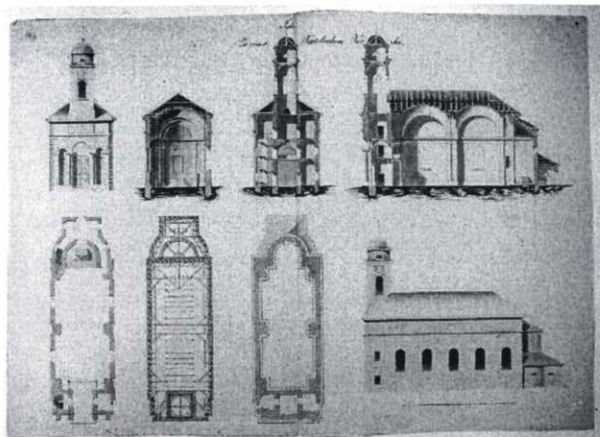
A levélíró unoka már alig emlékezett nagyszülőjére, nővére, Schmidt Ilona, németül fogalmazott sorait fordította magyarra. Ám, a hiányzó információkat pótolta nagynénjük, a Lugoson élő idős, özvegy Stockinger-Sulyok Ilona (született Schmidt), múzeumnak tett adománya: édesapjától, a néhai építőmestertől, fennmaradt 63 tervrajz és néhány személyes tárgy. Ezek összevetése alapján vetették aztán papírra a napjainkban is sokak által idézett életutat.

Az unokák úgy tudták, hogy 10 éves korában árván maradt nagyapjukat, a már férjnél lévő aradi nővére egy rézkovácsához szegődtette el inasnak. Ám, a nyugodt, csendes gyermek, az állandó erős zaj miatt, ettől elszökött. „Egyetlen vágya volt magát az építészetnek adni 's így 1804. május 31. valami Pumberger Ferencz, Új-Aradi építész-mesterhez /:Fortifications-Maurer-Meister:/ került 's itt volt 1807. május 28-dikáig, amikor szabad lett; ekkor már 21 éves volt. Erről van okiratunk” – büszkélkedtek a leszármazottak. Valóban, az újaradi tanoncéveket bizonyító okmányt, az 1807-es szabaduló levelet, az 1815-ben elnyert mesterlevelet és az 1815-ben megszerzett temesvári polgárságot igazoló dokumentumot eljuttatták a Délmagyaror-

szági Múzeum Társulatnak. Bár nem említik, de tudjuk, hogy Schmidt Antal, mielőtt Temesvárra került volna, a céhekben kötelező vándorutat is megtette. Nem tudjuk követni hol járt, de a leánya által letétbe helyezett tárgyak között ott volt a vésett táblácskával ellátott utazó ládácskája is.

Schmidt Antal arcképe

Katolikus templomok tervezete

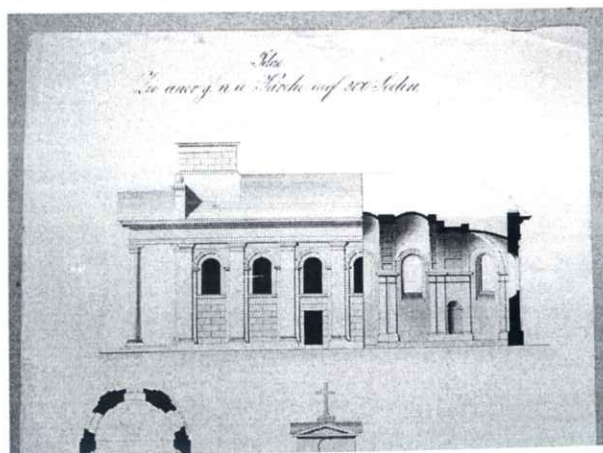
Igen következetes, szorgalmas és megbízható építő volt. Bár felkészültsége alapján az erődítményrendszerhez tartozó épületeken kellett volna dolgoznia, ambíciója egyre inkább a polgári megrendelések felé hajtott. Nem nyert mérnöki képesítést, autodidakta volt, az olaszországi reneszánsz paloták szerelmese. „Folytonosan olvasott, rajzolt s vásár- s ünnepnapokon azzal mulatott, hogy olyan terveket rajzolt, amelyekre megbízása nem volt” – emlékeztek az utódok. Biztos számításokat és becsületes elszámolásokat felmutató építőmester, vagy ahogyan saját aláírásában láthatjuk „Bau-meister”. Nehéz feladatokat vállalt, hogy családját fenntarthassa. 1809 márciusában, az akkor még egyszerű, Temesváron letelepedett fiatal kőműves („murar” a házassági bejegyzések szerint) feleségül vette a 20 éves Elinger-Franz Annát. Kilenec gyermekük közül azonban nyolcat piciny korában ragadott el a halál, 1822-ben, gyermekágyban, felesége is elhunyt. Életének erről a szakaszáról keveset tudunk. Ebben az időben szerezte meg a mesterlevelet, a polgárjogot és a József-külvárosból beköltözött a várba.

Első nagyobb szabású próbálkozásáról csak 1818-ból van biztos adatunk: Gyár-külvárosban nyújtott be pályázatot az „Angolkirálynő” vendéglő megépítésére. Az emeletes, 5-3-5 ablaktengeyes, oldalrizalitos, palota középizalíjtába helyezte a kedvenc, később is sokszor alkalmazott, díszítő elemeket: timpanonos, ión oszlopfő, báborkorlátos emeleti terraszt, kváderkövezéses magasföldszintet, korinthusi fejben végződő falpilléreket. A fogadó-, tánc- és billiárdteremmel ellátott vigadó ekkor nem valósult meg. Maradtak a kisebb méretű, földszintes külvárosi polgárházak és a katonai épületek.

Egymás után próbálkozott a környékbeli falvak, néha szerény méretű templomaival. Előre készített 100, 300 vagy 500 „lélek befogadására” alkalmas templomterveket. Katolikus, görögkeleti és evangélikus hívők számára. Talán az elsők között készült el a Temes megyei Orczyfalva katolikus

temploma. A vidéknek javasolt, vallási célt szolgáló épületei többnyire a homlokzat vertikálisát hangsúlyozó, négyszögletes alaprajzú, középtornyos elgondolások, ahol gazdaságos, egyszerű díszítőműveket (párkányokat és falpilléreket) használt az ünnepélyesebb jelleg kiemelésére.

Dokumentumok hiányában nem ismerjük ezen a téren kifejtett teljes munkásságát. De a hátrahagyott rajzok alapján, amik csak egy véletlenül fennmaradt gyűjtemény részét képezik, tudjuk, hogy ő tervezte, és többszöri változtatás után kivitelezte, a Temesvár-Belvárosi evangélikus templom épületét (1837-1839), tervezett templomot Torontál-vásárhelyre (Debeljaëa-ra, 1833-ban), Kalácsára (1841), javította és restaurálta a temesvári Szent György barokk templomot, átépítette és egy újabb emelettel bővítette a Szemináriumot (1836-ban). A század első évtizedeiben nem Schmidt Antal volt az egyedüli keresett építőmester a történelmi Bánság területén, a pályázatok nagyrészen más versenytársakkal, vidékenként már korábban elismert mesterekkel kellett osztoznia. Néhány terve nem jutott tovább a grafikai kivitelezésnél. Más gondot jelentett a gazdasági helyzet. A nagyobb építmények homlokzati részét – mint például a Szeminárium épületének bejárata feletti attika-falat, az 1834-ben bemutatott modern felfogású, új temesvári színháztervezet timpanonját – mindennütt allegorikus szobrokkal ékesítette volna. A pénzhiány vonatta vissza a városi tanács színházépítési javaslatát és ugyancsak pénzszűke miatt „takarékoskodott” Lonovics József csanádi püspök is a szemináriumi bővítés során a külső klasszicista díszítéssel. Pedig a '30-as évek elején már sokat utazó (főként a Délvidéket, Magyarország nyugati területeit, Ausztriát járó) építőmester csodálta az ilyenszerű megoldásokat. Tanulmányai (?) között fennmaradt az egri Dómról 1835 decembereiben, illetve 1836 januárjában felvett finomvonalú, elegáns homlokzati- és a keresztmetszeti rajz. A rajzok alapján tétélezte fel Berkeszi Isván (és nyomában oly sokan), hogy Schmidt Antal is ké-

Görögkeleti templomépületek tervei

A volt Szemináriumi épület (1910 előtt)

szített egy ideális tervezetet a székesegyházra. Valójában inkább csak tanulmányként, talán a helyszínen képezte le, a maga korában annyira csodált, Hild József által megvalósított egri Bazilikát.

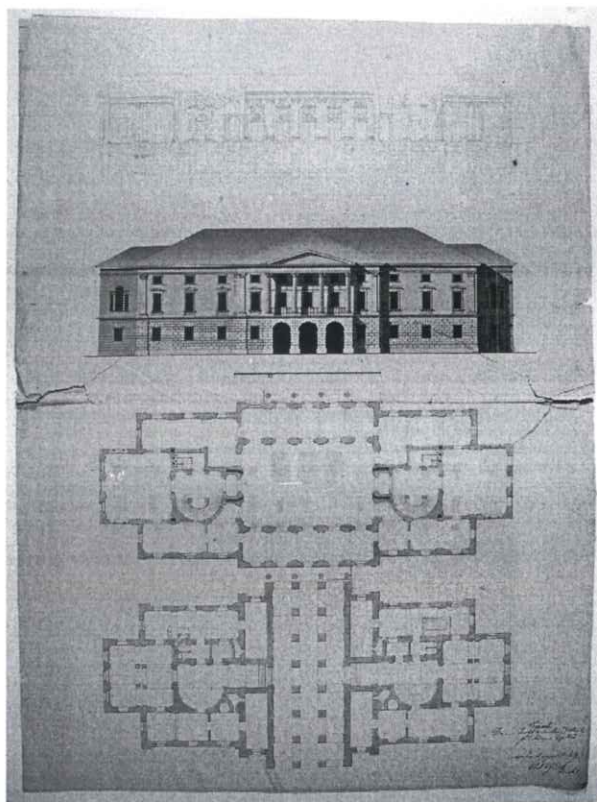
„Temesvárt számtalan lakóházat épített, majdnem valamennyi laktanyát, a vidéken igen sok templomot, úgy katolikust mint görögkeletit” – emlékezett vissza, családi hagyományok alapján, a levélíró unoka 1909-ben.

Kocsifelhajtós, többszintes, többszobás, cseleđlakásos falusi úrilakokat, egyszerűbb gazdasági épületeket álmodott és valósított meg a XIX. század első évtizedeiben a Bánság falvaiban: Oroszlámoson (Banatski Aranđelovo), Aranyágon (Herneacova), Pészakon (Pesac), Begaszentgyörgyön (Sângeorgiu) vagy Buziásfürdőn (Buzias). De papírra vetett rajzokat egy, két és három helyiséggel rendelkező egyszerű parasztházakról is, amelyeknek bejáratí és homlokzati részét különös kedvteléssel szépítette, színezte. Elvállalta szeszfőzdék, vagy kisebb méretű „sörgyárak” és lerakatok kivitelezését is. A munkásságát kutató Bleyer György mérnök még egy olvasztókemence-tervezetről is tudott, amit 1849-ben készített a már elismert, a korabeli dokumentumok rossz latinságával „Dominus Antonius Schmidt Murariorum Magistri, Selecta Civicam Communitatis Membrum, Civis” körülírással tisztelt mester.

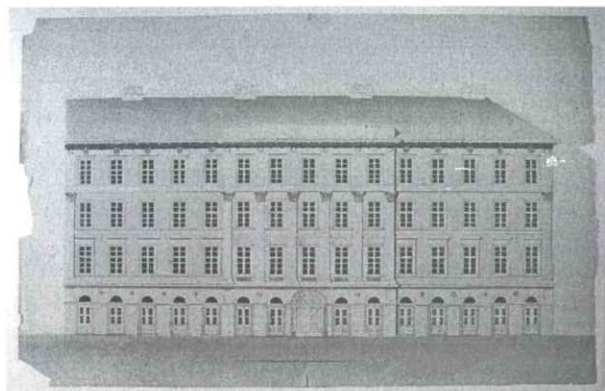
Nyertes pályázataí azonban a laktanyák voltak a város szívében. Hiszen ekkor még Temesvár katonai fontosságú „végvár”, ahol a korabeli történetírók szerint 21 nagy fontosságú katonai épület állott, ezek közül pedig huszat a vár belterületén emeltek. Az ilyen jellegű létesítményeket azonban nagyon szigorúan bírálták el: a Területi Hadmérnöki Főigazgatóság (Landes Ober Bau Direction) írásbeli jóváhagyása után lehetett csak kivitelezni a katonai építkezéseket. Ennek egyik képviselője egy ideig Hentzi von Arthur Heinrich (1785-1849) császári és királyi vezérőrnagy, Pétervárad hadmérnöki főnöke és parancsnoka volt. Pecséttel ellátott kézírását ott találjuk Schmidt Antal egyik, 1829-es keltezésű, tűzérségi kaszár-

nyájának tervezetén is. A sors fintora, hogy a Bánság fővárosának elismert építőmestere legtöbb belvárosi épületét a katonaság számára emelte... mégis ezeket bontották le leghamarabb. A század végi Temesvár fejlődését akadályozták a laktanyák és katonai raktárak, amelyek városrendezéskor sorra a terjeszkedő polgári világ áldozatául estek. Legkésőbb, 1972-ben, bontották le a nagy Hadmérnöki (új) Kaszárnyát, hogy helyét elfoglalhassa a mai Timișoara szálloda. A császári és királyi hadmérnökség 1846-ban fogadta el az aprólékos gondnal kidolgozott nagy tervezetet; maga „az ízléses épület” átvészelte az 1849-es bombázásokat és szépen beépült a városképbe, amint azt még 1909-ben Berkeszi István megállapíthatta.

A félutca hosszúságú, többnyire egy emeletes, az íves főbejáratra szimmetrikusan kialakított, puritán egyszerűségű, gyakorlatias célra készült épületek külsejét a földszinten vakolatból képzett „kváderezés”, az emeleti négyszögletes ablakkeretek felett kis, háromszög alakú, vakolatból alakított díszítmény, a hatalmas falfelületeket ritmikusan szabdaló falpillér jellemezte. A fűtésanyagot tároló, tömör falú, bolthajtásos pincék feletti, földszinti hosszú folyosókról jobbra és balra nyíltak a boltozatos termek és irodák, rendeltetésüknek megfelelő méretekkel. A rajzokon finom tusvonalak jelzik a kályhák helyét, a lépcsőket, ilyen tussal jegyezte rájuk a falak vastagságát, a termek méreteit is. Többnyire azok rendeltetését is.

"Az Angolkirálynőhöz" címzett vigadó terve (1818)

A "Strohmayer-féle" bérház terve (1839-1842)

A kemény megpróbáltatások kora az 1830-as évek elején ért véget. 1823 januárjában a még fiatal, özvegy mester újabb házasságra szánta el magát; elvette Mayer Annát, Temesvár szabad királyi város egyik jónevű tanácsosának leányát. A társadalmi előrelépés és az időközben végzett kemény munka gyümölcsözőni kezdett: egymás után kapta a fontos állami- és magán megrendeléseket. Ezek közül néhány "átdolgozott" terveze a múzeum tulajdonába került. A gondosan, színes tussal, művészi módon kivitelezett – a megrendelőnek ajánlott – homlokzatokon és az apró számokkal ellátott hossz- és keresztmetszeti terveken több felületes ceruza firkát, jegyzetelést, áthúzást, módosítást vehetünk észre. Ezek, a közvetlen megbeszélések, az építómunkát előkészítő megrendelő-kivitelező találkozók eredményei. Ilyen (csak részben megőrzött) tervek dokumentálják Schmidt

Antal jelenlétét a kisszentháromszón (ma már Aradba beépült településen) állomásoztatott lovasszázad kaszárnyájának, az eleméri Kiss-család emeletes kúriájának, a beodrai gróf Karátsonyi-család egyik úrilakának, egy buziási fürdő-szállónak munkálatainál valamint Temes megye régi megyeházának bővítésénél.

Nagyméretű épületeiből napjainkban már keveset ismerünk. Büszkén említi Kalapis Zoltán is a pancsovai kórházat és az impozáns városházát (amiben jelenleg a tartományi múzeum székel). A kiegyensúlyozott, enyhe középírzalitos, a főbejárat oldalán dór fejezetű oszlopokon nyugvó, báborkorlatozot terrasszal ellátott, egyemeletes városi tanácssháza magasságát hangsúlyozzák az emeleti ablakok vertikálisan nyújtott keretei és azok félkörös árkádjai. Hasonló ékítmények ritmikus váltakozása, valamint a kis, virágos rozettáknak az ablakközökbe való beékelése, biztosította a pancsovai kórház falainak egyszerű díszítését is. A két épületen visszaköszönnek a Temesváron meg nem valósított 1818-as vigadó és az 1834-ben megálmodott színház részletei. A szépen karbantartott, restaurált klasszicista épületek híven tükrözik a délvidéki polgárság közízlését és az 1833-38 közötti években elért gazdasági fellendülését.

Követendő példaként állhatnának a Temesvári Polgármesteri Hivatal elé. Amíg nem térképeztük fel Schmidt Antal egyéb, a város területén valóban megépített bérházát vagy polgári családi házát, addig a pancsovai megrendelésekkel rokon, nagyméretű „Strohmayer-ház” az egyedüli, még meglévő, neki tulajdonítható alkotás Temesváron.

Az "új" Hadmérnöki Épület (a Színház mellett balról, 1920 táján)

Strohmayer Xavérius Ferenc nagykereskedő és csanádi táblabíró által rendelt, korában igen magasnak számító, 3 emeletes sarokházat a város szívében emelték 1839-1842 között. Tulajdonjogán már elkészültekor többen osztottak – az 1850-es évek elején ezen a házszámon maga az építő és felesége is szerepel a várbeli térképeken.

Fortuna istenasszony végül kegyeibe fogadta a szorgalmas építőmestert. A századforduló után (1852-től) nyugalomba vonult öregurat gazdag emberként tartották számon a vidéken. Boldog családi életet élt, első házasságából az Aradra elszármazott Teréz nevű leánya, Mayer Annával kötött későbbi házasságából pedig négy gyermeke érte meg a felnőtt kort. Legidősebb fia, Schmidt Ferenc (1827-1901), apja nyomdokaiba lépett. Bécsben és Münchenben képzett építészmérnök lett; pályafutását Temesváron kezdte, Bécsben folytatta végül Budapestre költözött. Ő volt a Bolyai-kultusz elindítója, első adatgyűjtője. Apjától hallott gyermekkori elbeszélések keltették volna fel figyelmét a volt temesvári hadmérnök, Bolyai János életpályája, matematikai felfedezései iránt? Esetleg apja került volna közelebbi ismeretségbe a katonai építkezések során a különös fiatalemberrel? Ilyen vonatkozású részletekkel nem szolgál a fennmaradt gyűjtemény.

Kedves családi vonatkozású feljegyzést találhatunk az idős építőmester egy késői rajzán. Bécsben tanuló fia látogatásakor, 1851. januárjában körvonalazott egy városi bérházat. Talán hasonló tervezésén törhette a fejét, amikor a dátum mellé odafirkantotta: „[mint az] ...az utca ahol a Frantz lakik” („...Gasse wo der Frantz wohnte”).

Sokkal kevesebbet tudunk a fiatalabb fiáról; Schmidt József katonai pályát választott és altábornagyként halt meg. Róla, elhunyt Teréz nevű nővéréről, még életben lévő Francisca testvéréről csak apjuk 1863. januárjában készült végakaratóból tudunk. A végrendelkező igen vagyonos ember volt.

Pénzének legnagyobb részét feleségére, Mayer Annára hagyományozta, akinek odaadó gondoskodása biztosította számára a nyugodt munkálkodást. A sokkal fiatalabb feleség kísérte el a sokat utazó mestert németországi és itáliai kirándulásain. Szinte bocsánatkérően írja róla az unoka, hogy – bár nagyapja, mint a temesváriak általában, több nyelven beszélt – de a nagymama soha nem tanult meg magyarul. Még az 1850-es évek elején a Belvárosban volt két nagy házuk, sőt vendéglőjük is. A mester 1853-ban szép családi házat tervezett magának az akkori kertvárosban, a Majorokban (a mai Erzsébetváros területén). Nincs adatunk arról, hogy megépült volna. Ám, a levéltárban talált 1857-es szerződés alapján, a már nyugalomba vonult mester, egy józsefkülvárosi – valószínűség szerint nem kisméretű – házat eladta és átalakította, még ugyanaz évben, a Csendőrség részére. Az 1809-ben Temesvárra érkezett igen vallásos vándor kőműveslegény imája, amelyben azt kérte, hogy valaha neki is legyen háza a szép városban... beteljesedett. Megdolgozott érte.

1863. április 11-én hunyt el; a józsefvárosi temetőben lévő családi sírboltban helyezték örök nyugalomra, ahová 20 év múlva felesége is követte őt.

BODÓ MÁRIA

Járosy Dezső

(1882. dec. 7., Csatád - 1932. szept. 14., Eger)

Megkerülhetetlen kérdés, miként történhetett meg, hogy Járosy Dezső, a legnagyobb temesvári zenetudós, aki a zenével kapcsolatos minden terület rendkívüli képességű művelője volt, kurta pár sort „kap” a szaklexikonban? Járosy esetében a zeneelméleti író, a zenekritikus, a zenei szaklapszerkesztő, a zeneakadémiai tanár, az orgonaművész, a karmester, és a zeneszerző külön-külön is olyan értékeket hozott létre, hogy a jelentős alkotók közé

volna sorolható. És a zenével kapcsolatos szerepvállalások mellé társulnak a közéletiek: Járosy korra fontos közéleti embere, rangos társaságok tagja és kitüntetettje.

Járosy Dezső életútja

Járosy igazi életrajzírója unokatestvére, Braun Dezső *Járosy Dezső élete és működése*, Huniade

(Hunyadi) Temesvár, 1932, aki két vonatkozásban is utódjának tekinthető: Járosyt követően ő lett a temesvári katolikus székesegyház karnagya, illetve a *Temesvári Hírlap* zenei rovatának vezetőjeként is követi a jeles elődöt. Braun tanítómesterének tekintette Járosyt, a neki szánt életrajzot így indítja: „*Járosy Dezső, drága mesterem, jó barátom felejthetetlen emlékének ajánlom e könyvem soha el nem múló hálám és szeretetem legszerényebb jeléül. A szerző*”

A kis kötet előszavában Braun Dezső felidéz, hogy „örökségül” három feladatot kapott Járosytól: életrajza megírását, műveinek gyűjteményes kiadását és zenei szaklapjainak fenntartását és szerkesztését. Az első feladat teljesítését jelenti a kis füzet kiadása, a másodikra tudomásunk szerint nem került sor, amiben alighanem az is szerepet játszott, hogy ebben az időben dolgozott Braun Dezső legfontosabb munkáján *Bánsági rapszódia*, (Temesvár, 1937), a temesvári/temesi zene történetén, illetve utóbb az a szomorú tény, hogy az 1939-től már súlyosan beteg Braun Dezső 1940-ben a kór áldozatául esik, és saját főművét sem tudta befejezni, a *Bánsági rapszódia* második kötete nem készült el.

Az egyes lexikonok szócikkei általában a Braun-féle kötet adatait veszik át, ámbar létezik némi zavar amiatt, hogy német források Járosy halála helyéül Erlau várost adják meg. Ez viszont nem a szászországi kisvárost jelenti, hanem a magyar Eger városát (németül: Erlau), ahol életének utolsó hónapjait Járosy szanatóriumban töltötte. Hogy Járosy halála mekkora veszteséget jelentett a zenének és általában a bánsági kultúrának, azt kortársai helyesen mérték fel, miként ezt a temesvári reprezentatív német napilap, a *Temesvarer Zeitung* kolumnás búcsúztatója is igazolja.

Járosy Dezső apja, Járosy Pál a Szepességből származó kántortanító, aki közel fél évszázadon át végezte népszolgálatát a kis bánsági faluban, Csátádon, amelyet később a híres német költőről neveztek el Lenauheimnek. Az apa eredeti családnevét két változatban is idézik – Jaroschek vagy Jahraus –, azt viszont egyértelműen állítja Franz Metz, *Te deum laudamus. Contribuție la istoria muzicii bisericești din Banat* c. könyvében, hogy a névváltoztatásra az akkori magyar politika hatására került sor.

Alig négy éves, amikor anyja, Hans Dittrich úrvári (Temes megye) tanító Maria nevű lánya vérmergezésben meghal. Apja második felesége, Frida Herzog szerető gonddal vigyázza. 1929-ben, az akkor általa indított új zenei lap, a *Musica ecclesiastica* beharangozó cikkében életpályájának főbb momentumait felidézve, melegen emlékszik vissza Fridára (meine Mutter/ anyám), akit az egész család zenei nevelőjének nevez. Apja második házasságából két testvére születik, Emil és

Paula. Pöttömnyi gyermek, amikor fuvolájával a falusi rezesbanda tagjává majd vezetőjévé lesz. Ámde fuvoláját nemsokára leteszi (és féltve őrzi egész életében), ugyanis a szegedi piaristákhoz beiratkozó ifjú egyben a König-Király Péter vezette városi zeneiskola zongora szakos hallgatója is lesz. Szülőfalujában már ekkor templomi zenei szolgálatot

Járosy 1907-ben

vállal, miként Braun Dezső feljegyz, hallás után improvizál, orgonán játszik anélkül, hogy bármilyen módszeres képzésben részesült volna. Szegeden Szögédi Endre énektanárnak a helyettese a piaristák házikápolnájában és a Szent Demeter templomban. Szeged után Pécs lett piarista diák.

Járosy tanulmányait a temesvári katolikus teológián folytatja, egyházzenei pályája tulajdonképpen itt bontakozik ki két jeles tanára, Matthias Ferch és dr. Kovács Sándor hatására, akik felkeltették érdeklődését a cecilianizmus iránt. 1900-ben mint nagy reményekre jogosító tehetséges zenészt ajánlják tanárai az akkori püspök, Desewffy Sándor kegyeibe. Ekkor, 18 éves korában jelenik meg első egyházzenei dolgozata *A gregorián korális orgonakísérete* címmel az Országos Magyar Cecília Egyesület hivatalos lapjában.

Járosy 1904-ben végez a temesvári teológián, egy év múlva pappá szentelik. A pappá szentelése előtti és az azt követő évet is Budapesten tölti, akadémiai zenei tanulmányokkal. Tanárai közül külön kiemeli – már idézett, a *Musica ecclesiastica*-ban megjelent visszaemlékezésében – az orgonát és zeneszerzést oktató Hans Koessler professzort, akinek az osztályába járt. További ismereteit a gregorián ének területén Seckauban szerzi, ahol a világhírű P. Vivell tanítványa.

1906-ban, Martin Novacek halálát követően ki nevezik a temesvári székesegyház karnagyának, ezzel elkezdődik az a negyedszázados tevékenység, amelyet nem csupán a korabeli krónikások tartanak a temesvári egyházi zene nagy korszakának. Ugyanezen évben jelenik meg, a Cecília Egyesület közgyűlésére, első egyházzenei kiadványa *A gregorián korális esztétikai méltatása* címmel. Szintén 1906-ban lesz a temesvári teológia énektanára, és beosztást kap a püspöki aulában.

Folyamatos budapesti, az országos zenei életben való jelenléte készíti elő számára azt, hogy 26

éves korában az Országos Cecília Egyesület igazgatója lesz, és rábízják a szervezet szaklapjának, a *Katolikus Egyházi Zeneközlönynek* (KEZ) a szerkesztését. Ez azt is jelenti egyben, hogy a fiatal pap zenei körökben nem csupán ismert – hanem elismert, és a szerkesztői munka további lehetőségeket nyit meg tudásának kamatoztatására és bővítésére, szerkesztői tehetségének a kinyilvánítására. Ugyanis Járosy Dezső minden helyzetben és a háborús, világokat átrendező változások alatt is elsősorban a zenei életet élénken figyelő, folyamatokat szemlélő és alkotókat támogató szerkesztő volt. Az orgonaművészi fellépései mellett a szerkesztés az, amely hangsúlyosan végigvonul életén.

A zeneesztéta Járosy feladatának tekinti a zenei értékek nívós terjesztését, előadások sorát szenteli a zeneművészet nagyjainak, ezek természetesen nyomtatásban is megjelennek. Szinte kezdettől fogva kialakította azt a rá jellemző, kis formátumú füzeteket eredményező formát, amelynek első darabja a következő címmel jelent meg: „Grieg Edvárd (1843-1907) zeneesztétikai méltatása, írta és a Temesvári Zenekedvelő Egyesület 1907. évi November hó 29-ikén megtartott Grieg-estélyén felolvasta Járosy Dezső, a Temesvári Zenekedvelő Egyesület karnagya.”

Ugyanezen évben került sor a Wagner-előadásra, később Chopin, Rimszkij-Korszakov, Liszt képezték egy-egy Járosy-előadás témáját. A *Katolikus Egyházi Zeneközlöny* (KEZ) 1910/10-es száma szerint az alábbi Járosy-munkák kaphatók a szerzőnél:

- A hagyományos gregorián korális esztétikai méltatása (1907)
- Grieg Edvárd zeneesztétikai méltatása (1908)
- Brahms János zeneesztétikai méltatása (1908)
- Wagner Rikárd a zenedramaturg (1908)
- Faji zene és magyar zene (1908)
- A zeneesztétikai szép a zenetörténelemben (1908)
- Rimski-Korszakov zeneesztétikai méltatása (1909)
- Chopin zenei romantikája (1910)¹
- Az Eucharistia zenéje (1910)
- Egyetemi énekkarok a zenekultúra szolgálatában. (1910)

Az *Eucharistia zenéje* c. 188 oldalas kötet kivételével a többi munka füzet ellegű, 40-70 oldalas kiadványokat jelent. Érdemes figyelni nem csupán a tematikai sokszínűsége, de a 32 éves fiatalember szerzői teljesítményének mennyiségi vonatkozására is: a kilenc kötet együttes oldalszáma meghaladja az 500-at.

1909-ben dr. Csernoch János püspök kinevezi a temesvári papnevelő-intézet aligazgatójává, majd 1910-ben az egyházművészet tanárává. Az 1910-es év korszakhatárnak tekinthető Járosy

életében, ugyanis 28 évesen tanári kinevezést kap a budapesti zeneakadémiára, és 1914-ig idejét a magyar főváros és Temesvár között osztja meg. Közben Temesvárott újabb feladatokat vállal, mint a Zenekedvelő Egyesület énekkarának a karnagya koncert-sorozatot indít el. Ez az időszak, a háborús viszonyok ellenére Járosynak roppant termékeny korszaka, hiszen egymás után jelennek meg egyházzenei és zeneesztétikai munkái. A püspökség nyomdájának az irányítási feladatát is rábízják ugyanakkor, ami jelzés azt illetően, hogy feladatai egyre inkább Temesvárhoz kötik, illetve egyre sokrétűbbek megbízásai.

Járosy munkássága

Zenei lapszerkesztőként az első jelentős feladatot a KEZ jelentette Járosy részére, mely menet közben, 1915-1918 között *Egyházi Zeneközlöny* címmel, 1921 februárjától ismét címet változtatva 1927-ig *Egyházi Zeneművészet* néven jelenik meg. Utolsó rövid sorozata a lapnak *Musica ecclesiastica* címmel jelent meg, szintén Járosy szerkesztésében, rövid ideig, 1929 január-április között.

Az egyházzenei lapsorozatot egészítette ki Járosynak egy igen merész vállalkozása: a *Zenei Szemlé*t 1916-ban indította el, amelynek nem csupán szerkesztője, de kiadótulajdonosa is egyben. Ez pedig azt jelenti, hogy miközben a KEZ és utódlapjai mögött egy országos szervezet, a Cecília Egyesület jelentette a(z anyagi) háttérrel, az új lapot a szerkesztő forrásszerző képességére, illetve a zene iránti erősödő (?) érdeklődés okán várható előfizetőkkel kellett építeni. A *Zenei Szemle* létének 12 éve alatt formái, tartalmi szempontból is sokat változott, a megjelenés helye sem volt végig Temesvár, de vállalkozásként mindenképpen párját ritkító, amennyiben a „zenét kedvelő, művelt közönséget” elsőként célozta meg a zene-tudomány és a hangversenyélet köréből származó elemzésekkel, beszámolókkal, kritikákkal.

Járosy szerkesztői munkássága kiterjed még a *Banater Musikzeitung* c. német nyelvű lapra, amelynek a neve később *Musikalische Rundschau*-ra változik. A lapra kitérünk Járosy és a német kultúra kapcsán.

Külön ki kell emelni Járosy zenekritikusi tevékenységét. A *Temesvári Hírlap* általa kapott a zenéhez értő, ugyanakkor a zene jelenségeit széles összefüggésben értelmező krónikást. Erdemes szó szerint idézni Braun Dezsőt: „Úttörő munkát végzett a zenekritika terén. Tekintély nélküli és stílustalan volt a zeneműbírálati munka ezidőben. Ő, a tudós muzsikusz felvértezetttségével és irodalmi stílusával új utját jelölte ki a zenekritikának. Ebben a munkájában sohasem hiú és elbizakodott, mindig őszinte, szigorú és tárgyilagos volt. Ezen kritikai munkásságához Pogány Mihály adott helyet a *Temesvári Hírlap* hasábjain.”

A folyamatos, kiegyensúlyozott és a helyi kontextusokon túl tekintő zenekritika igen sok esetben meghatározó jelentőségű. Alighanem érdemes elgondolkozni azon, hogy a XX. század első felében Temesvár zeneéletének európai betagolt-sága, a jelentős előadóművészek itteni fellépései mennyiben köszönhetőek a helybeli magyar és német lapokban helyet kapó rangos kritikáknak és az ekként nem csupán megjelenített, de gerjesztett elvárásoknak?

Közel húsz éven át folyamatosan végzett zenei krónikási munkássága folyamán Járosy mintegy 3000 írást közölt, ezeket két nagy csoportba lehet sorolni. Az első csoportba tartoznak a *Temesvári Hírlap*ban közölt zenekritikák, s bár szűkebb szakmai közönség számára készültek, ugyanilyen fontosak a zenei szaklapokban, mindennek előtt a *Egyházi Zeneközlöny*ben és változataiban közölt rövidebb írások. A *Zeneközlöny* kis írásokból, szemlékből, hírekből összeálló rovatait – Rovás, Egyesületi hírek, Egyházzenei hírek, Irodalom, Zenei aforizmák, Szerkesztői üzenetek – neki kellett összeállítania-megírnia, ami számonként olykor a lap 10-15 oldalának a „teleírását” jelentette. Aki végzett valaha szerkesztői munkát, tudja, mekkora feladatot és felelősséget jelent ez.

A munkásságát összegező Braun Dezső 26 kiadványt említ, ezek közül 10 egyházzenei munka, 16 világi zenei, más szóval zeneesztétikai téma feldolgozása.

Az utókorra maradt Járosy munkáinak teljes feltárása, művei jegyzékének az összeállítása. Bár a temesvári Megyei Könyvtár dokumentumtára Járosy-anyagban gazdagnak nem mondható, két olyan munkát is őriznek itt, amelyek újdonságot jelentenek a kutató számára. 1921-ben, a Járosy által édesapja emlékének szentelt (Meinem lieben Vater!) a *Der deutsche Volksgesang* c. 1920-as kötetet követően újabb német nyelvű füzetet ad ki: a *Liederkranz* c. a „nép és az iskola részére” (für Volk und Schule) összeállított dalgyűjteményt. Illetve egy tervezett kiadványsorozat első darabját, amelynek a szerkesztője és kiadója.

Ugyanakkor sem Braun jegyzékében, sem a

Járosy Dezsőnek címszót szentelő lexikonokban illetve zenetörténeti munkákban nem szerepel az a német nyelvű *Beethoven* (von Desider Járosy, Buchdruckerei J. Fischmann, Perjamosch, 1927) füzet, amely minden bizonnyal azonos tartalmú az ugyanazon évben, az aradi Vasárnap műintézet által kiadott

Beethoven (1827-1927) c. munkával. Ha megnézzük az alábbi jegyzék tételeit, látható, hogy már a tízes években megjelentetett Járosy egy *Beethoven szelleme* c. füzetet, az 1927-es alighanem újrakiadás, bár az évfordulóra való utalás a címben azt is jelentheti, hogy változtatott-bővített az eredeti szövegen.

Járosynak az orgona iránti vonzódása rendkívüli, érdeklődése kiterjedt szinte minden orgonával kapcsolatos kérdésre és fejleményre. Mind a KEZ-ben, mind a *Zenei Szemlé*ben külön rovatot szentel az orgonáknak. Figyelemmel követi a hangszerek állapotát, foglalkozik a hangszerek királyának hangzásvilágával, és ugyanakkor igyekezett naprakészen tájékoztatni alkotókról és előadóművészekről. Külön tanulmányt szentel Liszt Ferenc orgonaműve esztétikai méltatásának (KEZ, 1911. 125 old.), az Egyházzenei Közlöny Orgona rovatában olyan kérdésekről értekezik, mint Az orgona emancipációja (KEZ, 1911. 7 old), ugyanakkor korának sok remek hangszerét sorra bemutatja, többek között a temesvári papnevelde új hangszerét is. Braun Dezső szerint, „mindenkori püspökei, Desewffytől Pacha Ágost dr. püspökig, megértő szeretettel, sőt bőkezűen támogatták Járosyt nagy munkájában. A székesegyház hangversenyorgonája, mely százezer békebeli aranykoronáért épült, élő példája a Járosy reformtörekvései iránti elismerésnek és jóváhagyásnak Desewffy Sándor csanádi püspök és az akkori székeskáptalan részéről.”

Járosy 23 év alatt 88 orgonahangversenyt tartott. Az 1919. november 16-i, 50. jubileumi hangversenyre külön *Emlékirat*ot adott ki.

Ebben fogalmazza meg Járosy a következő valomást: „Az előadóhangszer jellege maga is mélyen belenyúl a művészeti altruizmus szolgálatának a kérdésébe, s ebből a szempontból a szocio-

lógia szemüvegén nincs is hangszerünk, mely a tömegnevelést hathatósabb módon mozdítaná elő, mint éppen az orgona. E királynői hangszer érvényesülésének tér- és hangbeli dimenziói, az akusztikai szempontok részéről megkívánt térelőfeltételek mind azt a nagy célt szolgálják, miszerint az érvényesülésnek elsősorban nagy rétegekre kihatónak kell lennie."

Orgonaművészi pályája egyik kiemelkedő eseménye az a bukaresti érseki katedrálisban megtartott orgonaest, amelynek hallgatósága között ott ült a román uralkodó pár, Ferdinánd király és Mária királyné.

Járosy zeneszerzői tevékenysége kevésbé mondható meghatározónak, miként Braun Dezső megállapítja, munkássága „a betű és a magyar szó diadala volt.” Azt az invenció és melódiagazdaságot, mely benne élt, nem igen vetette hangjegypapírra, hanem a székesegyházban, az istentiszteletek alatt zenei közjátékokban kelt szárnyra.” Helyhez, időhöz, aktualitáshoz kötődő volt zeneszerzői megnyilvánulása: szerzeményei zenei közjátékok, vokális művek, rövidebb lélegzetű vokális művek, amilyen a Telbisz Károly polgármester jubileumára írt Üdvözlő dal volt. Egy kivételt kell kiemelni ezek közül: a liturgikus zenekari mise (Szent Gellért oratóriuma) életművének lényegi részét képezi.

A tanárról, érdekes módon alig szól a korabeli sajtó, és maga Braun Dezső is, ami minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy az ének tanáráként nem kerültek ki keze alól olyan növendékek, akik egyéni produkcióval külön felhívták volna magukra és tanáraikra a figyelmet. Lévén, hogy szinte egész életében tanított, a tanári tevékenység alapvető összetevője volt életének és munkásságának.

Természetes módon kapcsolódott be Járosy kora Temesváranak helyi zenei életébe, vállalt egyesületi és mozgalmi vonalon kisebb-nagyobb feladatokat. Azt természetes mozzanatnak tekinthetjük, hogy az Egyházmegye Egyházzenei Bizottsága elnökéül választotta azt, aki országos tisztségei mellett tanárként is az egyházi zene ügyének szolgálatára. 1929-ben az Erdélyi Katolikus Akadémia tagjává választják. Azt is temesvári elismertsége következményének tekinthetjük, hogy a Zenekedvelők Egyesülete a korábbi karvezetőt előbb alelnökké, majd a szervezet fennállásának 60. évfordulóján, 1931-ben tiszteletbeli karnagyává választotta. Védnöke a Temesvári Dalkörnek, dísztagja a temesvári Magyar Dalárdának, vezetőségi tagja a Zenebarátok Társaságának. Kezdeményezője és egyik vezetője az Országos Magyar Organológiai Társaságnak. Az Erdélyi Egyházmegyei

Járosy arcképe

gyei Énekreform bizottság alelnökéül választja, ugyanakkor élete végéig vezető szerepet tölt be az Országos Magyar Cecília Egyesületnél.

Irodalmi, művészi és közéleti tevékenysége során Járosy Dezső az alábbi szervezetek munkájába kapcsolódott be:

- Arany János Irodalmi Társaság – elnök majd díszelnök
- Szent István Akadémia – tag
- Országos Pázmány Egyesület – tag
- Aquinói Szent Tamás Társaság – tag
- Kemény Zsigmond Társaság, Marosvásárhely – tag
- Dugonits Társaság, Szeged – tag
- Erdélyi Irodalmi Társaság – tag.

Ezek mindenikének 1920-at követően lett a tagja, amikor a magyar mivolt számára kétszerezsen kisebbségi, a németnél hátrányosabb hovatarozást jelentett, és magyar hatalmi kényszer e döntéseiben nem azonosítható.

Járosyt munkásságának jelentős része a magyar nyelvhez és kultúrához köti, származása okán a németiség/svábság is számon tartja. Két-nyelvűségét élete végéig megőrizte és művelte, de legjelentősebb munkáit magyar nyelven írta, szerkesztőként elsősorban magyar lapot jegyzett.

SZEKERNYÉS JÁNOS

A közszolgálat mintaképe

Geml, József, Temesvár főjegyzője s polgármestere

Kiemelkedő, korszakos személyisége volt a Béga-parti város történetében a közhivatalnokként, főjegyzőként, polgármesterként, statisztikus szakíróként, városépítőként és emlékiróként jeleskedő és nevet szerző Geml József (1858-1929). Elhunytát követően alakja és emléke vitathatatlan érdemei dacára elhalványult, kikopott a Bánság fővárosa kollektív emlékezetéből. Hosszú évtizedeken át az utókor teljesen megfeledkezett róla. Sírját, amely hajdani hivatali főnöke, nagyra becsült példaképe, Telbisz Károly polgármester nyughelye mellett domborult, már az 1970-es évek elején felszámolták, kiárusították. Fejfája nyomtalanul eltűnt. Pedig halálakor, 1929-ben érdemei elismeréseképpen „örökös nyughelyet” adományozott földi maradványai számára a városi tanács és polgármesteri hivatal, amelynek az élén Gheorghe Domășneanu tábornok állott. Könyveire, statisztikai adataira s az 1898-ban általa indított és 1914-ig példás szakértelemmel szerkesztett *Városi Közöny* értékes információira hivatkoztak helyelközzel a komolyabb, az alaposabb helytörténetesek, de a még pallérozottabb értelmiségiek sem tartották és tartják számon a település kiválóságai, érdemdús polgárai sorában. Pedig rengeteget vállalt és tett „a magyar Manchester” felvirágoztatásáért, gyarapításáért és korszerűsítéséért. A némi képpen érthetetlennek tűnő amnéziát több ok és körülmény gerjesztette és magyarázza. A Temesvár népességét alkotó etnikai közösségek egyike sem tekintette és vallotta igazából a magáénak Geml Józsefet. A Temesrékason született és nevelkedett jogász és közhivatalnok, habár a magyar állameszmé elkötelezett hívévé és terjesztőjévé vált „svábból jött magyarnak” számított. Tizenhárom esztendősen korában a piaristák temesvári főgimnáziumában tanult meg magyarul. Könyvei, tanulmányai és cikkei többségét aztán az állam és a városháza hivatalos nyelvén írta és publikálta. Magyarul vetette papírra és tette közzé 1924-ben *Emlékiratok polgármesteri működése idjéből* (1914. VI. 15. – 1919. IX. 4.) című memoárkötetét is, írásokkal jelentkezett a *Temesvári Hírlap* hasábjain,

az Országos Magyar Párt bánsági szervezetének munkájába ellenben már nem kapcsolódott be. A pángermán mozgalmak, a Deutscher Schulverein és Alldeutscher Verband, bánsági korifeusai „magyaronnak”, renegátnak, „nemzetárulónak” minősítették és tartották. A trianoni békediktátu-

Geml József főjegyző
díszmagyarban

mot követően formálisan is megtagadták, kiközösítették. A bánsági származású osztrák regényíró, Adam Müller Guttenbrunn durva sajtókampányt indított és folytatott ellene. Temesvár 1918-as szerb megszállását követően a város polgármestereként, Geml József igyekezett a drámai helyzetben minden rendelkezésére álló eszközzel érvényesíteni és védeni Temesvár érdekeit és javait a harácsoló hadsereggel szemben. Erőfeszítései, állásfoglalásai nem örvendtek egyértelmű rokonszenvnek a bánsági szerbség körében sem. A románság számára Geml József a gyűlölt, a szétdarabolt Osztrák-Magyar Monarchiát testesítette meg és jelképezte. Habár 1919. augusztus 3-án a város polgármestereként üdvözölte a Temesvárra bevonult román katonaságot, s az új hatóságok által megkövetelt hűségesküt is letette, Geml Józsefet a régi rendszer, a „magyar impérium” exponenseként kezelték, rendelkezési állományba helyezték, majd 1920. július 1-től nyugdíjazták. A városi tanács 1920. június 23-án hozott 14587. számú határozatával még meleg, elismerő szavakkal méltatta a nyugugalomba vonult Geml József érdemeit: „Ez alkalommal a városi tanács megilletődve em-

lékezvén meg Geml József polgármester úrnak rendkívül érdemes és eredményekben gazdag 36 éves városi szolgálatáról, arról a páratlan kötelességtudásról és munkaszeretetről, mellyel minden tisztviselőtársának példát adott arról a város jövő virágzásának alapját képező alkotásokról, melynek létre hozásában negyedszázados főjegyzői szolgálata alatt kiváló szaktudással és vasszorgalommal közreműködött, arról az értékes szakirodalmi tevékenységről, melyet a város közviszonyainak és intézményeinek minden irányú alapos ismertetése céljából hosszú éveken át ritka hozzáértéssel kifejtett, s végül hat évi polgármesteri szolgálatáról, mely idő alatt a képzelhető legsúlyosabb viszonyok közt, ezer és ezer nehézséget leküzdve, mindenkor képes volt a város köznyugalmát, gazdasági és kulturális értékeit s a polgárság jogos érdekeit megóvni: hálás elismeréssel és köszönettel adózik távozó polgármesterének és kiváló érdemeit jelen határozatának a városi levéltár okmánytárába való megőrzése által megörökíti." A későbbiekben azonban teljesen mellőzték. Halála után pedig emlékét jóformán senki sem ápolta, tartotta ébren. Az újságok sem igen írtak róla. Aztán jöttek a II. világháború s a kommunista rezsim sötét évei: nem illett emlékezni egy vérbeli liberális polgárra. Igazából nem jelent különösebb meglepetést, hogy Geml József nevét nem vették fel arra az 53 tételt tartalmazó jegyzékre, amelyet egy történészekből ad-hoc szervezett „szakértői bizottság” állított össze a városi tanács felkérésére, amely a Béga-parti település kiváló személyiségeinek mellszobraival kívánja szegélyezni a hajdani Scudierpark gyalogútjait. Pedig puritán, feddhetetlen egyénisége, áldozatos, sokirányú munkássága Geml Józsefet több vonatkozásban is érdemessé teszi arra, hogy mellszobrot kapjon Temesvár nevezetes, kiemelkedő személyiségeinek tervezett sétányán.

Az 1990-as évek közepén, Johann Nepomuk Preyer polgármester városmonográfiájának német és román nyelvű újrakiadását követően felmerült annak ötlete és gondolata, hogy a sikeres kezdeményezés és vállalkozás folytatásaként eredetiben s az állam nyelvére átültetve ismét megjelentessék Geml József 1927-ben publikált *Alt-Temesvár im letzten Halbjahrhundert 1870–1920* című összefoglaló jellegű, vaskos könyvét, amely kimerítő áttekintést nyújtott a Béga-parti város fejlődéséről, dinamikus kibontakozásáról a 19. és a 20. századok fordulójának mozgalmas, felpezsdült, termékeny évtizedeiben. A könyv a „boldog békeidők” Temesvárijának hiteles, adatgazdag tükrökre. A könyv lefordítására és kiadására – sajnos – mindmáig nem került sor. A mulasztások, mellőztetések tömött láncolatáért bizonyos fokú ellentételezést jelent, hogy az 1999. július 22-én szomszédsági összefogásból megalakult magyar civil szervezet Temesvár jeles polgármesterének a nevét vette fel. A

Geml József Társaskör, amelynek élén elnöként Marossy Zoltán mérnök, majd Kiss Ferenc tanfelügyelő állott illetve áll, nagyon élénk, sokrétű és hatékony társadalmi, hagyományörző és közművelődési tevékenységet folytatott

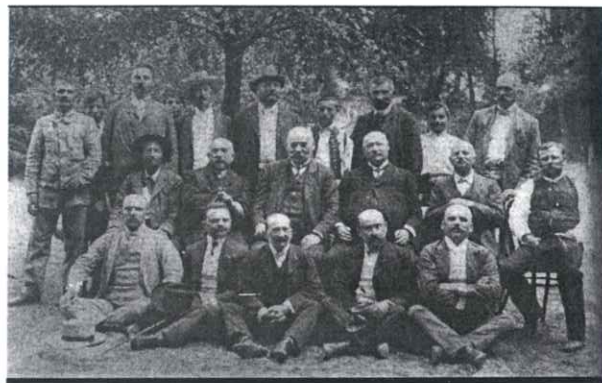
Geml József polgármester arcképe

és bontakoztat ki. Rendszeres időközönként összejöveteleket, teadélutánokat, tudománynépszerűsítő előadásokat, évfordulós megemlékezéseket és kirándulásokat szervez. S ápolgatja névadója emlékét, szellemi örökségét is.

Felkészült, kötelességtudó és szolgálatkész városi közhivatalnok volt Geml József, a temesrékási községi elemi iskola tanítójának 1858. március 28-án világra jött fia. Egyik nagybátyja, Geml Ignác, Csanád egyházmegye kanonoka volt. Gyógyszerész öccse, Geml István pedig Temesváron a Losonczy téri Aranykereszt-patikát vezette, majd tüdőbetegsége miatt Szászabányára költözött. Leánytestvérei az Izabella és a Kornélia nevet kapták a keresztségben. Elemi és középiskolai tanulmányait Geml József 1865-től kezdődően Temesvárott a községi fiúiskolában illetve a kegyesrendiek főgimnáziumában végezte. Budapesten jogot tanult, ahol sikerült egyidejűleg tanítói oklevelet is szereznie. Magántanítással tartotta fenn magát Magyarország fővárosában. 1880-ben Temes vármegye szolgálatába lépett. 1882-ig írnokként foglalkoztatták, majd két esztendőn át Paulich Mátyás királyi közjegyzőnél segédként dolgozott. Török János polgármestersége idején kiadónak választotta Temesvár szabad királyi város közgyűlése. 1885-től másodaljegyző, majd 1890. júniusáig dr. Telbisz Károly polgármester titkára volt. A Béga-parti város főjegyzőjévé 1890-ben választották. 1896-tól a főjegyzői és polgármester-helyettesi tisztségeket töltötte be. Hivatali beosztásánál és munkakörénél fogva 1898-tól 1914-ig a Városi Közlöny című havi folyóiratot szerkesztette példamutató alaposággal és igényességgel. A város hivatalos közlönye évente 420-450 oldalnyi terjedelemben látott nyomdafestéket. Temesvár mindmáig legkiválóbb polgármesterének, dr. Telbisz Károlynak (1854-1914) a munkatársaként és bizal-

masaként közvetlenül betekinthezt abba az óriási kohóba, amelyből „oly sok alkotás és áldás fakadt Temesvár városra”. Dr. Telbisz Károly oldalán dolgozva Geml József meggyőződhetett arról - miként azt magyar nyelven írt és publikált emlékiratában megjegyezte - „hogyan Temesvár fejlődésének és kulturális haladásának kiindulási pontja és vezérfonala - a polgármester rátermettségén kívül - főleg a város vezetősége és a város közönységét képviselő törvényhatósági bizottság közötti összhang, a kölcsönös bizalom és megbecsülés, mely lehetővé tette Telbisznek azt, hogy a városának fejlődéséhez szükséges terület biztosításához, a legnélkülözhetetlenebb egészségi berendezésekhez és a városrendezéshez az előmunkálatoikat biztos kézzel és nyugodtan irányíthassa”. Közös céljuknak a múltból a jövőbe való átmenet feltételeinek megteremtését és biztosítását vallották és tekintették, hogy aztán az elkövetkező nemzedékek betetőzhessék az átfogó városrendezés munkálatait, egységes, szép és nagy várossá alakítva Temesvárt. Főjegyzőként Geml József teremtette meg azokat a jogi, közigazgatási és részben tárgyi alapokat, feltételeket és kereteket, amelyek dr. Telbisz Károly és a városi tanács ambíciózus, nagy horderejű célkitűzései megvalósulását garantálták, elősegítették. A várterületek megváltása körül kifejtett több mint két évtizedes kitartó munkálkodása elismeréseként I. Ferenc József király 1908. május 8-án királyi tanácsosi címmel tüntette ki Geml Józsefet.

Számos alapvető fontosságú könyvet, tanulmányt írt és jelentetett meg Temesvárról. Első könyve 1894-ben hagyta el a nyomdát *Temesvár szabad királyi város népességi statisztikája* címen. További kötetei: *Temesvár szabad királyi város statisztikája 1898-ban* (Tv., 1900), *Temesvár lakáspolitikája* (Tv., 1906), *A gyógyszerügyi jog adományszervezése és a temesvári gyógyszerházak* (Tv., 1907), *Törvényhatósági jogú fontosabb városaink közállapotáról* (Tv., 1909), *Temesvár szabad királyi város közállapotai az 1910. évben* (Tv., 1910). Geml József adatgazdag könyveinek mindegyike megkerülhetetlen kútforrás, kimeríthetetlen tárháza a temesvárológiának, a bányászati helytörténeti kutatásnak. Kötetekbe foglalt statisztikai, számadatok, tájékoztatói, összegzései, következtetései, elgondolásai és távlati javaslatok a Béga-parti város modernizálódásának, lendületes növekedésének, gazdasági megerősödésének megbízható krónikáját nyújtják. Irányítója, cselekvő részese, lankadatlan gerjesztője és koordinátora, szemtanúja és hiteles „íródeákja”, lejegyzője volt a társadalmi, gazdasági és szellemi élet valamennyi rétegét átható gyökeres metamorfózisnak, amely a 19. század utolsó évtizedeiben és a 20. század elején Temesvár összképét, arculatát és jellegét teljesen átforgatta, megújította.

Geml József polgármester
a városháza hivatalnokai körében

Az évszázadváltás esztendejében, 1900-ban publikált *Temesvár szabad királyi város statisztikája 1898-ban* című könyvének előszavában Geml József tételen is megokolta, kifejtette statisztikusi, szakírói törekvéseit, célkitűzéseit: „Az új kultúraerában Temesvár szabad királyi városnak kiváló szerep fog jutni, mert városunk évszázadok óta fontos állampolitikai hivatást tölt be és mindenkor magas szellemi és anyagi színvonalon álló központja volt a délvidéknek és itt a jövőben is fenn kívánja lobogtatni a magyar állameszme és a nemzeti közművelődés zászlaját. Mivel pedig a jövő nagy feladatok megvalósításában a hatóságoknak, testületeknek és egyeseknek vállvetve kell közreműködni, elsősorban kívánatos, hogy minden tényező ismerje városunk közállapotait, múltját és jelenét, és mindazon jelenségeket, melyek az ország közállapotaira vonatkozólag összegyűjtött adattömegből kiszemelve, bizonyos szabályszerűséggel és törvényszerűséggel jellemzik városunk népességi, gazdasági és kulturális életét. E jelenségek felismerését óhajtom a jelen művel elősegíteni, mely nem tart igényt eredetiségre, sem tudományos becsre, hanem gyakorlati kézikönyv kíván lenni azoknak, akik a nagy jövő előtt álló városunk fejlődése iránt érdeklődéssel viselkednek és helyi ismereteiket gyarapítani, látkörüket tágítani és ítéletüket élesíteni akarják.”

Temesvár szabad királyi város karakterét, jellegzetes egyéniségét a következőképpen vázolta, határozta meg Geml József: „...az egyház, tanügy, közegészségügy, az állami és törvényhatósági közigazgatás és az igazságszolgáltatás évszázadok óta messze vidékekre kiható oly magas szervezettel bírnak városunkban, – az ipar, kereskedelem, forgalom és hitel oly eleven üzleti életet teremtenek, hogy – ellentétben a többé-kevésbé földműves városokkal, ahol az időjárás esélyeitől függő földhozadék képezi a boldogulás alapját – nálunk úgyszólván mindenki a saját szerencséjének kovácsa, mindenki azzá lehet és annyit kereshet, amire és amennyire szellemi és testi ereje és képessége képesíti.”

Az iparosodás folyamatának felgyorsulása, meghatározódása többszörösére növelte a város lakosságának lélekszámát. A bányászati falvakból, kisvárosokból, de a távolabbi tájegységekről és településekből is rengeteg család költözött Temesvárra. A gombamódra emelkedő bérpaloták, családi házak és viskók dacára, Temesvárott krónikussá vált a lakáshiány. A városi tanács valamint a polgármester, dr. Telbisz Károly kérésére és szorgalmazására látott hozzá Geml József a városi lakáskérdés nemzetközi és magyarországi helyzetének körültekintő tanulmányozásához, s olyan konkrét javaslatok és megoldások felvázolására és előterjesztésére vállalkozott, amelyek a régi házak korszerűsítését, átépítését valamint egészséges munkáslakások emelését célozták. Temesvár város önkormányzata a település újabkori története során megkülönböztetett figyelemmel kísérte a lakáskérdés alakulását, valahányszor szükségét érezte cselekvően lépett fel, s következetes, előre-látó telek- és lakáspolitikát folytatott. „A város-részek összeépülésére alkalmas közel 400 holdnyi területen alig van talpalatnyi föld, mely nincsen a város kezében; – a külső terjeszkedésre, minden irányban, hosszú időre elegendő földterületei vannak, pedig még egyre tart a városnak telek-szerzési törekvése – írta 1906-ban kiadott *Temesvár lakáspolitikája. Tanulmány a munkáslakások kérdéséhez* című könyvének záró fejezetében Geml József főjegyző. – Ez a telekpolitika, melynek pártját nem találjuk széles ez országban, első sorban ugyan a város gazdagodásának egyik alapja, amennyiben a város vagyona azon arányban fog növekedni, amint a város fejlődésével a tulajdon értéke önként emelkedik, de abba a helyzetbe is juttatja a várost, hogy teljesen szabadon terjeszkedhetik és fejlődhetnek, közérdekű építkezésre mindenkor kellő telekkel rendelkeznek és házhelyek kínálásával egyrészt kielégítheti a lakásszükségletet, másrészt ellensúlyozhatja a telek és lakbér árát, mely egyébként – ha magánosok kezében volnának a telkek – annál magasabb lenne, mennél inkább fejlődik a város, vagyis mennél nagyobb a lakásszükséglet. Ezért állítom, hogy Temesvár sz. kir. város közönségének a múltban is volt lakáspolitikája és a jövőre nézve megvetette céltudatos lakáspolitikájának alapjait.” Nagyon előnyös feltételek között biztosított házhelyeket a Béga-parti város önkormányzata az állami és köz-ségi hivatalnokok számára, s az Erzsébetvárosban és más negyedekben is megjelentek, kialakultak a „tisztviselőtelepek”. A Gyár város peremén, a fertály korábbi legelőjének a területén létesült a Munkástelep, amely 1910-ben immár 137 épületből állott. Tervbe vették az ipari alkalmazottaknak szánt lakótömbök építését is. Geml József írta meg egyébként Temesvár 1913-ban a dr. Borovszky Samu szerkesztette *Magyarország Vármegyéi és*

Városai enciklopédikus sorozatban megjelent monográfiájának átfogó *Temesvár újkora* című fejezetét is. Tanulmányában túlradó optimizmussal vetítette elő a település jövőjét, lenyűgöző arányú és léptékű kibontakozását: „A régi várművek helyén széles, díszes, pezsgő-életű utcák, boulevardok, sétányok vannak keletkezőben, új köntöst öntenek az ósdi, patriarchális belvárosi házak is, a városszabályozónak a vonalzója, csákánya nyomán régi romok eltakarítása, új város-negyedek keletkezése, utcatorések a külvárosok elhanyagolt részein, vízfolyás megváltoztatása, díszes betonhidak építése, vasút kihelyezése, a város egész talaját felforgató csatorna-hálózat építése elkápráztatják a szemlélőt, mintha nem is a város szabályozása, hanem teljesen új város építése folyna. S e sok ezer embert foglalkoztató hangyamunkát egy eszme lengi át: az egységes és egészséges, a szép és nagy Temesvár város megalkotása.”

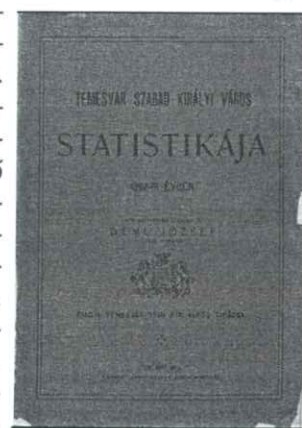
Méltányolva és elismerve azt körülményt, hogy Geml József városi hivatalnokként, főjegyzőként és polgármester-helyettesként közel három évtizeden át a 19. század végi és 20. század eleji korszerű Temesvárt megteremtő polgármester, dr. Telbisz Károly egyik legközelebbi és legmegbízhatóbb munkatársa volt, annak nyugalomba vonulását követően, 1914. június 15-én a Béga-parti város törvényhatósági bizottsága egyhangúlag a lendületesen fejlődő és gyarapodó település polgár-

Magyar nyelven írt visszaemlékezéseinek címlapja

Temesvár lakáspolitikája című kötetének címlapja

Geml József Temesvár szabad királyi város statisztikája 1898-ik évben címen 1900-ban kiadott könyvének borítója

mesterévé választotta a tapasztalt Geml Józsefet. A városatyák és a város polgárai eltökélten bíztak és hittek abban, hogy Geml József töretlenül tovább fogja folytatni azt a nagyszabású városépítő munkát, amelyet neves elődje elkezdett, hogy hiánytalanul átveszi és továbbviszi Telbisz Károly örökét. A hivatali eskü letételekor Geml József ünnepélyes meg is fogadta, hogy a széles alapokra támaszkodó városrendezést, az előirányzott nagyarányú közigazgatási, közgazdasági, közegészségügyi, művelődési és szociális tevékenységét, amelyet kiváló elődjétől örökségképpen átvett, ereje és energiája teljes latba vetésével irányítani és folytatni fogja, hogy szüntelenül fáradozni fog „Temesvár város nagyságának kiépítésén”.

Jóformán még hozzá se kezdhetett vállalt programja megvalósításához, életbe léptetéséhez Geml József, mivel alig egy hónappal polgármesterré választását követően kitört az első világháború. A szarajevói merénylet és az azt követő események forgataga halomra döntötte Temesvárott is a hosszú távra kidolgozott terveket. A fejlődést, a gyorsodást, az előrehaladást béklyóba verték a háborús körülmények, törvények és rendeletek. A világháború, a forradalmak és az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásának nehéz, nyomasztó időszakában a gondok, a problémák sokaságát kellett megoldani. Az egymásra torlódó nehézségek, a válságos helyzet dacára – a város lakosságának élelmezéséről, tüzelőfával való ellátásáról, élet- és vagyonbiztonságáról gondoskodva, a sebesültek elhelyezését, ápolását, a katonaság átvonulását biztosítva, a hadba vonultak családjainak segélyezését méltányosan megoldva stb. – sikerült folyamatosan megőriznie a város köznyugalmát, gazdasági és kulturális értékeit és a polgárság érdekvédelmét. Nagy bölcsességnek, körültekintő tapintatnak és diplomáciai érzéknek adta tanújelét a világháború eseménydús, zaklatott és ropant nehéz négy esztendeje alatt, a forradalmak, a szerb illetve a francia megszállás, majd 1919. augusztus 3-át követően a román államhatalom berendezkedése idején. Írásaiban, vallomásaiban többször is fölpanaszolta és erősen fájalta, hogy a politikai és hadi események, a körülmények mostohára fordulása megakadályozták abban, hogy továbbfolytassa a városépítést, a település korszerűsítése nagy elődje, dr. Telbisz Károly által elkezdett grandiózus munkáját. A középítkezések a mozgósítás és kormány korlátozó rendeletei következtében szüneteltek. A szakmunkások és az iparosok többsége hadba vonult, a gazdasági és a pénzügyi helyzet rohamosan romlott, állandósult az anyagihiány, ami a felső kereskedelmi iskola, a munkásházak épületeinek, a Béga-hidaknak a befejezését visszavetette, megakadályozta. 1916-ban Temesvár területén egyetlen lakóház sem épült. Óriási méreteket öltött a lakáshiány. 1915. szeptember

18-tól október 29-ig a temesvári főhadiszálláson tartózkodott Augustin Mackensen német birodalmi tábornok, aki találkozásunkkor szóba hozta Geml József polgármester előtt a magyarországi németek nemzetiségi elnyomásának az ügyét. Geml József öntudatos, a helyzet közvetlen és beható ismeretére alapozott választ adott a pángermán célzatú kérdésre kijelentve, hogy Magyarország németajkú honpolgárainak nincs okuk semmifajta panaszra, mert teljes jogegyenlőséget élveznek, gazdasági gyarapodásuk messzemenően biztosított. A német tábornaggal való találkozásról és eszmecsereéről Geml József előadást tartott a Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Társulat 1916. április 16-i felolvasó ülésén. Előadása szövegét magyar és német nyelven is *Mackensen Temesvárott* címen nyomtatásban is megjelentette. Sok konfliktusa és nézeteltérése támadt Geml Józsefnek Temes vármegye és Temesvár város főispánjával, Joanovich Sándorral (1861-1918) is, akit a háború időtartamára teljhatalmú kormánybiztossá neveztek ki Temes és Krassó-Szörény vármegyék valamint Temesvár és Versec városok területére, s aki mérhetetlen ellen-szenvet és bosszúsomjat tanúsított a világháború válságos éveiben is a Béga-parti város iránt. Joanovich Sándor elhunytát követően a Wekerle-kormány előterjesztésére IV. Károly király Kórossy György verseci főszolgabíróként nevezte ki Temes vármegye és Temesvár város főispánjává. Az özönnyai baj és nehézség közepette kivételes szerencsének számított, hogy Temesvár és a Bánság központi része az I. világháború éveitől nem vált háborús hadszíntérre.

Temesvár törvényhatósági bizottsága, amely Geml József polgármester elnökölt, 1918. október 28-i gyűlésén egyhangúlag elfogadott 6 pontos határozatban követelte „a nemzet önálló fejlődését tartósan biztosító béke azonnali megkötését és a magyar csapatoknak sürgős haza hozatalát”, „Magyarország teljes állami függetlenségének azonnali törvénybe iktatását”, „a nemzeti egyenjogúság következetes gyakorlati megvalósulását”, „a cenzura azonnali eltörlését”, a „gyülekezési szabadság törvényes biztosítását”, „demokratikus nemzeti kormány kinevezését”. A törvényhatósági bizottság utolsó rendes közgyűlésén hozott határozatból egyértelműen kiérződött – miként arra Geml József visszaemlékezéseiben rámutatott – „a világháború borzalmas szenvedéseire a Monarchia elleni súlyos vád, mely miatt a város közönsége újból az 1848/49-iki függetlenségi álláspont-ra helyezedve, a létező viszonyok teljes átalakításáért szállt síkra. Ezen határozat bizonyára az ország fővárosában már akkor végbement forradalmi eseményekkel állt összefüggésben és attól csak egy lépés, csak egy lökés választott el a forradalomtól”. A temesvári szociáldemokrata politiku-

sok a szervezett munkásság támogatására alapozva 1918. október 31-én déli 12 órakor kikiáltották a Bánáti Köztársaságot, amelynek polgári népbiztosa dr. Róth Ottó ügyvéd, katonai népbiztosa Bartha Albert vezérkari alezredes lett. Geml József a forradalom s az azt követő szerb megszállás hónapjaiban is az őrhelyén, a város élén maradt.

Nyugdíjaztatását követően, 1920. december 16-án szívszélhűdés érte. Felépülése után csak cecurával tudott írni. Betegen is tovább dolgozott. Több helytörténeti vonatkozású cikket, visszaem-

lékezés-részletet közölt a korabeli magyar és német nyelvű lapok hasábjain is, s két alapvető fontosságú könyvet adott ki magyar illetve német nyelven.

Geml József nyolc évtizeddel ezelőtt, 1929. április 4-én hunyta le örökre a szemét Temesváron. A belvárosi temetőben hantolták el. A várostól kapott díszsírhelyét azonban – miként a bevezetőben is jeleztük – meggyalázta, nyomtalanul eltüntette a háládatlan és kíméletlen utókor.

SZEKERNYÉS JÁNOS

A piarista főgimnázium

A piaristák Temesvár Belvárosában, a feltöltött vársáncok helyén 2 hold 646 négyszögöles telket kaptak a várostól. A három épületből álló tömb eszményi környezetbe került. Közel feküdt a város szívéhez, nem esett messze a vasúti pályaudvartól, ugyanakkor a tanintézet ablakai a nagy kiterjedésű Scudier-ligetre, a gyermekkórház kertjére illetve az azon túl elterülő katonai gyakorlóterre nyíltak. A három egymáshoz kapcsolódó épület - a főgimnázium, a rendház és a kápolna - összefüggő, szerves egész alkotott s alkot. Az épület betájolásánál, szerkezetének kialakításánál, a részlettervek kidolgozásánál Székely László szigorúan szem előtt tartotta s következetesen érvényesítette a városrendezési és épületesztikai kívánalmakat és alapelveket. Megkülönböztetett figyelmet és gondot fordított az épülettömb kiemelkedő, teret vagy utcát lezáró részeinek leleményes, fantáziadús és arányos kialakítására, tagolására. A főgimnázium homlokzata, főbejárata hatásos kiképzésével, motívumgazdag ornamentikájával, kiemelkedő kupolájával valósággal dominálta és uralja a Sailer Antal mellékszobra körül kialakult teret. A vallás- és közoktatási minisztérium szakértői éppenséggel túlságosan gazdag kiképzésűnek minősítették a homlokzatnak a főbejárat díszterem felőli részét, ami mind az építési, mind a fenntartási költségeket tetemesen megemelte. Székely László azonban konokul ragaszkodott elképzeléséhez. A kápolna merészen felmagasodó, karcsú tornya, amelyet két fiatorony vesz közre, a Scudier-liget és a Józsefváros irányából kitáruló perspektívába íródott frappánsan bele. A rendház homlokzata a város új főteréről bevezető oldalutcat lett volna hivatva lezárni.

Az épületek által körülzárt nagy terület nyáron játszótérként, télen pedig korcsolyapályaként szolgált. A rendház felőli udvart szépen parkosították. A telek üresen maradt hátsó részén szándékoztak felépíteni az internátust a gimnázium diákjai számára. De egy tetemes jövedelmet biztosító bérpárlata esetleges felépítésének gondolata is felmerült.

A főépület, a gimnázium alagsorába helyezték el a szénraktárt valamint a fűtőházat, amelynek kazánjai az épületrész központi fűtését biztosították. Néhány nagyobb raktárhelyiség mellett a szuterénben az iskolaszolgák számára alakítottak ki két lakást, amelyek közül az egyik közvetlen összeköttetésben állt a bejárat melletti portásszobával.

A földszinten a főbejárat egy tágas előcsarnokba vezet, amelyből egy 6,5 méteres lépcsőn érhető el a tulajdonképpeni első szint magassága. A kiszélesített előtérből nyílik a főlépcsőház, amelyben 2,5 méter széles háromkarú márványlépcsőzet biztosítja az emeletek közötti összeköttetést és forgalmat. A magasföldszinten a főbejáratától jobb-

Az épületegyüttes jelenleg a Gerhardinum Római Katolikus Líceum otthona

ra eredetileg az igazgatói iroda, az irattár, a szülők tanácskozási szobája, a tanári, a tanárok dolgozószobája, a tanári könyvtár helyiségei valamint öt tanterem került. Balra egymást követték a filológiai valamint a földtani múzeum, a tornatanári szoba, az öltözők, a láb- és zuhanyfürdők, a mosdók meg a tágas tornaterem. Nem hiányoztak a mellékhelyiségek, a megfelelő előterek sem. Az első emeleti nagy előtérből nyílt a tanintézet dísztermének három ajtaja. A két emelet magaságú, 700 személy befogadására alkalmas díszterembe színpadot és karzatot is tervezett Székely László. A szereplők számára öltözőről, „előkészítő szobáról” is gondoskodott. A díszterem mellett az első emeleten még tíz kisebb és nagyobb tantermet helyezett el. A gimnázium épületének második emeletén kapott helyet a nagy rajzterem meg a rajzsztár. A fizika- és természetrajzi előadótermekhez szertárak, laboratóriumok és gyakorlótermek kapcsolódtak. Még két kisebb előadóterem várta a növendékeket és tanárokat a tanintézet legfelsőbb szintjén. A rendházban nagy főzőkonyha, a tálaló, az éléskamrák, a mosókonyha, a fűtőház, a szénraktár, több más raktár- és pincehelyiség foglalta el az alagsort, ahol a szolgálakásnak is helyet szorítottak. A földszinten az igazgatói lakás, három tanári lakás, a kolostor házikönyvtára, a nagy ebédlőterem, a társalgó, a tálaló, a kiszolgáló fiúk helyiségei valamint a cselédség szobái sorakoztak. Az első emeletre 11 kétszobás tanári lakást, vendégszobákat és mellékhelyiségeket irányozott a tervező. A konviktus és a felügyelő tanárok lakásai kerültek a második emeletre. A konviktus négy részből állott. Mindegyik traktushoz egy hálóterem, egy tanulóterem és egy tanári lakás tartozott. Közös helyiségként szolgáltak a zeneszobák valamint a társalgó. Egy második lépcső vezetett az elkülönített betegosztályra, amely két betegszobát, fürdőszobát, WC-t és előszobát foglalt magába.

A kápolna az utcáról nyíló bejáratával, két karzati lépcsőjével, előterével, a sekrestyén át a rendházba vezető zárt folyosójával mintegy átmenetet, architektúrális kapcsolatot teremtett a tanintézet és a rendház között.

A pincéket cementbe rakott téglafalak tartják, az emeleti részek fehér mészből vagy cementbe rakott elsőosztályú téglából épültek. A födémek vasgerendák közé öntött vasbetonból készültek. Vasbeton a díszterem boltozata illetve a kápolna kupolája is, amelyeket felülről parafakővel szigeteltek. A tornaterem mennyezete felszegezett parafakő. A padozat a tornateremben, a konvikтусi teremben, az ebédlőben s a többi hasonló jellegű helyiségben hézagmentes padló. A kápolnát mozaikkal, a folyosókat aszfalttal, míg a tantermeteket, irodákat, hálókat, szertárakat, stb. parkettával burkolták. A tetőt cserép, illetve a kápolna tornyait eternitpala fedi.

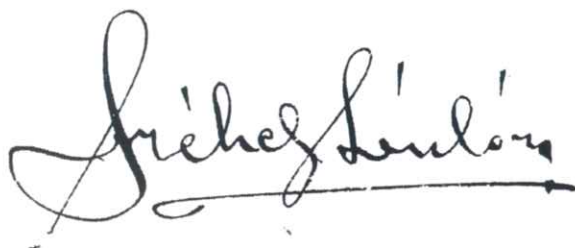
Emlékalbum

Székely László igyekezett úgy tagolni az épület külső struktúráját és kiképzését, hogy azok sugallják és érzékeltesék a belső helyiségek elosztását, tagozottságát. Az összekapcsolt ablakok hitelesen mutatják, hogy az a terem vagy szoba, melynek megvilágítására szolgálnak milyen elosztású, hány ablakos. Az alaprajzi elrendezést tükrözi és követi valamennyi szerkezeti megoldás és tagozódás. Az intézet főhomlokzata monumentális. Tömött, szolid lábazatával, oromfalaival, szabadon álló kőoszlopaival, kihangsúlyozott párkányaival, az ablakok kereszt alakú kiképzéseivel, manzárdtetőivel és zömök tornyával az egyetemes egyház és a keresztény oktatás erejét jelképezte, sugallta. A szecessziós építészet motívumokban egyik leggazdagabb mintapéldánya a Bánság fővárosában. Eredetileg Szent István és Szent Imre szobra ékesítette a temesvári Kegyesrendi Főgimnázium épületének főhomlokzatát. A két szent alakját Kiss György szobrászművész mintázta meg és faragtatta sóskúti homokkőbe. Az iskolaépület valamennyi műépítészeti megoldása harmonikusan hozzásimult, tökéletesen igazodott a homlokzat stílusához, arányaihoz és kiképzéséhez. A rendház méltóságát a tömegelosztás kiegyensúlyozottságával, a középső rész markánsabb kiemelésével domborította és fejezte ki a tervező. A rendház főbejárata, az eredeti elképzelés szerint, a város új főterébe torkolló keresztutca tengelyébe esett volna. Nagyon művészi, nagystílusú, a századelő iparművészete eredményeinek kamatoztatásával képezte ki Székely László a piaristák rendházának lépcsőfeljáratát s belső helyiségeit is. Az emeletek között rendkívül mutatós kovácsoltvas korlátokkal felszerelt, igényesen kiképzett, háromkarú lépcsők biztosították és biztosítják a zavartalan, nyugodt közlekedést. Az udvar felőli felmagasított, toronyszerűen befedett lépcsőház Székely László épületeinek sűrűn visszatérő, karakterisztikus eleme.

A kápolna egyrészt az épületegyüttes, másrészt a városrész fontos és kiemelkedő pontját képezte és alkotja. Székely László olyan arányokat és megoldásokat választott a fő- és a két melléktorony megformálására, hogy az épület jellege és rendeltetése méltó módon és pregnánsan érvényesüljön. A templom homlokzatának - amelyet Kiss György szobrászművész Szent Erzsébetet és Szent Lászlót ábrázoló kőszobrai ékesítettek -, s belső hajójának műépítészeti kiképzése jellegzetesen egyéni. Székely László ezúttal is - miként a Mária-emlékmű vagy a Városi Polgári Menháza-lap bérpalotája esetében is tette -, a románkori építészet formakincséből, karakterisztikus elemeiből ihletődött és merített. A pannonthalmi kolostor, a jáki, veszprémi és lebényi templomok formarendjéhez, motívumkincséhez nyúlt vissza, hogy az épületnek minden ízében magyaros jelleget adjon. A templomhajó fölé emelt kupola inkább a bazilika-stílusra emlékeztet. Szépségét a sikerült, egyszerű festés - fehér alapon erős aranyozás - jelentős mértékben kiemelte.

A templomban három szoborcsoporthoz díszíti a márványból faragott főoltárt: a középső Krisztust ábrázolja a keresztfán, az epistola-oldalon Szent János evangélista, az evangéliumi részen pedig Mária, a Fájdalmas Szűz szoboralakja áll. A főoltár fölötti színes ablak a Szentlelket, míg a templomhajóban lévő Jézus Szent Szívét jelképezi. A főoltártól balra eső üvegfestésű ablak Kalazanti Szent Józsefet, a kegyesrend megalapítóját örökítette meg tanítványaival, míg a jobb oldalon Szent István és Szent Imre alakján világított át a kinti fény.

Eredetileg Székely László négy mellékoltárt tervezett a kápolnába, azonban a „költségek hiá-

Székely László kézjegye

nya miatt" csak kettőt viteztek ki. Képek helyett faszobrok kerültek az oltárokra. A baloldali mellékoltár Jézust ábrázolja az Olajfák hegyén, a jobbra eső pedig Kalazanti Szent Józsefet hűséges tanítványaival. A mellékoltár melletti fülkébe Krisztus, Mária, Szent Erzsébet és Szent László szobrai kerültek. A piarista templom kupolájának négy pillérmezőjébe Ferenczy József temesvári festőművész négy képet festett. A képek tárgya, valamint a pendatifikok alakja és mérete adott volt. A temperával, finom gipsz alapra szárazon festett, élénken színezett képek a nagy nevelőnek, Kalazanti Szent Józsefnek, a piarista tanítórend alapítójának az életéből vett négy jelenetet elevenítettek fel. Az eredeti szerződés szerint freskókat kellett volna festenie a jeles festőművésznek, de a feladat kivitelezhetetlennek bizonyult.

A kápolna - amelyet 1912. január 22-én, a Szent Család ünnepén szentelt fel Csanád egyházmegye püspöke, dr. Glattfelder Gyula -, 100 személy befogadására alkalmas. Székely László a templomhajót teljesen szabadon hagyta, padokat csak a bejárat két oldalára tervezett.

(Megjelent a Székely László-albumban)

UJJ JÁNOS

Arad jeles polgármesterei

Köszönhető a római katolikus egyházi nyilvántartás pontosságának, az aradi prépostság és káptalan prépostjainak és káptalanjainak névsora szinte teljes egészében ismert a 12. századtól, hiszen annak levéltárát még idejében Gyulafehérvárra menekítették a török veszedelem elől. Sajnos, nem mondható ugyanez Arad város okmányairól. Biztosan állítható: most már csak csoda segíthetné ahhoz a kutatókat, hogy a középkori Arad vezetőinek, jelentősebb polgárainak, céh-

mestereinek a kilétét kiderítsék. A bizonyíthatóan a 14. századtól civitas (város), majd pedig oppidum (mezőváros 1388-tól) címmel rendelkező település levéltára ugyanis kétszer is elpusztult: először a török hódoltság kezdetekor, másodszor a kuruc háborúk idején. Ennek köszönhetően a korábbi helyzetre legfeljebb elvétve található valahol egy-egy közvetett utalás, más vidékekre vonatkozó dokumentumokban egy-egy név.

Arad török alóli felszabadulását követően

(1691) a település osztrák katonai igazgatás alá került, majd csak a Karlócai osztrák-török béke megkötése után (1699) kerülhetett szóba a lakosság polgári szerveződése, a civil közigazgatás kialakítása. 1702. október 6-án a császár Aradot a kamarai városok sorába emelte, megalakult a város magisztrátusa. Ennek élén a konzuli címet viselő Josef Hammerl állt, elkészült a város első (ismert) pecsétje is német felirattal: Sigil der Stat Arath (Arad Város Pecsétje). Négy és fél évtizeden keresztül Arad területén két közigazgatási egység létezett: a Marosi határőrvidék központjaként a Rácváros, illetve a Németváros. Mindkettőnek külön városháza, külön választott vezetője volt. Az előbbi vezetője a határőrség soraiból, az utóbbi a város civil polgáraiból került ki.

1747-ben Mária Terézia a Rácvárost közigazgatásilag a Németvároshoz csatolta, ettől kezdve egyetlen közigazgatási egységként funkcionáltak. 1769-70-ben felépült a Főtéren az emeletes, toronnyal rendelkező városháza, tornyában a város első köztéri órájával. (A több mint egy évszázadon keresztül a város vezetésének helyet biztosító épületet az aradi köznyelv csak „torony”-nak nevezte.)

Bár akadtak olyan polgármesterek a 18. században is, akik tevékenységével a közösség elégedett volt, akiket többször is megválasztottak városvezetőnek (Post Gallus, Köhler János Sámuel), a dokumentumok nem jegyezték fel olyan városatyát, aki kimagasló tevékenységével maradandót alkotott volna. Az is igaz, hogy a század végéig a város lakossága még nem érte el a tízezer főt sem, megmaradt vidéki kamarai mezővárosnak, kövezetlen, rendezetlen utcákkal, mindössze néhány jelentősebb épülettel (róm. kat. templom és kápolna, városháza).

A 19. század a település számára a virágzás korszakát jelentette, amikor száz év alatt a lakosság száma megötszöröződött, s kialakult a mai, modern városkép. 1919-ig, az impériumváltásig a város élén összesen tizenhét polgármester váltotta egymást, egyesek kétszer is betöltötték a tisztséget.

Arad választott polgármestereinek névsora 1803-1919 között:

- Reiner Laurentz - 1803-1805;
- Constantinovici Emeric - 1806-1808;
- Matlekovics Ferenc - 1809-1813;
- Arsits Száva (Sebő) - 1814-1815; 1821-1823;
- Klein Nándor - 1816-1819; 1824-1826;
- Mick Franz - 1820;
- Schirmer Thomas - 1827;
- Heim Domokos - 1829-1842; 1850-1852;
- Scharfeneder Franz - 1843-1848; 1862-1863;
- Török Gábor - 1848; 1861;
- Horváth Ádám - 1853-1860;
- Weisz Károly - 1866;
- Atzél Péter - 1867-1871;
- Vörös Pál - 1872-1875;
- Salacz Gyula - 1875-1901;

- Institoris Kálmán - 1901-1905;
- Varjassy Lajos - 1905-1917;
- Lőcs Rezső - 1917-1919.

Közülük néhányan igen sokat tettek a városért, mindenképpen megérdemlik, hogy részletesebben is szójunk róluk.

A szerb nemzetiségű ARSITS SZÁVA (SEBŐ), kétszer is kiérdemelte polgártársai bizalmát, de

Arad kamarai város pecsétje 1702-ből

egyéb jelentős tisztségeket is betöltött a város vezetésében. Még a város rendőrkapitányaként 1812-ben saját házát ajánlotta fel az akkor ősszel megnyitott első román tanítóképző, a Preparandia céljaira. 1814-ben I. Ferenc császár és király nemeslevelet is adományozott neki. Egyik rokona, Eusztákia Arsits a szerb irodalom első női alkotója volt, szülei sírjára írt irodalmi megemlékezés márványtáblán a szerb ortodox templom falába beépítve látható.

TÖRÖK GÁBOR-t is kétszer választották meg a város élére (igaz, mindkét alkalommal csak néhány hónapra), először 1848. május 18-án. A városban közismert volt liberális nézeteiről, arról, hogy már 1848 előtt is kapcsolatot tartott a „rebellis” Kossuth Lajossal. Török rövid ideig volt a város élén, de 1848-ban az ő idejében szervezték meg a helyi Védelmi Bizottmányt a román nemzetiségű Dumitru Haica helyettes polgármester és Schneinert Nándor kapitány elnökletével. Török Gábor lemondott tisztségéről, őt kormánybiztosnak nevezték ki. 1861-ben egy évre újraválasztották.

A város első nagy formátumú vezetője kétségen kívül HEIM DOMOKOS volt. A megválasztása előtti évben, 1828-ban a város vezetése elkészítette Pikuley Lajos mérnökkel a város első szabályozási tervét. Az aradi születésű Heim Domokos építész oklevelet szerzett, így a város rendezését szakemberként a

Heim Domokos
15 éven keresztül volt polgármester

már elkészített tervek alapján vezette. Többek között az ő nevéhez fűződik a neológ zsinagóga felépítése a reformátor főrabbi, Chorin Áron megrendelésére. Heim tervei alapján az építkezés 1828-ban kezdődött, a három utcára néző, klasszicista épületet 1834-ben adták át rendeltetésének. Ő volt a város vezetője, amikor 1834 augusztusában Orczy Lőrinc báró Bécsből meghozta Aradra a szabad királyi város címet igazoló császári és királyi okiratot, amely megnyitotta a település gyors gazdasági fejlődését. A három utcára néző hitközségi épület udvari részében kapott helyet a mór stílusú, háromszintes zsinagóga. Összesen tizenöt éven keresztül volt a város polgármestere, a szabadságharc leverését követően az osztrákok visszahelyezték hivatalába, az ő Úri (később Deák Ferenc, most Eminescu) utcai házában szállt meg Julius Haynau tábornok. Ma egy platános tér (a régi Hal tér) őrzi nevét az Óvárosban.

Mindaddig a városról szóló tanulmányokban kevesebb szó esett a Bach-korszak polgármesteréről, HORVÁTH ÁDÁM-ról, pedig ő is elévülhetetlen érdemeket szerzett a városfejlesztésben. Az 1850-es években, amikor ismét lendületet vett a vasútépítés, s megalakult a Tiszavidéki Vaspálya Társaság, a Szolnok-Szajoltól Debrecen felé vezető leágazás építésének megindulása után egy népes aradi küldöttség utazott Bécsbe Horváth Ádám polgármester vezetésével. A küldöttség tagja volt Andrányi Károly kereskedelmi testületi elnök, Weisz András alelnök, Steinitzer Farkas nagykereskedő és gyáros, valamint Hermann Ferenc városi képviselő. 1856. febr. 24-én gróf Barkóczy János lakásán a küldöttség kieszközlte, hogy a Szajol-Arad vasútvonal megépítését prioritásnak tekintsék. Ügyes lobbizásuknak köszönhetően két év alatt megépült a leágazás Aradig. 1858. okt. 25-én délután fél háromkor Horváth Ádám polgármester fogadta a hivatalosságok különvonatát az egyedi terv alapján felépült új, reprezentatív nagyságú és homlokzattal rendelkező állomáson. 16.43-kor az állomás fedett peronjára befutott az első, Pestről indult menetrendszerinti járat is.

Arad vármegye egyik történelmi családja a borosjenői Atzél család volt. Meghívásukra érkezett Borosjenőbe az akkor már jónevű festő, Barabás Miklós, aki a család megrendelésére az általuk felépített római katolikus templom számára három képet készített. (Kettő ma is a templomban látható, a harmadik sorsa ismeretlen.) A család egyik jelentős személye, ATZÉL PÉTER (1836-1901) az osztrák-magyar kiegyezést követően került négy esztendőre a város élére. Tanulmányait Párizsban, a Sorbonne Egyetemen végezte, hatalmas könyvtárat gyűjtött össze. A könyvtár egy részét egykori iskolájára, az aradi Magyar Királyi Főgimnáziumnak adományozta, az ma a megyei könyvtár elkülönített alapja. Az ő polgármestersé-

ge idején (1867-1871) helyezte el a Lyceum (ma Moise Nicoara Főgimnázium) alapkövét br. Eötvös József kultuszminiszter. Az ő erdeiből származtak azok a hársfák, amelyeket elsőként ültettek az akkor rendezett főutca-ra, de felvetette a színház és az új városháza felépítésének ötletét is. Képviselőként is a város érdekében tevékenykedett az országgyűlésben, de volt a vármegye főispánja is.

A város egyik, talán éppen legjelentősebb politikusról, endrődi SALACZ GYULÁ-ról (1832-1915) akár könyvet is lehetne írni. Huszonhat éven keresztül, 1875-1901 között állt megszakítás nélkül a város élén. Polgármestersége alatt a város európai szintű településsé fejlődött, lakossága pedig kétszerezére nőtt. Gyulán született, a forradalom és szabadságharc idején nemzetőrként, majd a Békés megyei szabadcsapat zászlóaljában őrmestereként, végül 17 évesen hadnagyként harcolt. A szabadságharc bukását

Atzél Péter,
a könyvtáradományozó politikus

Salacz Gyula
26 éven keresztül állt Arad élén

Mosóczi Institoris Kálmán
az operaénekes polgármester

követően Nagyváradon fejezte be iskoláit, majd Pesten és Bécsben jogot hallgatott, 1861-ben ügyvédi vizsgát tett. 1862-ben telepedett le Aradon, ügyvéd, majd a város főügyésze lett.

Az ő idejében épület fel Lechner Ödön kiváló magyar műépítész Pekár Ferenc módosította terve alapján a Városháza. Akkor alakult ki a mai városkép: kiépült a belvárost az állomással összekötő, 90-140 m széles sugárút, megkezdődött a főutak kövezése és aszfaltozása, a város közvilágítását gázzal villanyra cserélték, megkezdődött a vízvezeték, a csatornázás kialakítása, a telefon bevezetése. Az ő nevéhez fűződik a marosi védőgát kiépítése. A városháza mögötti egykori lápos, mocsaras területet lecsapoltatta, ott kialakította a gondozott parkot, abban felépült a törvényszék épülete. Felépítettek több impozáns tanintézetet, többek között a polgári fiúiskolát a Templom utcában, a felső leánygimnáziumot (ma Ghiba Birta Főgimnázium), a siketnéma iskolát, több általános iskolát (Fűrj utca, Mihály utca, Ségá, Mosóczytelep).

Polgármestersége idején a városban teret nyert a 48-as forradalom és szabadságharc kultusza. Előbb 1881-ben a kivégzés vélt helyét jelölték meg egy mesterséges dombra emelt márványobeliszkkal, majd 1890. október 6-án a város főterén felavatták a Szabadság-szobrot, Zala György monumentális alkotását, amelyen a vértanúk leszármazottai, jeles politikusok, 48-as honvédek is részt vettek.

Alapító tagja volt az 1881-ben a városban megalakult Kölcsey Egyesületnek, amelynek kezdeményezésére megszervezték, majd 1893 márciusában megnyitották a 48-as ereklyemúzeumot. Ő alapította a városi árvaházat is.

1890-ben a városban rendezték meg az ún. Délvidék kiállítását, amelyen hét dél-magyarországi megye mezőgazdasági termelői, ipari gyártói vettek részt. A három hónapon keresztül nyitva tartó kiállítás óriási sikernek örvendett, több tízezren tekintették meg. Ez volt az első magyarországi kiállítás, amelyet nem a fővárosban rendeztek meg. A város díszpolgárává választotta, egy utca és a városháza mögötti park viselte nevét 1920-ig. (Nemrég ismét egy utcát neveztek el róla.) 1901-1905 között a várost képviselte a budapesti országgyűlésben.

Utóda mosóczi INSTITORIS KÁLMÁN (1839-1916) fiatal korában operaénekesként (bariton) futott be sikeres pályát, még külföldön is sikerrel szerepelt. 1866-ban hazatért, s jogi diplomáját ka-

matoztatva előbb ügyvédként tevékenykedett, majd őt választották a város főjegyzőjének. A helyi napilapnak (Alföld) ő volt a színikritikusa, megírta a város első színháztörténetét. 1901-ben választották meg a város polgármesterének, számos társadalmi és kulturális egyesületben fejtett ki gyümölcsöző tevékenységet.

Az aradi Varjassy család egyik legmarkánsabb tagja csejthei VARJASSY LAJOS (1852-1934) volt. Iskoláit szülővárosában, jogi tanulmányait Pozsonyban és Nagyváradon végezte. 1873-tól Aradon jogászodott, volt a város aljegyzője, 1902-től helyettes polgármestere. 1905-től 1917-ig töltötte be a polgármesteri tisztséget. Az ő polgármestersége idején indult az Arad-Hegyalja motoros vasút (1906), amely 54 km. hosszúságú vonala kötötte össze a Hegyalja falvait a várossal. Ezt a vonalat 1912-ben, a kontinensen az első között villamosították. 1908-ban Aradon létesült Magyarorszag első autógyára, a MARTA, amely versenyképes személygépkocsikat, majd autóbuszokat is gyártott. Tagja volt a Kossuth szoborbizottságnak, a Kölcsey Egyesületnek, elnöke az Építészeti Bizottságnak a városi törvényhatóságnak. A város több köztéri szoborral gazdagodott: 1909-ben ő avatta fel a Kossuth-szobrot. Egy év múlva leleplezték Fábian Gábor és Csiky Gergely köztéri szobrát. 1913-ban felépült a koncertteremnek, az ereklyemúzeumnak és a városi közkönyvtárnak helyet adó monumentális Kultúrpalota. Az első világháború első három évében igyekezett megszervezni a város ellátását, a közszállítást, ugyanis a városi buszokat frontszolgálatra rendelték.

A város utolsó magyar polgármestere (1917-1919), LŐCS REZSŐ korábban gazdasági tanácsosként tevékenykedett a városi törvényhatóságban, elősegítette a hegyaljai vasút villamosítását. Neki jutott a kényelmetlen feladat, hogy 1919-ben átadja a hatalmat a román hatóságoknak.

Varjassy Lajos,
a szoboravató

Könyvészet

- Arad megye neves szülöttei. Összeállította Ujj János. Arad, 2007.
- Lakatos Ottó: Arad története I-III. Arad, 1881.
- Márki Sándor: Arad vármegye és

- Arad szabad királyi város története II. Arad, 1895.
- Nevezetes aradiak. Arad, 2002.
- Pávai Gyula: Aradi híres emberek. Arad, 2003.

- Puskel Péter: Arad marad. Arad, 1997.
- Somogy Gyula dr.: Arad szab. kir. város és Arad vármegye közséjeinek leírása. Arad, 1913

Beszélgetések jeleseinkről I-V.

SZUSZÁMI ZSUZSA

"A fénynek belülről kell jönnie"

I. Kós Károly építészetéről Müller Csabával

Ahogy Budapestre felkerült a század elején, 1902-ben iratkozott be a műegyetemre. Egy évet elvégzett a mérnöki szakon, azután átiratkozik az építész szakra. Az a szerencsés helyzet alakult ki, hogy nagyon sokféle rokongondolkodású diák-társra talált, ilyenek voltak például Jánszky Béla, Kozma Lajos, akik egy-két évvel voltak fiatalab-
bak mint ő, Zrumeckzy Dezső, Györgyi Dénes, Mende Valér. Ők alkották a Fiatalok csoportját és ezen a néven vonultak be az építészet történetébe. Anekdotákat meséltek a Lechner-követőről, akik a kávéház márványasztalán másolták a mester által rajzolt skicceket, azt próbálták utánozni mint az egyetlen nemzeti indíttatású építészetet. Más irányvonalat képviseltek, már nem az ornamentikában keresték az újítás lehetőségeit, nem a szecesszió felé fordultak, hanem a népművészet mélységeiből próbáltak meríteni, abból kiindulva, hogy ez egy magas kultúrának a lenyomata. Minden népművészeti ihletésű tárgyból, általános érvényű törvényekre alapozva lehet alkotni, az igazi művészetnek ez a bartóki, tiszta forrása. Nemzetközi előzményei is voltak ennek az irányzatnak, a XIX. században Angliában, Ruskin az a műépítész-történész, aki a művészeteket új alapokra helyezve közelítette meg. Szerinte a művészet az emberekért van, és ezért a művészek kötelessége ezt eljuttatni minden emberhez. Azután Morris, gyakorlatban próbálta megvalósítani mindezt, könyvet adott ki, a házát ilyen szellemben tervezte és talán a morrisi példa az, amit Kós Károly a saját életében próbált megvalósítani később. Ugyanúgy megtaláljuk, ha úgy tetszik, a reneszánsz típusú alkotóművészt, aki nagyon mély indíttatásból próbál felépíteni egy nemzeti kultúrát,

mert építészet, grafika, irodalom, tehát a művészetek minden ágában hoz valami újító formát, erőt, ami termékenyen hatott abban az időben. A szerencse az, hogy nem volt egyedül. Az az ember érzése, hogy egy magasabb szellemi forrás indította ezeket az embereket ebbe az irányba, Malonyai, Huszka, mind átfogó népművészeti gyűjtést végeztek. Ezekkel együtt lehetett dolgozni, nem véletlen, hogy munkáinak nagy része, főleg a második világháború előtti időből mind közös munka, tehát talált olyan társakra, akikkel együtt tudott dolgozni. Zrumeckzyvel közösen csinálták az állatkertet Budapesten.

Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum

Hogyan néz ki ez az építész, hogyan keverednek a népi elemek és a sajátosan középkori felhang, amelyet Kós Károly alkalmazott?

Egyik legfontosabb műve a Székely Nemzeti Múzeum, ennek az alaphangulatát a román kor építészeti alkotásainak hangulatához lehet leginkább hasonlítani, ilyen a bejárat kialakítása, a boltívek, a kő használata. A bejárat viszont egy népművészeti elem kinagyítása, akként is értelmezhető, a kalotaszegi szakállszárítónak nevezett helyet, ami a kapu melletti üldögélést szolgálta, nagyította ki. Ugyanakkor a szerkezeti elemek kinagyítása számomra nemcsak idézetként értelmezhető, hanem a küszöb átlépésénél állati karmokra emlékeztető fa végződéseket, gerendákat találunk a két oldalán, mintha örködné ma a bejáratnál ez a szerkezet. Azon kívül, hogy kinagyított egy szerkezetet, lelket is varázsolt belé. Nagyon sok munkájánál lehet ezt megfigyelni. A monostori kakasos templomnál például, ha a bejárat részleteit figyeljük meg, az a két kicsi szem, ami az ajtón van, pontosan szemmagasságban van. Ezáltal is valahogy organikussá, lelkessé teszi az épületet, az ember úgy érzékeli, mintha élőlény-nyel állna szemben. Ez az a többlet, szerintem, amit ő hozzá tett. Programszerűen vallotta, hogy a népművészetből indul ki, a népművészet pedig három forrást jelölt meg: a nyugati keresztény kultúrát, a bizánci kultúrát és ugyanakkor az ázsiai hatást a népművészetben. Kós maga mondja, hogy az előző kettő a lényegesebb, mert a kultuszt vette át ezek által, tehát a kultusz hordozóit is, mélyebb lenyomatot hagytak az alkotásokban, ezért a középkori keresztény építész az, aminek a legmarkánsabban megjelennek a jegyei. Hangsúlyozza, hogy az új építésznek feltétlenül olcsónak kell lennie, de ez az olcsóság ez a ruszini szellemben vett olcsóság. Ruskin szerint, ha nincs elég pénzem, hogy márványból csináljam a padlót, akkor kőből csinálom, de akkor a legjobb követ választom. Ha nincs annyi pénzem, hogy egy nagy házat építsek, akkor építsek kisebbet, de azt kiváló minőségben. Mindig elsőrendű a minőség. Olyan szabályai vannak a művészetnek, főleg ha régi épületekről van szó, amelyek a szabályai áthágathatatlankabbak, mint a büntető törvénykönyv paragrafusai. A művész sosem lehet igénytelen.

Hogyan kezdődött Kós károly pályája?

Kós Károly első komolyabb munkája, amelyet Zrumeckzy Dezsővel közösen készített az óbudai református parókia épületének megtervezése a Kálvin utcában. A budapesti állatkert néhány pavilonjának tervét is közösen készítik. Jánszky Bélával közösen tervezi a zebegényi római katolikus templomot. Budapesten több épület viseli kézjegyét. A XII. kerületi Városmajor utcában felépült iskolaegyüttes, illetve a Wekerle-telepi főtér és ikerház. Ez utóbbinak tervezésére 60 év távlatából

1974-ben egy levélben Kós Károly így emlékszik vissza: „Zárt tér kialakítása egyrészt, a tér homlokoldalait zárt sorban beszegő kétemeletes, egyenlő ereszmagasságú, tisztviselő lakásokat és a lakosság elsőrendű életszükségleteit: patika, posta, trafik, élelmiszer, stb. tartalmazó épületekkel, másrészt a tér hosszoldalának zártságát megbontó nyílt utcatorlatok áthidalásával, illetve a torkolatokat elkendőző, a térbe beépítendő valamilyen közcélú szolgáló épülettel.”

Egyik főműve a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum. Az első világháború után zömében magánrendeléseket teljesített, lakóházakat tervezett Marosvásárhelyen és Kolozsváron. A Monostoron és a györgyfalvi negyedben találhatók ezek az ún. Oncsa házak, amelyek az országos nagycsaládos program keretében készültek Kolozsváron a monostori kakasos templom is Kós Károly remekműve. No meg, talán a legotthonosabb saját lakóháza Sztánán a Varjúvár.

Milyen mértékben keverednek esetleg a népművészeti elemek, hiszen Erdély egy sajátos régió, ahol több kultúra is keveredik. Ezeket is beemelte a magyarok kívül?

Kós azt mondja, az erdélyi építész egyik sajátossága a szász telepések által behozott építészeti stílus. Az első erdélyi városokat ugyan magyar király alapította, de szász telepések által létrehozott városok voltak. Ezeket a szászokkal együtt élő magyar nemesemberek vagy parasztok vették át, átfogalmazták a magyar léleknek megfelelő módon. Ez Kós Károlynál is hasonlóan jelentkezik, tehát megjelennek a fiatornyok, ami rengeteg szász városban még megmaradt épületeknél, templomoknál megtalálható. Természetes folyamatként érzékelte sajátos keveredését a kultúráknak itt Erdélyben és pont ez az, amit értéknek ismert fel, és ami kétségtelenül egyértékű. Szervessé gyúrja össze az építész az épületet, a különböző irányból vett elemek ugyanazt a célt szolgálják, így már nem is tűnik keveredésnek, eklektikának, hanem szerves egységet alkot. Fontos a lelki alaphangulat, ami kisugárzik ezekből a házakból. Tehát az, ami megfoghatatlan, amikor bemegy az ember, visszatérve most a sepsiszentgyörgyi múzeum épületére, az épület a lehető legnagyobb mértékben szolgálja azt, ami célból létrehozták. Olyan időtlen csendet sugároz az előcsarnok és utána az egész épület, utána meg az épület kapcsolata a kettős udvarral, itt kapnak helyet a szabadtéri kiállítótárgyak. Számomra ez a legfontosabb. Most elemezni a homlokzati elemeket, az ablakoknak a formáját vagy a torony kialakítását, ami megint csak egy ilyen fiatornyos, ugyanakkor itt is megjelennek a nagyított motívumok a tornyot borító deszkázatban. Ez a hűvös, ugyanakkor emberközeli monumentalitás, nagyon nehezen lehet ezt szavakban megfogalmazni. Egyszerűen nem érzé-

keli az ember, hogy itt keveredésről lenne szó, annyira tiszta egységet alkot az egész.

Hűvösséget és emberközelséget is említett. Valóban Ruskinék és Morissonék elve az volt, hogy otthonossá tegyék a lakóházat, az épületet. Kós Károly lakóházai azáltal, hogy ezt az erőt, bástya-szerű stílust is belekeverte, mégis otthonosak?

Elsősorban házainak az alaprajzi elrendezése rendkívül praktikus. A kamra északon van, hűvös helyen, így funkcióját tökéletesen teljesíti. Például a szentgyörgyi házak valamelyikének alaprajzából kiindulva, a Keresztes villában vagy a Csillag házban a szobák mindig pontosan két irányból megközelíthetőek. Ott például a konyha és a fürdő kivételével, amelyek az előszobából nyílnak, az összes többi helyiség két úton is elérhető. Szabad mozgást tesz lehetővé a házban belül, ha valami történik az egyik szobában, akkor ki lehet kerülni, a másik szobán keresztül át lehet jutni anélkül, hogy összekötő folyosót hozott volna létre, folyamatos teret teremtett a lakásokban. A lakásai korszerűek, vastag falúak. Egyre inkább kiderül, hogy nem elég a hőszigetelés, jó ha van hőtehetetlenség, hiszen napközben felmelegszik a fal, éjszaka pedig megtartja a tárolt hőmennyiséget, és lassan sugározza ki az épület. Talán a monostori templomról hangzott el ez a kritika, hogy sötét a templom belseje. Akkor ezt az ismert, szinte szállóigévé váló magyarázatot mondta erre: A fénynek belülről kell jönnie. Azt hiszem kevés olyan ház van, ami megtartotta volna az eredeti formáját. Nagyon sok házat tervezett a két világháború után, kisebb átalakításokat, rengeteg parókiát, de ezek tudomásom szerint nem maradtak meg az általa tervezett formában. Azzal is foglalkozott hogy, hogy lehet egy parasztházat bővíteni úgy, hogy megmaradjon a jellegzetessége.

Kolozsváron is van néhány lakóház, amelyet ő tervezett. Ezek mikor készültek, és lehet-e azt tudni, most kiknek a tulajdonában vannak?

Ezek az úgynevezett Oncsa-házak, kettő van belőlük a Monostor negyedben, az egyik félig leégett állapotban, nem tudom, kik a tulajdonosok. A Györgyfalvi negyedben is vannak ilyen házak. Ezek pontosan ebből az indíttatásból születtek, hogy praktikus és jó házak legyenek. Szívesen élnek egy olyan házban, amit ő tervezett. Persze ehhez egy kicsit olyan életforma is kellene társuljon. Feltétlen lennie kell egy kertnek, gazdaságnak a ház körül, amit most már kevés ember engedhet meg magának. A ház csak a gazdasági épületekkel szerves egységben lehet igazi: ha van tér körülötte, ha vannak növények, állatok, nem a reprezentációt szolgálja, mint mostanában egyre inkább. Valószínű, hogy több van bennük a kolostorok szigorúságából, de hát ez az amire egyre inkább szüksége van az embernek, a befele fordulásra, hogy hely legyen, ahol a saját gondolataimat összeszedhetem, ahol összerakhatom magamat, ha

Wekerle-telep

úgy érzem, hogy a napi munka szétszedett. Ilyen ház is kellene, nemcsak egy hatalmas üvegvitrin, amelyben mint kalitkában élek, ahol bármikor bárki rám ronthat, mindenféle várt vagy nem várt információözönnel.

Kós Károly a kommunizmus és a szocializmus börtönében gyakorlatban nem folytathatta építészeti tevékenységét, élete más területen teljesedett ki. A gondolattal azonban eljátszadózhatunk, mi lett volna, ha a világ nem fordul fel, ha Kós Károly hosszú élete során tovább álmodhatta volna középületeit, lakóházait.

Talán a XII. világkongresszusa volt az építészeknek a 30-as években, azt hiszem akkor írt egy jegyzetet erről a kongresszusról, rátekintése volt az akkori építészeti irányzatokra. A meglátásai annyira aktuálisak, annyira úgy tűnik, mintha napjainkban is le lehetne ugyanezt írni az építészetéről. Ebből az derül ki, hogy józanul látta az építészet fejlődését, a haladó irányzatokat követendőnek érezte. Leírja például, hogy az építészetben új funkciók jelentek meg, megjelent a hatalmas sportcsarnok, számtalan olyan új dolog, amit nem lehet a régi szerkezetekkel elképzelni. Ha az embereknek megváltoztak az igényei, megváltozott a funkció, akkor nyilvánvalóan más formájú az építészet is. Egészen biztos, hogy nagyon sok újírtásban cselekvő részt vállalt volna, de ami a lényeges és ami egész életében alapmotívum az, hogy a közösséget szolgálni. Kötelességének érezte azt, hogy abból kiindulva, hogy egy nép csak úgy tudja a helyét megtartani a többi népek kultúrája között, ha ebben valami sajátosat tud hozzáadni, alkotni. Egyrészt szolgálat a közösségnek, és a közösség szellemében alkotni. Akkor is, ha egy modern épületről van szó. Ezt látjuk, ha a finn építészetet, formatervezést vesszük alapul. Angliában, a skót vagy Magyarországon, az organikus építészetben. Tehát időszzerűek voltak már 30-ban a meglátásai, ugyanakkor a kritikája is megfogalmazódott az internacionalista építészettel szemben. Nemcsak ő volt az egyedüli, aki ezt megfogalmazta, Wright is a modern építészet úttörőjeként számos kritikát fogalmazott meg a modern építészet steril, bárhova letehető formáival szemben.

Az Arts and Crafts-ról és Kós Károlyról

II. Gerle János magyarországi műépítésszel

Arts and Crafts magyarul Művészetek és Kézművesség. A mozgalom az 1880-as évektől kezdődően, körülbelül 1910-ig élte fénykorát Angliában és még vagy 15 évig az Egyesült Államokban. Legfontosabb képviselője John Ruskin és William Morris volt.

A mozgalom a 19. század stíluskeresése közepette jött létre, hisz az alkotók és művészek egyre inkább eredeti műveket akartak létrehozni, szemben a viktoriánus korszak eklektikus historicizmusával és az ipari forradalom során elterjedt gépi sorozatgyártással. A mozgalom képviselői a gépeket minden rossz forrásának tekintették, és a hagyományos ámde időigényes kézi eljárások felé fordultak. Visszanyúltak a rusztikus stílusjegyekhez, neogótikus formákat alkalmaztak.

A kézi eljárások megvalósításához azonban jómódú és művészetkedvelő támogatókra volt szükség, így hát az új stílus sem maradhatott spontán, szabad és befolyásmentes. A Nyugat-Európában megjelenő mozgalmak általában némi eltolódással, késéssel érkeztek meg Közép- és Kelet-Európába. Így volt ez a művészetek történetében, a középkortól kezdve. A 20. században azonban felgyorsult ez a folyamat, amelyet a művészek szabad és egyre könnyebbé váló közlekedése is elősegített. Az Arts and Crafts mozgalom már meglehetősen gyorsan érezte hatását ebben a térségben. A stílusbeli hasonlóságok természetesen, ám meglepő az, hogy mennyi közös jegyet lehet felfedezni a különböző népek művészetében.

Nagyon kevésbé vagyunk a tudatában annak, hogy ilyenfajta összefüggések, közösségek, egyezések nagyon is vannak, annak ellenére, hogy nagyon jelentősek a kulturális különbségek, de hogy a felszín mögött, építészeti formák mögött van egy nagyon erős közös hagyomány, ami nemcsak történeti. A gótikában, a román korban természetesen voltak bizonyos formai egyezések, hiszen ezek az európai kultúrának közös hagyományaihoz tartoznak, de még azokban a korokban is, és itt most elsősorban a századfordulóra, a XIX. század végére gondolok, amelyben már megkezdődött vagy diadalra jutott a nemzetekké formálódás története. Ezek a korok még nagyon is aktuális üzeneteket hordoznak a jelenkor számára, a széttagolódás, a stílusok megszűnése, a személyes stílusok megjelenése idején is vannak olyan művészeti folyamatok, amelyekben megjelenik ez a közösség. Engem, aki régóta foglalkozom a századfordulóval, nagyon is meglepett, amikor ilyen rettentően hasonló épületeket láttam Észak-Európától kezdve a Balkánig. Fel lehet fedezni közös gondolatokat, szellemiséget, attitűdöt olyan nemzeti építészetekben, amelyek azt hangsúlyozzák, hogy mi most megmutatjuk azt, hogy mi a saját, min-

denkitől független hagyományunk, hogy lehet a mi saját múltunkat megjeleníteni egy korszerű építészetben, miközben kiderül, hogy ezek olyan folyamatok, amelyekben nagyon is sok a közös. Rigában, amikor megépítene egy tisztviselőtelepet, akkor ugyanolyan kicsi házat építenek, mint Németországban Magyarországon vagy másutt. És hogy ennek melyek a közös forrásai? Ennek egyik közös forrása az Arts and Crafts mozgalomban megjelenő gondolkodásmód, amelynek nagy hatása volt Európában. Beköszöntött egy új gazdasági-társadalmi korszak, az a VIII-XIX. századi iparosodás, amelyben megszakadtak a közösségek, az emberek megindultak a vidékről városokra, elszakadtak a saját földjüktől. Ipari termékek jöttek létre, olcsó, olyan se íze-se-búze termékek, amelyek körülverték az embereket, de megszakadt a tárgyakhoz való kötődés. Bár ez hatalmas fejlődéssel is járt, hiszen egészen új feltételeket teremtett a termelés számára. És hát ebben a korban jött az az elsősorban John Ruskin, William Morris által szinte vallásos módon prédikált újfajta gondolkodásmód, hogy mindez elembertelenedéshez vezet. Ennek a félelmét, a veszélyét érezték meg, amelyen valahogy segíteni kell a művészet eszkö-

zeivel. A művészetet le kell hozni a mindennapi emberek színvonalára, a mindennapi élet részévé kell tenni, mert hiszen éppen ez szűnt meg. Amikor még a pástor maga faragta a botját, akkor ez egészen egységes folyamat volt. A munkájához, mindennapi életéhez tartozott egy olyan tevékenység, amit saját képességei, tanultsága, hagyománytisztelete szerint a legjobban próbált megoldani. Anélkül, hogy ennek igazából a tudatában lett volna, művészeti tevékenységet végzett, ami neki örömet okozott, mert mondjuk éppen a mátkájának adhatta. Ebben volt egy olyasfajta kulturális kielégülés, amely kulturális folyamatosságot tartott fenn. Benne élt ebben, ez elégedettséggel jár, és azzal hogy természetes, szerves közösséget alkot a környezetével. Azt gondolták, hogy ezt vissza kell hozni valahogy az emberi életbe, és keresték az eszközeit annak, hogy a kialakult újfajta közegből milyen módszerrel teremthetnék meg. Ilyen stílust kellene teremteni, szemben a pompázatos, historizáló, hatalmas palotákkal vagy a nyomor-nyegedekkel, ami még Angliát is jellemezte akkoriban. Keresték azokat a formákat, előképeket, szellemi példákat, amelyek alapján az élet berendezhető. Azt, hogy miként lehet visszatérni a középkori életmódhoz, hagyományhoz, ahol a közösségben mindenkinek megvan a szerepe, ahol az emberek mindennapi tevékenysége elégtétellel járó művészi munka. Megpróbálták a kézművesség szerepét visszahozni az ipari termelésbe. Ez természetesen nem igazi sikertörténet, mert a folyamat visszafordíthatatlan. Mégis ez mind a mai napig alapvető törekvés: hogyan jelenhet meg a személyesség a termelésben, a termék létrehozásában, mikor gépek ontják a termékeket. Ez ma is aktuális kérdés, amikor a számítógépek által vezérelt különböző gépsorok munkájában, éppen a számítógépeknek a változékonyságában, rendkívüli flexibilitásában meg tud jelenni valami, ami már nem teljesen tömegtermék, hanem valami esetlegességet, bizonytalanságot, a kéz ügyetlenségét vagy egyszerűségét mutató jelenséget visz a termékbe.

Hogyan vált valódi irányzattá ez a gondolkodásmód?

Ez a gondolkodás, a középkorra és a saját hagyományra való hivatkozás óriási szellemi áramlattá vált Európában, és akik érzékenyek voltak elsősorban, nem a centrális országok, Németország, Franciaország, hanem inkább a periférián lévők, Skandinávia, Közép-Európának a Kárpát-medencei része, ahol nagyon fogékonyan reagáltak ezekre az eszmékre. Megjelentek azok a művészek, akik a saját hagyományt ezeknek az eszméknek a hatására próbálták korszerű építészetté tenni. Bármennyire hivatkoztak a konkrét, saját kutatási

eredményekre, falujárásaikra, saját építészeti felméréseikre, ebben megjelenik a középkorra való hivatkozás miatt egyfajta közép-európai hagyomány egyrészt, másrészt pedig a természetes életmód miatt egy magyar hagyomány, hiszen a magyar paraszt éppen olyan viszonyban van az időjárással, a csillagok járásával, úgy méri az időt, az ünnepek rendszerében, mint más nép tagjai. Ez egy nagyon összetett összefüggésrend, amibe beleépül a népszokásoktól kezdve mindenféle néphit, öltözködési mód, bútorozási mód. Ha egyszer kialakult ennek a természetes rendje, akkor az ugyanolyan az alföldön, mint mondjuk a finnországi erdőben, mert a viszonyulás is azonos. Egy ember, aki benne él az erdőben, ugyanúgy viszonyul a fához, mint az alföldi paraszt, aki nem az erdőben él, de viszonya az őt körülvevő természethez ugyanolyan. Ez a fajta attitűd jelenik meg a különböző európai területeken ebben az építészetben.

Úgy érzem, hogy az embereknek észre kell venniük, hogy a századfordulónak ezt a korszakát, amit az első világháború után kevésbé tekintettünk fontos hagyománynak, a 70-es években felfedeztük újra, és azóta újra fontosságot tulajdonítunk neki.

De természetesen különböznek gondolom országárszágok függvényében és kultúrák függvényében, tehát megvannak a sajátosságok?

Megvannak. A Kárpátok vonulatában az emberek magas hegyek között élnek és ehhez alkalmaz-

Bretfűi ház

kodva alakították ki az életmódjukat: az állatokat felterelik nyáron a magaslatokra, ott töltik a nyarat, aztán télen visszahúzódnak a falvakba. A falvakban és a hegyi lefelől a maguk épületeit a környék fáiból alakítják ki, és nyilván hasonló szerszámokat használnak. Ennek van tehát egy közös kultúrája. Abban, hogy a lengyel építészetben hogyan jelenik meg, vagy a szlovákban vagy az erdélyiben, vagy a mócok hogyan használják ezeket az eszközöket, nagyon sok finom eltérés van. A kárpátaljai ortodox templomok nagyon hasonlítanak a kolozsvári néprajzi múzeumban összegyűjtött fatemplomokhoz, de ugyanazt a fajta boronafalas építést találjuk meg más vidékeken is.

A zakopanei stílus, ami kifejezetten lengyel építészeti stílusnak nevezünk, vagy Dusan Jurkovicnak a szlovák nemzeti építészeti stílusát, alig lehet megkülönböztetni egymástól, és hát ugyanezt tanulmányozták a Székelyföldön, azokon a helyeken, ahol az életmód nagyon hasonló. Technikai okokból, habitus szempontjából nagyon különböző dolgok vannak, más díszítő motívumok is megjelennek, a szivecskés-virágos puha formálású motívumok nincsenek benne a Zakopane környékiben, mert ott geometrikusan díszítik a bútorait, de az, hogyan ácsolnak össze egy boronafalas házat, hogy arra milyen tetőt raknak, hogy néz ki egy kútház, mi a viszonya a kertnek a házhoz, azért ezek olyan alapvető dolgok, amelyek ezt összehozzák. Egységben van meg az eltérés is, meg a hasonlóság is.

Hogyan függ össze mindez a nemzeti identitáskereséssel?

A századforduló nemzetikultúra-mozgalma beilleszkedik a nemzeti identitás keresésébe, tehát olyan helyzetben levő népeknél jelentkezett ez a stílus elsősorban, amelyeknél különböző történelmi okokból ez a kérdés fontos lett. A finnek azért, mert az orosz és svéd elnyomás alól szabadultak fel, ugyanígy a balti népeknél, Lengyelországban osztrák-német befolyás alól igyekeztek szabadulni, Magyarországon ugyancsak az osztrák befolyástól kellett megtisztítani a kultúrát. Azt gondolták, hogy a művészet az a terület, ahol a nemzeti identitás fogalomrendszere kibontakoztatható. Ez a reformkor óta tartó folyamat az irodalmi nyelv megteremtésével kezdődött, és folytatódott a zenében Bartók és Kodály munkásságával. Kósék az építészetben tették ugyanezt. Az identitás megteremtésére törekedtek, hogy olyan környezetkultúrát teremtsenek, amely nem valamiféle felülről diktált stílusigénynek felel meg, mint a milleniumi években a reprezentatív középületek, mondjuk az Országház, amelyet furcsa, neogót stílusban építettek. Egy korabeli újságcikk már az építés kezdetén is bírálta, hogy gótikus

lesz a parlament. Hogyan képzei az építész vagy a kormánykörök, hogy a magyar nép képviselői gótikus székekben, gótikus teremben fognak ülni, kérdezték, holott ez nem felel meg a magyar nép mentalitásának. A nagy, reprezentatív, historizáló reneszánsz épületekkel szemben megjelentek olyan épületek, amelyekhez a népesség nagy többsége úgy viszonyult, hogy hát ezt ismerem a saját falumból, hiszen a nagyanyám háza ugyanilyen, vagy én is ilyen házban nőttem fel. Épült egy munkástelep, ahol a házhoz kiskert is tartozott, ott legalább egy almafát elültethetett az ember, ahogy ezt a Wekerle-telep esetében is pontosan kidolgozták, akkor egyszerre csak úgy érezhette az ittlakó, hogy otthon van. Az otthonosság érzése a lechneri építészetben is megvan, pedig nagyon is kötődik a historizmushoz. Amikor Lechner a magyar népművészet motívumait használja, amelyek évszázadokon keresztül alakultak ki és éltek a nép művészetében, hímzésben, faragásban, mégis tudott műépítészeti formákat kialakítani belőlük. Úgy gondolta, ha egy ember belép az Iparművészeti Múzeumba vagy bármilyen más általa tervezett épületbe, akkor ott, ha nem is tudatosan olyan hangulat, olyan formavilág veszi körül, ami anyanyelvyszerűnek tűnik, amiről úgy érzi, hogy érti. Akkor az ember azt érezheti: otthon vagyok, ez az én világom.

Mennyire érezzük mi magunk otthon a világban?

Nem nagyon vagyunk otthon a világban. Valószínűleg a többség rosszul érzi magát benne, akár megfogalmazza ezt, akár nem, akár tudja, hogy miért, akár nem. Úgy gondolom, hogy azért van ez így, mert nagyon másképp fejlődött az európai történelem, mint ahogyan, kellett volna. Nem akármilyen mindezt egyértelműen a második világháborúhoz kötni, ami tulajdonképpen egy rossz folyamat lezárása volt, mégis azt hiszem, olyan helyzetet hozott létre, amiből nem bírunk kivergődni. Hogy milyen lett volna az az építészet, ami továbbviszi a századfordulós gondolkodást, erre hozhatunk építészeti példákat, hiszen Hollandiában folytatódott ez az építészet és művészet. Más-ahol azonban nagyon súlyos törés következett be, és egészen másféle gondolatokkal kezdtek el foglalkozni az emberek. A hagyománynak a szerepe eltűnt az építészetből és a környezetalakításból, Bár itt-ott felbukkant, de nem jut túlsúlyba, és még ha a 70-es, 80-as években eléggé általános volt, hogy erre figyelni kell, a mai folyamatokból újra teljesen kiszorult. Újra és újra előkerülnek témák, azután más módon alakulnak a dolgok. Az, hogy ma milyen mértékben uralják a terepet a pénz és a hatalom kérdései, és az építészetben, mint minden más művészeti tevékenységben en-

nek döntő szerepe van szemben az igazi kulturális hagyománnyal, a dolgok szellemi, erkölcsi, tartalmával, szociális szempontjaival. Ezek Kós számára igen fontosak voltak. A második világháború iszonyatos volt az elsőhöz képest is, de nem változtatta meg olyan mértékben a világot. Európában minden széthullt az első világháború után, ez újra háborúhoz vezetett, a mostani életünk is nagyrészt a második világháború következménye. Nem csak Közép-Európa szétdarabolódására gondolok csupán, hiszen másutt is Európában ilyen botrányok következtek be, aminek jó példái, hogy ki mindenki halt bele az első világháború korába. Most Apollinaire-től kezdve rengeteg festőt és olyan művészt lehetne mondani, akik lázban égtek a századforduló előtt, hitték, hogy egészen új, az emberiséget megváltó kultúrát és szellemiséget teremtenek. Abban reménykedtek, hogy az ember visszatalálhat egy olyan fajta szellemi összefüggésrendbe, amivel az ember a maga életét egy iga-

zi, kozmikus vagy isteni rendbe illesztheti be. Ennek tényleg vége lett a második világháborúval. Amikor Kósék alkottak, akkor ők is úgy gondolták, hogy egy olyan idillt lehet létrehozni az emberek számára az építészettel, hogy az ember jól érezheti magát, mert azt gondolja, hogy a helyén van. A háborúban kiderült, hogy az ember olyan szörnyűségekre képes, úgy tudja elpusztítani saját kultúráját, hogy teljesen lehetetlenné teszi. Azóta folyamatos, egyszerűen felfoghatatlan kultúrapusztítás történik Európában. Az, hogy van olyan város mint Nagyszeben, ahol az elmúlt néhány évben mesebeli hangulat alakult ki, hogy az ember úgy sétálhat végig egy városon, hogy nem kell arra gondolnia folyton, hogy na, ezt itt elszúrták, idetettek valamit, ami tönkreteszi az egészet, ez egy hihetetlen csoda. Én úgy élem meg, mint csodát, jelen van valami, ami egyébként már kiveszett a világból.

MÉSZÁROS ILDIKÓ

"Példa volt az is, ahogy a tévedéseihez viszonyult"

III. Kós Károlyról, a pedagógusról, Albert Ferencel

Dr. Albert Ferenc a temesvári Agrártudományok és Állatorvosi Egyetem professzora. Az idei tanévben 55. éve áll katedrához. Szociológusként, szaktanácsadóként járt Kanadában és Kazahsztánban. Azt vallja, hogy az igazi pedagógus, edző vagy apa arra a legbüszkébb, ha tanítványai, fiai túlhaladják mesterüket. Albert professzor úr Kós Károly tanítványa volt. Bár Kóst nem lehet túlszárnnyalni, mégis nagyszerű tanár volt.

Sétált közöttünk, az asztalok között. Cigaretta-zott, akkor már fél cigarettákat szívott. kettévágott egy-egy szál Mărășești-t, nézte, ki mit dolgozott, egyszer nálam is megállt. Ott volt a gamma gyűjtőm, de az enyém majdnem új volt, letette a sajátját, majd megkérdezte: Melyik is az enyém? Én odaadtam az enyémet. De hiszen ez új - mondta. Nem baj, de erre a régre én egyszer még nagyon büszke leszek - válaszoltam. Gondolod? Na, jó, akkor cseréljünk. Így került hozzám Kós Károly öngyűjtője. Erekléként őrzöm.

Albert Ferenc professzor úr, 1949-ben Kolozsváron a mezőgazdasági főiskolán volt első éves hallgató.

Albert Ferenc diákságának dokumentuma

Ez Erdély egyik leggazdagabb pillanata volt iskolai élet és oktatási hálózat szempontjából. A Bolyai Egyetemnek több mint 15 fakultása volt, ezenkívül zene-, képző- és színművészeti egyetem. Agronómia magyar fakultással. Ennek volt első dékánja Kós Károly. Marosvásárhelyen volt az orvosi egyetem, Bákóban, csángóföldön ekkor még magyar tanítóképző működött. Ilyen sokat ígérő pillanatban kerültem Kolozsvárra, szerintem ilyet azóta sem tapasztalhatott erdélyi magyar diák, ám 1958-1959-re mindennek szinte vége lett. Amikor első évesként meghallottuk, hogy Károly bácsi fog tanítani, mi a gimnáziumból frissen kicseperedett kölykök, tudtuk, hogy ő írta a Varju nemzetséget s Az országépítőt.

Honnan ismerték a műveit, tanulták a középiskolában?

Aradon Ficzy tanárunk beszélt róla, s mi el is olvastuk ezeket a könyveket.

Úgy éreztük megelevenedik a legenda. Kós Károly, aki akkor 66 éves volt, két tantárgyat, műszaki rajzot és mezőgazdasági gépészetet tanított nekünk.

Látszott rajta a kor?

Látszott, idős embernek tűnt, olyan ráncos volt már ekkor az arca, mint kilencven éves korában, olyan volt a bőre, mint a pergamen. A bajsza ritka volt, és összevissza állt, a szeme viszont olyan huncut volt, mintha mindig valami cinkosságon törné a fejét. Reggel a Királydomb alján ültünk a régi épületben, amikor az első órára érkezett. Belépett és így szólt: „Olyan csend fogadott, hogy azt hittem, már bent vagyok.” Ezzel minden félelmünket eloszlatta, a nimbusz szertefoszlott, s egy kedves nagyapó jött közénk, aki arra figyelmeztetett, hogy két esztendeig ki kell bírunk majd egymást.

Építészből mit tanultak?

A legegyszerűbb épületekkel kezdtük, a kukoricagórétól a kocsiszínig mindent, magtárat is, de egyemeletesnél nagyobb épületeket nem tervezhettünk. De azért beszélt nekünk a ház- és a templomépítésről is. Hihetetlen könnyedén, természetesen rajzolt, pár vonallal mindent szemléltetett, s szorgalmazta is a rajzolást.

Professzor úrnak könnyen ment a rajz?

Nem, sajnos nem volt rajzkészségem, vonalzóval, körzővel elboldogultam, de Károly bácsi szabadkézzel rajzolt. Kár, hogy akkor nem voltak felvevőgépeink, mert egy múzeumra való anyagot vehettünk volna fel minden órájáról. Mindig rajz alapján magyarázott. Temesváron született, elzá-

Kós Károly aláírás a leckekönyvben

szi felmenői vannak. Jó példája annak, hogy gyökerei ellenére vállalta a magyarságot. Élt Nagyszebenben, Kolozsváron, Budapesten. S végül Kalotaszeget választotta szülőföldjének. Urbánus gyökerei ellenére a vidéket választotta, nemesen, hitelesen igazán teremtette újjá a paraszti kultúrát. Mint kagylóból gyöngyöt, úgy hozta fel építészetében az ősi formákat. Benkő Samuval beszélgettem a 70-es években, ő figyelmeztetett arra, hogy a föld szeretetét Kós Károly az édesanyjától örökölte, aki nagyon szerette, s maga művelte a kertjét. Károly bácsi is nagyon szerette a földet, s a természetes anyagokat, a fát, a követ s a vályogot. Mennyit magyararázta nekünk a vályog erényeit, hogy télen meleg, nyáron hűvös. Az organikus építészet szerint a ház beépül a tájba egyrészt, másrészt pedig csak természetes, szerves anyagokat használ fel az építéshez: 12 cm vastagságú gerendafal olyan meleg, mint a 40 cm szélességű téglalap. Az építészetben azt mutatta meg, hogy a népi építészet nem dekoratív, mégis nemesen szép. A nádtetőt nem szerette, de a zsindeley szépségéről és hasznosságáról sokat beszélt. Gyakran mondta, ha a házat akarsz építeni, két évig gyakran járj ki a telekre, nézd meg minden évszakban. Milyen délelőtt, délután és este? Gondold el a házad, képzeld el, milyen lenne télen délelőtt, ősszel délután, mindaddig míg életre nem kell bened a ház. Azt is elmondta, hogy ne féljünk a lejtőtől, hanem építsünk a lejtő alá, fektessük bele a házat, amely így előlről kétemeletes, hátulról viszont éppen a tetőtérbe hajthatsz be a szekérrel, míg a domb védi és melegíti is az épületet. Az idő nem kedvezett azonban pályájának, hiszen az erdélyi arisztokrácia elszegényedett a két háború közti időszakban, majd a második világháború után a kommunizmus kollektívizmusa mindent tönkretett. Csak örülhetünk annak, hogy mai orga-

nikus építészeti képviselői az ő gondolatainak is formát adnak.

Károly bácsinak szólították?

No nem, de így neveztük magunk között, hiszen olyan közvetlen volt. Tanár úrnak szólítottuk. Aki nála vizsgázott, azt biztosan nem arról kérdezte, ami a vizsgacédulán szerepelt. Tőlem azt kérdezte: „Na, kis Albert, miről beszélgesünk?” A tábla előtt álltunk krétával a kezünkben, s rajzolgattunk.

A professzor úrnak könnyű dolga volt, hiszen piros diplomás azaz a legjobb diák volt mindig. Másokkal is ugyanígy bánt a vizsgán?

Mindenkivel olyan szeretettel és közvetlenséggel beszélt, mintha unokaöccse, unokája letünk volna. Mindig nevetett, tréfálkozott. Az én évfolyamomon sokan voltak román nevűek, mint Ștefanescu Zamfir, aki igazi rajztehetség volt. Egy órán ez a kollégám vázlatokat készített Károly bácsiról. Egyszer észrevette a tanár úr, nagyon megijedtünk, hogy mi lesz. Megnézte a rajzot, s csak annyit mondott: „Ez jó. Nekem adod?” Ilyen volt, gyakran lerajzolta, hogy milyen lenne egy-egy ötletcsírák az ő elképzelésében, de közben azt mondta: „Igazad volt, meglehet így is csinálni”.

Tanárként is követte a példáját?

Igen. 1953-ban tartottam az első előadásomat, a héten pedig a legutóbbit. Minden tanáromtól tanultam egy kicsit Lám Bélától, Nyáráditól. Károly bácsit azonban bálványoztuk. Tőle tanultam, ha egy diák elkésik, kopogjon s jöjjön be, nem veszít ezzel annyit ő sem, s én sem, mintha a folyosón csellengene. Meg azt is, hogy a diák ne tanulja meg szó szerint, amit mondtam, hanem olvassa el a könyvészetet, s gondolja újra, amit hallott. A

Kós Károly öngyújtója

Kós Károly aláírása

legfontosabb azonban, hogy jól tudja felhasználni az információkat. Példa volt az is, ahogy a tévedéseihez viszonyult. Elmesélte, hogy a sétatéri pavilon építéskor hibázott, elfelejtett lépcsőt tervezni, s csak hamis feljárattal hozta helyre. A hibáit elmesélte, hogy tanulhassunk belőle. Egy istállót teveztem. A papíron bejelölte, hogy rossz helyen van a szellőztető. Ezt a piros vonalat el kellett tüntetni, s újra megrajzolni. Amikor a javított rajzomat nézte, így szólt: „Mit keres itt ez a szellőztető? A tanár úr mondta, hogy ide kell áttenni - védekeztem. Én mondtam? Hát akkor én mondtam marhaságot.” Terveztem egyszer egy csűr, ennek a karakterébe helyezték el a szénát. Megmutattam a rajzomat. Azt kérdezte: Nálatok felé, mikor kaszálják a sarjút? Mondtam, hogy késő őszig. Van olyankor hó? Nincs - mondtam. Na, megépítetted Erdély legellenállóbb csűrét, mert a szabványt mindig hősúlyra állapítják meg, te meg, még arra is rátettél 15 százalékot.” Hát ilyen volt.

Amikor Temesváron 1993-ban leleplezték az emléktáblát, professzor úr ott volt, elmondta, hogy Kós-tanítvány?

Nem.

S amikor a közösségi központ névadása folyt?

Akkor jelen voltam, de csak mint néző, nem mint vallomástevő. Nagyon örülök viszont, hogy az ő nevét vette fel a központ. Idén volt 50 éves találkozásunk az egyetemen, nemcsak nekem, hanem az évfolyamtársaimnak is nagy elégtétel ez. Kevesen vagyunk, 30-an voltunk jelen. 120-an kezdtük vagy negyvenen lemorzsolódtak, de nincs köztünk egy sem, aki ne úgy tekintett volna rá, mint szentre. Nekem elégtétel, sőt talán igazságtétel is, hogy itt a szülővárosában egy közösségi központ viseli a nevét. Művész volt,

mérnök és kézműves. Amikor nála jártam a Rákóczi úti házában, megmutatta azokat a sakkfigurákat, amelyeket ő faragott. A Szépműves Céhnek faragott betűket is, amelyek olyanok, mint rovásírás. Amikor kérdeztük, milyen írás ez, csak azt mondta: „Mi rovott múltú nép vagyunk”. A temetőbe küldött, hogy a fejfákról tanuljunk meg írni. Nyaranta elküldött egy-egy kazettás menyegyzetű templomba. Le is rajzoltam, ami persze elég rémisztő volt. „Ennél már csak a fényképezés lehet rosszabb” - mondta, de azért elfogadta a munkámat. Most újraolvastam a Kiáltó szót, s meglepett, hogy mennyire aktuális minden szava.

A hetvenes években is felkerestem, akkor már professzor voltam, s azt kérdezte: Méltóságos úrnak szólítanak? Mert hát régen ez a megszólítás járt volna. Mindig kérdezgetett Temesvárról.

Érdeklődött Temesvár iránt?

Igen, érdeklődött. Meséltem arról, milyen itt a művelődési élet, s emlegettem a korelnököt, Franyót. „Az a taknyos a korelnök?” Kérdezte, alig két hónap volt köztük a korkülönbség. Mindig megkérdezte: „Hogy vagytok ott?” Ha vékony szálon is, de kötődött ehhez a helyhez, számontartotta Temesvárt is.

"A múltunk megvan, a népünk él..."

(Kós Károly)

IV. Szász Enikővel

Kós Károly születésének 120-ik évfordulójáról

Szász Enikő a Temes megyei RMDSZ szervezet művelődési alelnökeként 2003 decemberében Kós Károly születésének 120. évfordulóján a frissen felavatott Kós Károly Községi Központban régiós vetélkedőt szervezett középiskolásoknak.

Kik vettek részt a versenyen?

Valójában egy egész emléknapot szerveztem Kós Károly születése 120-ik évfordulójára, 2003 december 12-én Kiáltó szó vagyok címmel, s ennek egyik kiemelkedő pillanata volt a régiós vetélkedő. A művész életét és munkásságát tárgyaló műveltségi versenyre három középiskola jelentkezett a térségből, háromfős csapatokkal: a temesvári Bartók Béla Elméleti Líceum, az aradi Csiky Gergely Iskolaközpont és a szintén temesvári Gerhardinum Katolikus Líceum. A versenyzőknek ismerniük kellett Kós Károly életrajzát, irodalmi, etnográfusi, grafikus, építész és kultúra-szervezői tevékenységét, s a tudás, tájékozottság függvényében alakult ki a versenyzők helyezése is, a fenti sorrend szerint. A színvonalas vetélkedő anyagát és forgatókönyvét Szekernyés Irén magyar szakos tanár állította össze, aki a megmérettetés moderátora is volt. Az emléknapi műsorában szerepelt a szülőházon elhelyezett emléktábla megkoszorúzása és egy emlékműsor is, a Megyei Művelődési és Művészeti Központ dísztermében.

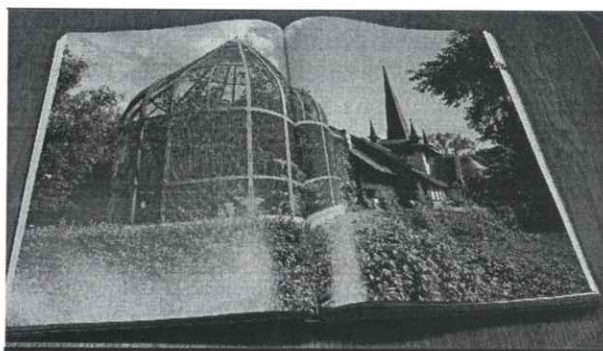
Délután a Lyra teremben előadássorozat hang-

zott el, amelyen részt vett és előadást tartott Demény Péter író Kolozsvárról, Toró T. Tibor parlamenti képviselő és Anthony Gall.

Ezen az emlékműsoron elhangzott a Kiáltó Szó teljes szövege Mátray László, a Csiky Gergely Színház művésze és jómagam tolmácsolásában. Toró T. Tibor akkori országgyűlési képviselő ennek mai vonatkozásairól és aktualitásáról beszélt. Az Ausztráliából származó Anthony Gall a Kós Károly által tervezett épületeket mutatta be, kiemelve hogy az építész milyen nagyra értékelte a népi építészeti stílust, és ezt hogyan ötvözte modern elemekkel. Szekernyés János helytörténész Kós Károly temesvári kötődéseit és grafikáit ismertette. A műsorban elhangzottak részletek Az országépítő és a Varju nemzetség című írásokból Mátray László, Dukász Péter, Tar Mónika, Barabás Botond és Szász Enikő, a Csiky Gergely Színház művészeinek előadásában. Demény Péter, kolozsvári író, Kós Károly irodalmi munkásságáról tartott előadást, kiemelve, hogy a művész mindig képekben gondolkodott, és éppen ebben áll írásművészetének eredetisége.

A Kós Károly Emléknapi kolozsvári Apáczai Csere János középiskola néptáncsoportjának felépítésével zárult, amely a tájegységre jellemző csodásan díszes népviseletben kalotaszegi táncokat mutatott be.

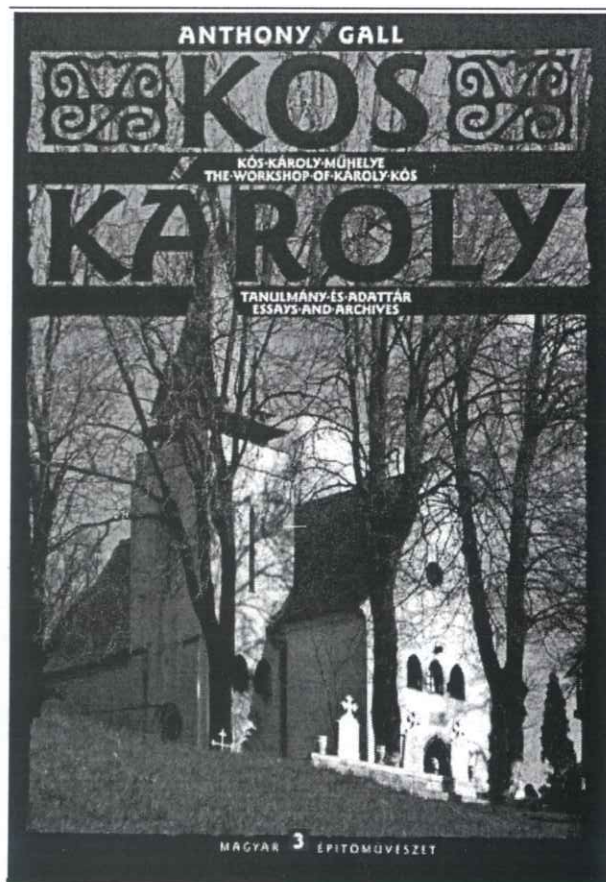
Kós Károly Műhelye

A Műemléki Világnap kitüntettje lett 2007. április 18-án Dr. Anthony Gall ausztrál származású festőművész és okleveles építész-mérnök, aki Kós Károly építészetének kutatása és publikálása mellett, az elmúlt évtizedben számos magyarországi és erdélyi, műemléki környezetben lévő új épület terveit készítette el.

Anthony Gall 1993 óta él és dolgozik Magyarországon. Szakmai körökben Kós Károly kutatásával vált ismertté, az építésről szóló monográfiája 2002-ben jelent meg. Munkájával hozzájárult a Fővárosi Állat- és Növénykert korszerű és műemléki szempontú felújításához, kutatásának eredményei sokszor segítettek a munka szakszerű megvalósítását. 2003-ban első díjat és megbízást nyert a Béres Rt. Erdőbényei Borfeldolgozó üzemének és vendégházának kialakítására meghirdetett meghívásos tervpályázaton. Ugyancsak első díjat nyert kollégáival együtt a budapesti Mozgásváltó Intézet rekonstrukciójára meghirdetett országos pályázaton. Civil szervezetekre támaszkodva komoly szerepet vállalt műemlékek megmentésében itthon és külföldön egyaránt. Hiánypótló, nemzetközi mércével tekintve is rendkívül igényes, komoly könyvet írt Kós Károlyról 2002-ben. Magyar Építőművészet címmel kezdett könyvsorozatot évekkel ezelőtt a Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. Ebben jelent meg a Makovecz Imre Műhelye, majd a Finta József Műhelye után a Kós Károly Műhelye. A kétnyelvű (magyar-angol) kötet az ausztrál születésű építész tízéves munkájának eredményeképpen az eddigi legrészletesebb publikáció Kós Károly, a kivételes tehetségű polihisztor építész munkásságáról. A kötet nyolcvan oldalas tanulmánnyal indul Kós Károly

építészetéről, amely beszédes című fejezetekből épül fel: Kiindulópont, Elindulás, Utópisztikus falu, Vidéki fészek, Középkori és modern város, "Erdélyi stílus", Megváltozott körülmények, Mezőgazdasági építészet. Az utolsó fejezet - Azonoságtudat - önmagában is megálló írásmű, a tanulmány csúcspontja. Egy szokatlan történet remek leírása: miképp épült meg az 1990-es években a református templom Siklódon. Kós Károly 1883-tól 1977-ig élt, tehát posztumusz műről van szó, a mester 1948-ban született tervének megvalósításáról. A romániai forradalom után kivételes módon lehetőség nyílt erre, s remélhetőleg a könyv segít abban, hogy a továbbiakban is bármikor történhessen hasonló régiókban. A könyv a további több mint 400 oldalon Kós Károly építészeti munkásságának adattárát tartalmazza, valamint igen részletes és alapos bibliográfiát. Az adattárat szá-

mos rajz és fénykép illusztrálja, nem szorítkozik csupán az építészeti alkotásokra, de részletesen foglalkozik a témába vágó könyvekkel és egyéb rajzos, írásos dokumentumokkal is. A könyv remekül használható, teljes egész, ám ha újabb adatok merülnek föl, hiányokra, hibákra derül fény,

és addigra persze kifogy az első kiadás, akkor lehetőség lesz az újrakiadásra, esetleg az elektronikus megjelenítésre is. Kós Károly kivételes zsenije mindenképpen kívánja ezt a gondoskodást.

"Hittük, hogy ez fokozhatja a bánsági szórványmagyarság nemzeti önbecsülését"

V. Szász Enikővel Székely Lászlóról,
Temesvár egykori főépítéséről

A Temesvári Magyar Nőszövetség következetes munkálkodásának eredményeképpen, Székely László, a modern Temesvár arculatát kialakító egykori főépítész személyisége és munkásságának jelentősége visszakerült a köztudatba. Ma már nemcsak a magyarok, hanem a többségi nemzethez tartozó temesváriak is ismerik a múlt század egyik legnagyobb szecessziós építészének nevét, s figyelemmel kísérik az általa tervezett épületek sorsának alakulását.

Hogyan valósult meg ez a csöppet sem könnyű, tudatformáló, értékérzékenységre biztató törekvés? Hogyan került érdeklődések középpontjába Székely László, s miért esett választásotok éppen rá, holott a hálátlan utókor több más jelentős személyiséget is törölt a huszadik századi Temesvár lakóinak tudatából, regionális identitásából?

Minden művészetek közül a legösszetettebb és talán ezért a leginkább időt álló is az építőművészet. Egy jól eltervezett város, egy szépen megépített ház visszahat a benne lakók gondolkodásmódjára, magatartására, (legalábbis azokéra, akik úgy érzik, hogy „Miénk itt a tér, mert mi nőttünk itt fel, A ház is a miénk, mert mi viseljük el” /LGT/), meghatározza közérzetüket. A minden művészi előképzettség nélküli járókelőt is lenyűgözheti valamilyen különleges stílusban pompázó épület. Engem főképp a külső jegyeivel, díszítő elemeivel ható szecesszió varázsol el leginkább. Ez bűvölt el jó harminc évvel ezelőtt is, amikor Temesvárra költöztem. Nem győztem álmélnodni a város szépségén, ésszerű strukturáltságán, a változatosan mégis egységesen megjelenített épületegyütteseken. Sokszor megálltam egy-egy épületet megcsodálni, vonalaiban, díszítőelemeiben gyönyörködni. Persze akkor még nem tudtam, hogy Temesvár nagypolgári, nyugati, az otthonosság biztonságát

sugárzó arculata Székely László zsenijét dicséri.

Nevével csak jóval később, a rendszerváltás után ismerkedtem meg, amikor létrejött az egykori Magyar Ház Részvénytársaság jogutódja, s elindult egy reménytelen, szövevényes pereskedési folyamat a temesvári Magyar Ház visszaszerzéséért. Ennek kapcsán kezdődött valójában Székely László emlékének megidézése, hisz ekkor vált köztudottá, a szélesebb magyar közvélemény előtt is ismertté, hogy ezt a hatalmas ingatlant Székely László tervezte, ingyen. 1997. április 30-án, a Temesvári Magyar Nőszövetség által szervezett II. Bánsági Magyar Napok nyitó eseményeként, a Magyar Ház Rt. és az RMDSZ Temes megyei szervezete jelképesen felavatta ez előbbi megalakulásának 70-ik évfordulójára készült emléktáblát, s ez alkalommal került szóba először Székely László munkássága.

Magára az életműre Szekernyész János hívta fel a figyelmemet, s szinte magától adódott, hogy szervezetünk egyik legfontosabb tevékenysége lett „célba venni” ezt az életművet, s megismertetni nemcsak a térség magyarságával, hanem a többségi lakossággal is. Úgy gondoltuk, mindent meg kell tennünk azért, hogy ennek az európai léptékkel mérve is jelentős művésznek a neve és életműve újra helyet kapjon a kollektív emlékezetben.

Tudatosulnia kell a magyarságban, hogy az ő személyén keresztül etnikumunk alapvetően hozzájárult a város modern, mai arculatának a kialakításához. Hittük, hogy ez fokozhatja a bánási szóránymagyarság nemzeti önbecsülését, és hozzájárulhat értékeink megismertetéséhez a más nemzetiségűekkel.

Az életmű közismertté tételének legdirektebb módját egy épületfotó-kiállítás létrehozásában láttuk. Ezt sikerült is megvalósítani 1998-ban.

Hogyan állították össze a Székely László-kiállítást? Hány képet tartalmazott a tárlat, hol láthaták, hiszen a határokon is átjutott, milyen volt a fogadtatása?

Szekernyés János, helytörténész minőségében, óriási segítséget nyújtott, hisz mint a téma legjobb ismerője feltérképezte és azonosította az épületeket, melyeket aztán Hortensia és Mihai Botescu kiváló műépítész házaspárral lefotóztattunk. Ők igazi profik és nagyszerű fotósok módjára rengeteg fényképet készítettek, minden részletre, apróságra kiterjedt a figyelmük. A végén már a bőség zavarával küszködtünk, hosszú tanácskozássorozat és válogatás után döntöttük el, hogy mi is kerüljön kiállításra. A "teljesalakú" épületek mellé így kerültek díszítőelemeket, lépcsőházbelsoket, apró részleteket ábrázoló fényképek is.

Hetven darab 65x75-ös berámázott, beüvegezett, passe-partout-val ellátott képből áll a tárlati anyag, illetve most már csak 69-ből, mert a sok szállítás és kiállítás közben egynek valahogy nyoma veszett (Ezt most igyekszünk pótolni). A III. Bánási Magyar Napok alkalmával, az Adam Müller Guttenbrunn Ház előcsarnokában, rengeteg érdeklődő jelenlétében tartottuk a kiállítás megnyitót. Aztán 1999-ben Nagyszalontára, Székely László szülővárosába vittük a tárlati anyagot, 2000-ben Szegedre, 2001-ben pedig Gyulára és Békéscsabára. Temesváron is többször volt kiállítva, egyszer a Megyeházán, kétszer pedig a Nyugati Egyetemen, nemzetközi konferenciák alkalmával.

A tárlati anyag létrehozását a Soros Alapítványhoz benyújtott nyertes pályázatunk révén finanszíroztuk.

Azt hiszem nem túlzok, ha azt állítom, hogy a nagyszalontai magyarság is a mi figyelemfelkeltő rendezvényeink nyomán fedezte fel városuk nagy szülöttét. Nemcsak kiállítási anyagunkat tették közszemlére a városháza folyosóin, előcsarnokában, hanem a Székely László által tervezett épület kapualjába emléktábla is került a tiszteletére.

Székely László munkásságának egyik legszebb darabja a Piarista Főgimnázium épületegyüttese. Hogyan sikerült ide emléktáblát állítaniuk, miközben a Magyar Háza, amely szintén az egykori fő-

Székely László emléktábla
a Piarista Főgimnázium falán

építész tervei alapján készült, nem kerülhetett fel az építőnek emléket állító jel?

Hát ez egy kalandos történet. 2002-ben emlékeztet szándékoztunk szervezni a művész születése 125-ik évfordulója alkalmából. Mi sem volt természetesebb, mint emléktáblát állítani tiszteletére. Igen ám, de hová? Kézenfekvőnek tűnt, hogy azon a Mihai Viteazul sugárúti házban, mely annak idején lakásul szolgált, s ahol magán tervezőirodája is működött. Az épület külső falán, a kapubejárat melletti mélyedésben már régóta létezik egy jókora márványtábla, rajta Székely László neve, semmi több. Nem lehetett kideríteni, ki, mikor és mi célból helyezte azt oda, erre még a leszármazottak sem tudtak válaszolni. (Még az is elképzelhető, hogy maga az építőművész tervezte így a saját házát, és ez a tábla cégjelzésül szolgált - de erre az elméletre semmi bizonyíték nincs, csak egyike a feltételezéseknek.) Ésszerűnek és egyszerűnek tűnt a megoldás: a létező szöveget kiegészíteni, a bronzplakettet ráilleszteni... és jöhet a táblaavató!... A táblaavatáshoz viszont műszaki tervek, építési engedélyre volt szükség, no meg a lakók beleegyezésére. Írtam is egy szívhez szóló levelet a lakóknak, akik a hatalmas épület lakásait birtokol-

ják, de válasza sem méltattak. Megszereztem több telefonszámát, s így próbálkoztam. Azt mondták, hogy ők benne lesznek, ha az a lakó is, akinek a lakása falán található az inkriminált mélyedés a márványtáblával. Tudták ők, hogy kihez küldenek! El is mentem személyesen az illető családjához, de miután az ajtóban közöltem, hogy ki vagyok és mit akarok, majdhogya le nem löktek a lépcsőn. De akkor már én is megkutyáltam magam: kinyomoztam, hogy a család feje egy olyan vállalatnál dolgozik, melynek igazgatója épp kollégám a Megyei Tanácsban, felballagtam tehát ennek az irodájába, s előadtam kérésemet, miszerint bírná jobb belátásra alkalmazottját. Hívatta is rögtön az illetőt, aki azon nyomban késznek mutatkozott az együttműködésre: megígérte, hogy beleegyezik az emléktábla módosításába és újraállításába. Ígérete addig tartott, amíg az ajtón ki nem jöttem.

Más helyszínen után kellett nézni. Ezúttal a Piarista Főgimnázium főbejáratának bal oldalán található mélyedést véltük a legmegfelelőbbnek. De itt is gond volt, mert akkor még tisztázatlanok voltak az épületegyüttes tulajdonviszonyai. A Katolikus Püspökség, melynek bírtuk beleegyezését, visszaigényelte ugyan valamikori tulajdonát, de ez még a Műszaki Egyetem fennhatósága alá tartozott, ennek vezetői viszont óvakodtak megadni az engedélyt, mert már nem érezték birtokon belül magukat. Végül sok huzavona és kilincselés után mégiscsak sikerült az intézmény hozzájárulását megszerezni.

A városházi engedélyeket az (akkor még) két RMDSZ-es tanácsosunk "járta ki", maradt a finanszírozáshoz szükséges pénz előteremtése, a márványtábla illetve az erre helyezendő bronzplakett elkészíttetése. A felkért temesvári szobrászművész (nem azonos a mellszobor készítőjével!) által kért összeget sajnos, nem volt anyagi lehetőségünk megfizetni. Már úgy tűnt, hogy kútba esik a tervünk. De láss csodát! Nemsokára véletlenül kezembe került egy általam nagyon ritkán olvasott magyarországi folyóirat, melyben interjút közltek Klígl Sándor neves szegedi szobrászművésszel, aki többek között arról tett említést, hogy szegéről-végről rokona a Temesvárt megálmódó hajdani főépítésznek. Másnap már kint voltam Szegeden. A kedves, köztudomásúan mély nemzeti elkötelezettségű művészt nem kellett sokáig győzködni, hogy elvállalja a munkát - ingyen! Így sikerült, ha kissé késve is, de még az emlékévben, 2002. december 28-án emléktáblát avatni Székely László tiszteletére.

Elkészült a Székely László-album. A Temesvárról szóló könyvek sorában különösen jelentős helyet elfoglaló kötet azért is érdekes, mert a könyv formai igényességéhez rendkívüli alapossággal és

lebilincselő szakmai hozzáértéssel megírt tanulmány társul. Hogyan született a könyv és miként alakult a kiadvány története?

Adva volt a fotókiállításra készült képanyag és Szekernyész János tanulmánya, logikus volt, hogy ezeknek kötetbe kell szerveződniük. A képanyagot természetesen ki kellett bővíteni, mert a tárlathoz nem fényképeztük pl. a vidéken, vagy külföldön (Magyarországon, Szerbiában) található épületeket, no meg a szerző azóta heazonosított még más objektumokat is.

A külföldi fényképezés mentesen. A Botescu házaspár a szerző kíséretében felkerekedett és átkelt a szerb határon, hogy a verseci szerb ortodox püspöki palotát, illetve a nagybecskereki hajdani közvágóhidat lefényképezze. Alighogy nekiláttak a munkának, máris nyakukon volt a rendőrség. Az egymás nyelvének kölcsönös nem-ismerete is hozzájárult a malőr-höz, sokáig tartott az igazoltatás, kézzel-lábbal magyarázás, amíg elengedték őket.

Nem beszélhetünk a Székely László-albumról anélkül, hogy meg ne említenénk Székely László egyik, Temesváron élő unokáját, Fogarassy Csabát, aki az ügyszökhöz méltó buzgalommal gyűjtötte össze mindazt, ami hírneves nagyapjáról fellelhető volt. Az ő gyűjteményéből valók azok a fényképek, tervrajzok, dokumentumok, melyeket a tanulmány szövegébe illesztettünk.

Közben megtudtuk, hogy a Hidromechanikai Kar egyik irodájának falán, beüvegezett ráámában terpeszkedik az a hatalmas eredeti látványrajz, melyet Székely László saját kezűleg készített a Piarista Főgimnázium épületegyütteséről. (Hogy hogyan került éppen oda, ki tudná megmondani?) Nem volt izgalommentes, ahogyan ezt az értékes dokumentumot belső segítséggel, szabályszerűen kiloptuk a keretből, s az épületből, hogy elvihessük, hogy egy nagykapacitású másolón lemásoltathassuk (a művelet után a látványrajzot természetesen ugyanúgy visszacsempesztük a helyére). Így kerülhetett csak be az album 142-143-ik oldalára.

A kiadvány grafikai szerkesztésére és művészi kivitelezésére felkért grafikus személyét véletlenszerűen találtuk. Ennek is megvan a maga kis története. Az előző évben a Bánát Múzeum szépművészeti részlegén szerveztük meg a Temesváron tanuló magyar képzőművész egyetemisták közös kiállítását, az éppen aktuális Bánsági Magyar Napok keretében. A tárlat nagyon színvonalasra sikerült, a megnyitón rengeteg volt az érdeklődő. A közönség távozása után Szekernyész Jánossal megegyeszer körbejártuk a kiürült termeket, hogy végre nyugodtan szemrevételezzük a kiállított anyagot. Egy különösen jól sikerült grafika előtt tanakodni kezdtünk, vajon ki lehet az alkotója, amikor egy bátoratlan fiatalember megszólalt a hátunk mögött: "Én vagyok". Csáki István volt, egy csíkszere-

dai, azóta már Magyarországra települt művészpalánta. Őt szerződtettük a munkára, és nem bántuk meg: megbízható, pontos embernek, reményteljes művészeknek bizonyult.

Az albumkészítéshez, kiadáshoz rengeteg pénz kellett, a munkálatokkal párhuzamosan folytak a pályázatírások (a pénzszerzés küzdelmei lényegbevágóak egy ilyen vállalkozásnál!) Sikerült támogatókat találnunk: a helyi és megyei önkormányzat mellett a magyarországi Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram Fotóművészeti Szakkollégiuma, a Szeged Megyei Jogú Város Határon túli és Nemzetiségi Kapcsolataiért Közalapítvány támogatta az album megjelenését. Ez még mind nem volt elég, a Bodó Barna által vezetett Szórvány Alapítvány is segítségünkre sietett egy jelentős összeggel. A többi saját tartalékainkból egészítettük ki.

A pályázati pénzek beérkezésének lassúsága miatt csak 2002. október 19-én került sor a háromnyelvű (magyar, román, angol) tanulmányt magába foglaló színes fotóalbum bemutatására. A siker fergeteges volt. A volt Piarista Főgimnázium épületében helyet kapott Gerhardinum Katolikus Líceum díszterme zsúfolásig telt érdeklődőkkel, jelen volt és beszélt Temesvár és Nagyszalonta polgármestere is. A szöveg rendkívüli alapossággal és a témában való kivételes jártassággal nyújt rálátást az életműre. Többen megkérdezték, hogy a magyar és a román mellett, miért az angol és nem a német az album harmadik nyelve, lévén, hogy ez utóbbi mondhatni őshonos a térségben? Úgy véltük, hogy az album iránt érdeklődő külföldiek nem mindegyike tud németül, az angolt viszont mindenki, maguk a németek is beszélik, ezért talán nagyobb közönséget tudunk így megszólítani. (Egyébként az emléktáblán és a köztéri mellszobor talapzatán is e három nyelven jelenik meg az azonos szöveg, hasonló megfontolásból.)

A 2002-es emlékévként volt még egy kissé feledésbe merült pillanata: a Temesvári Magyar Nőszövetség kezdeményezésére Temesvár Önkormányzata post mortem a város díszpolgárává avatta Székely Lászlót. A díszoklevelet a Lyra teremben megtartott bensőséges ünnepség keretében, október 22-én adták át a leszármazottaknak.

Végül eljött a nagy pillanat: Székely László köztéri szobrának leleplezése. Idézzük fel ennek a sikertörténetnek a legfontosabb mozzanatait! Trianon óta először ekkor, 2005-ben, egyértelműen a magyar nemzeti közösséghez tartozó személyiségnek sikerült szobrot állítaniuk. A rendszerváltás előtt emeltek ugyan szobrot Dózsa Györgynek, de őt a román történelemírás már régen kisajátította magának.

Szakáts Béla alkotása

Igen, Trianon óta Székely László szobra az első köztéri (és itt a köztéri hangsúlyozandó) alkotás, melyet magyar személyiség kapott. Áll ugyan Dózsa György szobra egy központi helyen, melyet konjunktúrális okokból állítottak néhány évtizede, de ő nem minősül kulturális értelemben vett "személyiségnek", s nevének román fonetika szerinti feliratozása elvitatja a magyar közösség jogát, hogy magáénak érezhesse. A Nyugati Egyetem egyik belső udvarára került néhány éve, Toró Tibor atomfizikus jóvoltából, Bolyai János mellszobra, de ez a hely nem minősül köztérnek. Franyó Zoltánnak is van egy kis mellszobra, egy-

kori saját háza előtt, a kerítésen belül. Többről nincs tudomásom.

A Székely László-szobor köztéri felállítása valóban óriási megvalósítása volt szervezetünknek, de ez nyilván nem sikerülhetett volna akkori két magyar önkormányzati képviselőnk, Halász Ferenc és Fórika Éva közreműködése nélkül.

A Szakáts Béla temesvári szobrászművész által készített szobor leleplezése csúcseseménye volt a X. Bánsági Magyar Napoknak, 2005. április 15-én, a Doina parkban. Hogy miért éppen oda terveztük a szoborállítást? Talán azért, mert ott volt a legnagyobb esélyünk arra, hogy a szükséges engedélyeket megszerezzük. Azt is figyelembe vettük, hogy a közeli Mihai Viteazul sugárúton szinte minden magánvilla Székely László tervezése, a park közelében található egykori magánházának és műtermének épülete, valamint a saját lányai részére épített ikerház is. A várostérkép szerint itt lenne látható a róla elnevezett utca is, ha egyáltalán létezne! A valóságban ezt a kis jelentéktelen utcát egy nagyvállalat már rég beépítette, s a belőle megmaradt parkolót szegélyező ház sarkára senki sem tette ki nagy művészünk nevét.

Magát a szoborállítást közel kétéves előkészítő munka előzte meg. A tanácsi döntés kieszközölése, a művészi, műszaki tervek elkészítése, engedélyek beszerzése (ha emlékezetem nem csal még egészségügyi engedélyre is szükség volt), a pénzszedéshez szükséges pályázatok megírása, megfelelő kivitelező cégek megkeresése, no meg maguk a munkálatok.... szóval rengeteg utánajárásba került az egész.

Na és a bronzszobor hazaszállítása! Ez volt életem egyik legmerészebb vállalkozása! A mellszobor gipsz negatívját a kombi Passat csomagtartójának padozatán darabokban elhelyezve, saját magam szállítottam a magyarországi Csongrádra, a szobrászművész kíséretében. Ott találtunk ugyanis megfelelő technikai felszereltségű öntödét, melyet meg is tudtunk fizetni. Hazafelé felkanyarodtunk Hódmezővásárhelyre, hogy a magunkkal vitt márványlapokat (a talapzat burkolatának elülső és hátsó részét) otthagyjuk egy műhelyben, hogy számítógéppel véssék rá a feliratozást. Bizonyos idő elteltével a tárgyak után kellett menni, mert rohamosan közeledett a szoboravató dátuma. Igen ám, de a több, mint egymázsás, egy darabban kiöntött, száztíz centi magas bronzszobrot már nem lehetett személygépkocsival hazaszállítani. E célra teherautót kellett volna bérelni, pénzünk pedig már egy garas sem volt, mindent felemésztettek a költségek. A színház folyosóján véletlenül összefutottam az akkori igazgatóval, Demeter András-sal, aki boldogan mesélte, hogy végre sikerült beíratnia a teher Daciát, melyet nemrég szerzett az intézmény. Félig tréfásan megkérdeztem: nem adja-e ide, hogy másnap hazahozzam a Székely László-szobrot, mire rávágta, hogy de, ideadja. (Azt hiszem, egyikünk sem volt magánál.) Így történt, hogy rákövetkező nap reggelén bepattantam egy olyan félig-személy, félig-teher autóba, melyet

A szoborállítás utolsó mozzanata

akkor láttam életemben először. Tanúja volt ennek a "hályogkovács"-akciónak Szakáts Béla és Szekernyész János is, akik elkísértek e kalandos vállalkozásra. Miután begyűjtöttük Hódmezővásárhelyen a márványtáblákat, sor került a bronzszobor felpakolására is. Arccal menetiránynak, kikötözve utazott a szobor, s valahányszor a közép-ső visszapillantóba néztem, tekintetem találkozott Székely Lászlóéval. Ez biztonságot adott, éreztem, hogy nem történhet semmi bajunk útközben. Nem is történt, csak a településeken, melyeken áthaladtunk bámultak csodálkozva az emberek: vajon hova viszi ez az őrült asszony azt a monstrumot?... A határátkelés és vámolás többnapos viszontagságát már nem mesélem el.

Aztán következett a szoboravató. Ragyogó tavaszi idő volt még délután 4 órakor, amikor elkezdtük a Doina parkban az ünnepséget. A megye prefektusa, Temesvár polgármestere mellett jelen volt az RMDSZ szövetségi elnöke, Markó Béla is, Rengeteg érdeklődő, az írott és elektronikus sajtó képviselői. Szívmelengető volt látni a hatalmas tömeget. Már fent álltam a fehér lepelbe burkolt, magyar és román nemzeti színű szalaggal átkötött szobor mellett emelvényen, s akkor döbönt belém, hogy Istenem, életem egyik legfontosabb célkitűzése megvalósult. Kellott volna kezdenem nyitóbeszédemet, de összeszorult a torkom és a könnyeimmel küszködtem. Mellettem állt Sütő Udvari Magda, a Nőszövetség alelnöke, aki ezúttal szinkrontolmácsi feladatára készült, neki súgtam oda, hogy nem tudom elkezdni. Szedd össze magad, színésznő vagy! súgta vissza ellentmondást nem tűrő hangon. Ez hatott. S aztán az egész ünnepség lement zökkenőmentesen. Mire a vendégcsereg átért a Kós Károly Községi Központban tartott állófogadásra, már tombolt is a tavaszi zápor. Ha csak egy órával későbbre szervezzük az ünnepséget, elveri az eső.

A szoborállításban felbecsülhetetlenül sokat munkálkodott Földváry Attila építészmérnök, Székely Gábor műépítész. Támogatóink voltak: Temesvár Önkormányzata, Temes Megye Önkor-

mányzata, az azóta megszüntetett Illyés Közalapítvány, a Communitas Alapítvány, cégek, szervezetek, magánszemélyek.

A Temesvári Magyar Nőszövetség jó pár évvel ezelőtt kezdeményezte a Doina park átkeresztelését Székely Lászlóra, de ezt a javaslatot a Városi Tanács mindannyiszor elvetette. A szoborállítási

környékén született ugyan egy pozitív döntés, de ezt később tudtommal visszavonták. Most, hogy megint van a magyarságnak képviselője a helyi önkormányzatban, a kérdésre vissza szándékozunk térni. Ez olyan újabb feladat, amelyet Székely László emlékének megőrzése érdekében meg kell tennünk.

KISS FERENC

A Geml József Társaskör

A Geml József Társaskör tíz éve létezik, ugyan is hivatalos bejegyzése 1999. július 22-én történt, ám tevékenységét csak 2001 márciusában kezdte meg, a szükséges okiratok megszerzése után.

A Társaskör létrejöttének és megszervezésének alapötlete Marossy Zoltántól származik, s az alapvető cél az volt, hogy a város egy kisebb térségének magyarságát összehozza, s így a szomszédok megismerhessék egymást. Az elgondolás életképesnek bizonyult, 25 alapító tag aláírásával elkészült a hivatalos okirat, a Társaskör önálló jogi személyiséget nyert. Ezután kezdődött az igazi munka, a tevékenységek megszervezése, tagság toborzása, a találkozók helyszínének biztosítása.

A magyarság összefogása egy földrajzilag jól behatárolt területre korlátozódott, a Józsefváros egy részére, amelyet néhány ember össze tudott fogni, s a találkozókra is néhány perc alatt eljuthatott mindenki. Ezt a területet a Sági út - Maniu utca - a Bega-csatorna - a szabadfalú vasúti töltés zárja közre. E területen kívülről, a város bármely részéről jelentkezhetett és jelentkezhet érdeklődő, s a Társaskör tagja lehet, ám a szervezet őrizni kívánja körzeti jellegét.

Névadónak a Társaskör Geml Józsefet választotta, Temesvár polgármesterét, aki a monarchia utolsó éveiben magyar szellemben építette, majd az első világháború alatt kitartóan óvta Temesvárt a pusztulástól. Nem volt véletlen a név megválasztása, hiszen Geml József méltóképpen képviselte azokat az elveket és értékeket, amelyeket a szervezet felvállalt: a bántási lokálpatriotizmust, a sokszínűségben saját kulturális értékeinknek megőrzését, továbbvitelét, a kiegyensúlyozottságot, az egymásra való odafigyelést.

Az első közgyűlésen, 2001. március 28-án, a tagság az alábbi személyeket választotta a Társaskör vezetőségébe: Marossy Zoltán (elnök), Jánosi Loránd, Pelcz Rozália, Kiss Ferenc, Benedek István, Orosz Attila (alelnökök). Ekkor a Geml József Társaskörnek 43 bejegyzett tagja volt.

Civil szervezet lévén, a feladatok vállalása kizárólag önkéntes alapon működött, és ez így működik ma is. Egy-egy ötlet akkor valósul meg, hogyha azt az ötletgazda, vagy valaki más felvállalja, s lebonyolítja.

Napjainkig gondot jelentett a székház hiánya, ám támogatókat is találtunk, akik megértették tevékenységünk lényegét és segítettek bennünket. Így, a téli hónapokban a pünkösdista Logos Líceumban tartottuk tevékenységeinket, köszönhetően Cățana Gheorghe iskolaigazgatónak. Az elnökségi megbeszélések, felváltva, a vezetőség tagjainál zajlottak, a nyári találkozók többsége pedig Wenczel Hajnal udvarán került megszervezésre.

Sokrétű tevékenységet folytatott és folytat ma is a Geml József Társaskör. A beindított tevékenységek egyike-másika hagyományossá vált. Ezek közé tartoznak a teadélutánok, amelyekre minden hónap második szombat délutánján kerül sor. Az utóbbi években ezeket Weleby Erzsébet, Wenczel Hajnal és Sztojkovics Éva szervezi. Több alkalommal e teadélutánoknak meghívottjuk volt, akik előadásokkal tették színesebbé, feledhetlenné a találkozókat.

Kezdetől fogva kiemelt szerep jutott a kapcsolódásnak, tájaink, értékeink megismerésének, ezért rendszeressé váltak a kirándulások. Voltunk Menyházán, Máriaradnán, Déván, Vajdahunyadon, Óraljaboldogfalván, Zoldon, a Limánvölgyén, s még sok-sok szép vidéken a bántási tájnak. Egyre gyakoribbak a magyarországi utak, ezek célpontjai: Szeged, Gyula, Makó, Szarvas. A kirándulások (s egyben a Társaskör) fáradhatatlan

A Geml József Társaskör tagjai

A belvárosi református templomban

szervezője több éven keresztül Pelcz Rozália és Pelcz Lajos volt. Sajnos, Pelcz Lajos ma már nincs az élők sorában, Pelcz Rozália pedig Aradra költözött. A tavalyi évtől kezdődően a kirándulások szervezője Kohut Eszter.

A hagyományörzés egyik formája a népdal-éneklés, így elég hamar megalakult a Nefelejcs népdalkórus, Gáspár Mária tanárnő vezetésével. Több fellépésre is sor került, az újszentesi falunapokon, Zárkányseken, Majláthfalván, s több más helységben. Szintén "zenés" programok az évente szervezett bálók, ezekre Erzsébet és Katalin-napok alkalmából, vagy tavasszal kerül sor.

Megszakítás nélkül működik és alkot a Hobby-club, főleg ünnepekre készülnek ajándéktárgyak, ezekből kiállítás is volt már.

Megalakulásától folyamatosan szervez március 15-én megemlékező ünnepséget és koszorúzást a Társaskör a Sági úti temetőben lévő honvédsírnál.

Ugyancsak jó kezdeményezés volt az "Ez történt Temesváron 100 évvel ezelőtt" címen futó program, hiszen így nyomon követhető a város történelme a monarchia idejétől máig. Ennek keretén belül városnézésre, kiállításra, vetélkedőkre került sor, szervezői Jánosi Loránd, Szekernyés Irén, Kiss Ferenc.

Évente megrendezzük a Geml József-napokat, ezekre április elején kerül sor. A változatos program keretében több alkalommal ellátogattak a társaskör tagjai Temesrékásra, Geml József szülőhelyére.

Nem mindegyik beindult tevékenység talált folytatásra, a tagságban zajló változások/ elköltözések egy-egy jól futó program végét is jelentette. Hasznos tevékenység volt a Pokemon Klub, ennek keretén belül Murariu Mónika óvónő szombat délelőttönként kicsi gyerekekkel foglalkozott. Jánosi Loránd munkájaként jelent meg a Geml József Társaskör Negyedéves Értesítője több éven át, ám ma már ennek sincsen folytatása.

Mindezen programok mellett fontos célkitűzés a kapcsolatépítés, szervezeten belül, s azon kívül egyaránt. Ennek szellemében a Társaskör aktív tagja a Temes megyében működő Civil Tanácsnak, jó kapcsolatokat tart fenn több megyei civil szervezettel (TEMISZ, Heti Új Szó Baráti Köre, Temesvári Nőszövetség), valamint magyarországi partnerekkel is (Román-Magyar Baráti Társaság). Még 2001-ben, amikor a Társaskör felkerült az inter-

netre, nagy meglepetésünkre levél érkezett Egerből, feladója Geml József. A levélből kiderült, hogy írója nem más, mint a polgármester Geml József leszármazottja, Egerben élő gépészmérnök, akinek édesapja középiskolai tanulmányait Temesváron végezte, és gyakran tartózkodott Geml József polgármester otthonában.

A Társaskör tagságának létszáma néhány év alatt megkétszereződött, s megállt 70 - 80 között. Évente kerül sor a Közgyűlésre, az évi beszámolóra, s az elnökség megválasztására vagy megerősítésére. Az elnöki tisztelet Marossy Zoltán töltötte be a Társaskör megalakulásától 2008. január 19-ig. Miután lemondott tisztségéről, a tagság Kiss Ferencnek szavazott bizalmat, az alelnökök pedig Pelcz Rozália, Szekernyés Irén, Welebnny Erzsébet, Wenczel Hajnal, Marossy Zoltán.

Bizakodóan nézünk a jövő elé, hiszen végre székházhoz jutottunk, mégpedig a körzetünkben, a Budai Deleanu utca sarkán. Az épületet a városháza az RMDSZ-nek utalta ki, a Társaskör pedig átvette kezelésre. Az épület, egykori óvoda, majd cukrászsütőde, meglehetősen rozszant állapotban került hozzánk, omladozó plafonnal, szét-tört csempeburkolattal, kitépett villanyhálózattal, fűtés nélkül, beázó tetővel. Két éve minden erőforrás a székház felújítását szolgálja, ebben nyújtott nagy segítséget a két nyertes pályázat, Sütő-Udvari Magdának és Marossy Zoltánnak köszönhetően, de jelentős segítséget jelentett Kaba Gábor, Zsombolya polgármesterének hozzájárulása is. A ház adminisztrátori szerepét Welebnny Ferenc vállalta fel, s félévi kétkézi munkájának eredményeként mindent újjá varázsolt: az előszobát, a konyhát, a padlóburkolatot, vizet vezetett, függönyöket szerelt. Feri bácsi mellett Takács József, Kovács Lajos, Kiss Imre, Stojkovics László nyújtott nagy segítséget, ám rajtuk kívül még nagyon sokan segítettek a ház lakhatóvá tételében, szabad idejükben, önzetlenül.

A Bartók Béla Líceum és a Gerhardinum Római Katolikus Líceum segítségével asztalok, székek kerültek a székházba, 50 személy számára.

Most fejeződik be a gáz és a fűtés bevezetése, s innen indulhat az új élet. Tervünk rengeteg, sok-sok ember tenni akar. Ez az, ami reményt és erőt ad a folytatáshoz, hogy holnap is barátián kérdezhessük egymástól: Hogy vagy, kedves szomszéd?

A józsefvárosi temető honvédsírijainál koszorúznak a Társaskör tagjai

MAGYARI SÁRA

A magyar nyelv és gondolkodásmód egy lehetséges értelmezése I.

Avagy így van - vagy így is lehetne

1. Bevezető

A nyelvi relativizmus folytatásaként el kell gondolkodnunk azon is, hogy a magyar nyelv és a magyar gondolkodásmód mit is jelent valójában. A nyelv és mentalitás (vagy észjárás ahogyan ezt Karácsony Sándor használja) úgy viszonyul egymáshoz, mint a konkrét az elvonthoz, az érzékelhető a megfoghatatlanhoz. E kijelentésem igazságtartalmát igyekszem kifejtetni az alábbiakban.

A nyelv számunkra mint magyar verbális megnyilatkozás lesz fontos, míg a mentalitás olyan gondolkodásmódként tételeződik, mely a magyarul beszélés háttérrendszerét képezi. Jelen dolgozat célja, hogy feltárjam azokat a jellemzőket, amelyek magyar sajátossággént jelennek meg nyelvünkben úgy, hogy közben Karácsony Sándor (1891–1952) nyelvész, tanár, pedagógus, filozófus (?) munkáit veszem alapul, akit nemcsak a magyar észjárás érdekelt, de a magyar mivolt általában véve a művészetben, gondolkodásmódban, vallásban és a mindennapi életben egyaránt.

Karácsony szerint nem az a lényeg, hogy mi-ben különbözik nyelvünk és gondolkodásmódunk a többitől, nem is az, hogy milyen jellemzői vannak. Sokkal fontosabb és izgalmasabb feladat feltárni, észrevenni, megfigyelni azt, ami nyelvünknek sajátja, azaz tulajdona, mert így azokra figyelhetünk, amik a nyelven és mentalitáson, jelen esetben a magyar mint tulajdonságon belüliek: hozzátartozóak, tőle származóak, a maga mivoltában jellemzőek különös, sőt különleges módon. Ezzel szemben a *jellemzők* sokkal szűkebb fogalomként értelmezhető: valami, ami kívülről adott, megvilágított. Én pedig – Karácsony Sándor

mintájára – csak a saját anyanyelvemen belüli *magyar-ságot* tárhatom fel a *másikhoz* (másik nyelvhez és gondolkodásmódhoz) képest.

2. A magyar nyelv

2.1. Nyelvnek tekintjük azt a konvencionális jelrendszert, melynek legfőbb jellemzői a társadalmiság, a tudatos közlési szándék, a gondolat- és érzelmkifejezés, valamint a közösségi és kulturális tulajdon. Nagyjából erre a hét kategóriára van szükségünk ahhoz, hogy megértsük, mitől is lesz nyelvünk sajátosan magyar. A magyar nyelv már sokkal szűkebb szférája a nyelv elvonó fogalmiságának, sokkal nagyobb a valóságtartalma is számunkra, hiszen magyarul beszélünk, konkrétsága pedig a mindennapok nyelvhasználatában lesz érthető.

2.2. Mielőtt áttérnénk Karácsony Sándor nyelvfelfogására, meg kell említenünk azt a kontextust is, amiben ő a nyelvről beszél. Karácsony elsősorban pedagógus. Életművének központi kérdése a nevelés, a nevelhetőség. Az egyén autonóm személy szerinte, s nevelése csak a *másik ember* révén és miatt történik meg, mert az interakciók során konstituálódik saját értékrendszere, világlátása, gondolkodásmódja. *Társas funkciót* tulajdonít az egyéni léleknek, „melyek olyan erők, amelyek az autonómia körén belül képesek dolgozni a kívülről, a »másik ember«-től jövő hatásokat az egyén számára” (Karácsony 1938, XII).

2.2.1. A nyelvről és főleg a nyelvtanról való beszédmód általában az osztályozhatóság szempontjai alapján vagy logikai nézőpontból közelít a nyelvhez. Karácsony megbontja ezt a hagyó-

mányt: ő a pszichológia felől közelít, a beszélőközösség vizsgálatából indul ki. Nála a nyelv lelki jelenséggé lesz, de nem az egyénre vonatkozóan, hanem a társas interakciót véve figyelembe, azaz egy közösség akkor él, ha beszélgetnek egymással (Kontra 2003, 45). Így a nyelv mint beszédbeli megvalósulás lesz fontos. Karácsony szerint a nyelv olyan jelrendszer, melynek célja a másik általi megértettség. Ebben a meghatározásban benne van a nyelv társadalmi jellege, csak konkretizálódik két ember verbális kommunikációjára, amikor a tudatos közlési szándék, a gondolat- és érzelmkifejezés a biztos megértésnek van alárendelve. Humánus cél ez: nem a saját gondolat, érzelem elmondása, kimondása a fontos, hanem hogy mindez azzal a céllal történjék, hogy a beszédpartner megértse a mondottakat, aktív résztvevője legyen a beszédeseménynek, nemcsak passzív befogadója.

2.2.2. Ha a nevelés egyik lehetséges közegeként tételezzük a nyelvet, mely lelki jelenség és így a beszédbeli megnyilvánulás célja a megértés, akkor eljutunk a Karácsony-féle nyelvértelmezés másik kategóriájához, amikor is *a nyelv a társas lélek értelmi funkciójaként* jelenik meg. Miről is van itt szó? Bár az egyéniség autonóm, de vannak olyan megnyilvánulási formái, melyek a másik autonóm személy függvényében jönnek létre, azaz a *másik ember* mellett, révén, által. Így lesz a *másik ember* szükséges a személyiség harmonikus fejlődéséhez, melynek célja a társas viszony létrehozása mint az embernek emberségét meghatározó jellemzője, mert: „a nyelv mint forma, mint erő, mint erőhatás nevel”.

2.3. A formaként értelmezett nyelv gondolköre visz közelebb ahhoz a kérdéshez, hogy mi áll nyelvünk magyar mivolta. Mi az, hogy magyar nyelv? Mi az, hogy *magyar*? Egyrészt megfoghatatlan, mert általában anyagszerű valaminek szeretnénk tudni, s így azt, amit általánosan magyarnak tartunk, az csak szegmentumokban érhető tetten, s ekkor sem a valóság kézzelfoghatóságában, hanem „lelki problémaként (...), ami az elvégzendő feladathoz igazodik.” Másrészt mégiscsak van valami konkrétumsága, hiszen beszélünk a magyarokról, a magyar életről, a magyar történelemről stb., sőt már attól, hogy beszélünk róla, eleve a létező kategóriájába soroljuk.

Karácsony Sándor arra a felismerésre jut, hogy magyar minden, ami a társas-lelki vonatkozásokban érhető tetten: a nyelv, a művészet, a társadalom, a vallás és a jog. Tehát biztosan magyar a magyar nyelv – persze ez sem a maga teljességében, de három nyelvi adottságában mégiscsak. Ez a három adottság pedig (2.3.1.) az *artikulációs bázis*, (2.3.2.) a magyar grammatika alapelveként tételezett *mellérendelés* és (2.3.3.) a *szemléletesség*.

2.3.1. Magyar az *artikulációs bázis*, mert a magyar kiejtés oly jellegzetes. Ez magyarosítja az idegen szavakat. Fő szabálya, hogy a szóhangsúly az első szótagra esik „... és a nyelvnek minden zenei, technikai, testi vonatkozásában ezé a hangsúlyé a legnagyobb szerep. Az időben, az egymásutánban ez a hangsúly porciózza lehetőleg igazságosan egyformán a magyar beszéd menetét, ezért ereszkedő a magyar vers, ezért nem időmértékes, hanem hangsúlyos”. Ez a jellegzetesség még nem sajátja a magyar nyelvnek, hiszen a kiejtés, hangsúlyozás univerzális jellege megmarad: minden nyelvnek jellegzetes a kiejtése, ezért is vagyunk képesek egy-egy nyelvet csak a hangzásáról felismerni, annak ellenére, hogy nem értjük azt, amit azon a bizonyos nyelven mondanak.

2.3.2. A *mellérendelés – a parataxis elve*. Karácsony szerint ez a magyar nyelv, azaz a magyar lélek ősi sajátja, ez „tősgyökeresen magyar” – ahogyan ő nevezi *A magyar észjárásban*. Ez nyelvünk – egyrészt agglutináló jellegére utal, de nemcsak, inkább a magyar grammatika *viszonyításon* alapuló tulajdonsága ütközik ki: a magyar szó, a magyar mondat és a magyarul beszélés is a *valami valamihez képest* elvén alapszik. Így érthető meg, hogy a magyarul beszélni jelensége Karácsonynál a „másik ember becsületes kiszolgálását” fogja jelenteni.

2.3.3. A harmadik jellegzetesség a szavak jelentésében nyilvánul meg: a *szemléletességben*. A magyar nyelv sajátossága a jel jelentésének képi erejében is megmutatkozik. Itt szintén a *valami valamihez képest* elve érvényesül, a megértés nem a tartalom függvénye, hanem a formáé.

Tudjuk, hogy minden jelrendszer a megértés jegyében jött létre. De az eredményt más-más módon közelíti meg. Fontos az első személy önkifejezése – minden nyelvben az, de a megértés sikeressége már nyelvenként változó kritérium. A magyar nyelvben „az első személy a szó szoros értelmében mindent elkövet, hogy a második személy számára megkönnyítse és általában lehetővé tegye a megértést”. Az *én* figyel az artikulációjára, a mondanivalóját a *te* függvényében csoportosított szó- és mondatrendben közli; elvonásai, magyarázatai mindig a konkrétumnál maradnak. Soha nem rendeli alá a hallgatót mondanivalójának, hanem mindvégig a mondanivalót igazítja a beszélgető társhoz. Ezért mondja azt Karácsony, hogy a magyarul beszélés a másik ember becsületes kiszolgálása. Ennek pedig kettős ismérve van: a beszéd tartalmát tekintve a tárgyias, *objektív* szemlélet, a forma felől pedig az egyszerű, *primitív* kifejezés-mód.

A magyar nyelv objektív-primitív jellege tartalom és forma viszonyára utal. Tartalma szerint tárgyias, mert a jelentéseket a szemléletesség, a képszerűség és konkrétság felől közelíti meg; még

formája szerint úgy egyszerű és nagyvonalú, hogy nem leírja, körbeírja, magyarázza a fogalmakat, hanem „csak” jelöli azokat. A nyelv objektív-primitív jellege abból adódik, hogy a magyar lélek maga sem szubjektív és komplikált, mint általában az európai lélek. De nem is alábbvalóbb annál, hanem *ahhoz képest* más.

Az például, hogy a magyar nyelv ennyire szemléletes, nem a primitív mint kezdetlegesség mutatója. Ha az lenne, akkor minden természeti nép nyelve ugyanilyen vagy akár a mienknél is sokkal szemléletesebb lenne. Márpedig ez nem így van.

A magyar lélek formája szerint mellérendeléses, tartalma pedig objektív-primitív jellegű. Ez pedig nem más, mint az én és nem-én viszonyának másfajta megnevezése. Így mutatkozik meg a társaslélektani életvilág (vagy valóság) rendszere, mely magába foglalja és magán hordozza az értékvilág struktúráját is. Mert a társaslélektani világ az interakciók által létezik.

Mi is az, ami sajátosan magyar nyelvünkben? Az a két lelki vonás – az objektív és a primitív jelleg –, ami bár több nem-magyar emberre is jellemző, de a közös történelem, hely, idő(pontok) révén egy bizonyos embercsoportra nyelvi interakcióiban jellemző lesz. De ez az objektív tartalom és primitív forma nemcsak a magyar nyelv tulajdonsága, hanem a magyar társadalom, magyar vallás és életfilozófiáé is. A magyarul élés jellege, melynek mozgatórugója a nyelv és társadalom, vagy művészet és vallás mögött meghúzódó magyar mentalitás.

3. A magyar mentalitás

3.1. Leggyakrabban az észjárás, gondolkodásmód, lelki alkat fogalmakat társítjuk a mentalitás jelentéséhez. Az észjárás sajátos gondolkodásmódot jelent, ami mindég a másiktól való többé-kevésbé eltérő jellegében lesz érzékelhető, azaz az egyik a másikhoz képest-elv érvényesítésével. A gondolkodásmód pedig az a mód, ahogyan valaki(k) szemléli(k) a világot. A világnézeti alapú gondolkodás az eltérő világképek kialakítását implikálja. Jelen esetben a rendelkezésre álló tapasztalatok, ismeretek, hagyományok, szemléletek, nézetek rendszerét; a világról, emberről szóló elképzelések, értékrendszerek összességét fogja jelenteni, mely koronként, társadalmi osztályonként, iskolázottsági szintenként, nemzetenként, vallásonként változik. De a folytonos változékonyságban mégis vannak állandók, amikhez képest történik a világkép elmozdulása. Ilyen szempontok például a természethez, a munkához, a családdhoz, az embertársakhoz, az emberi testhez, az időhöz, a térhez, a transzcendenshez stb. való viszony.

A magyar mentalitás így a magyar észjárást, lelkületet, gondolkodásmódot – világnézetet jelent, melynek egységes rendszerét találjuk Karácsony Sándor életművében. Ebben a részben tehát a mentalitás kifejezést mint világnézetet fogom használni.

3.2. „A magyar világnézet egyetlen lehetséges formája: a magyar életnek az élése” – írja Karácsony Sándor *A magyar világnézet* című könyvének előszavában. De ennek a magyar világnézetnek a kibontásához igazából három tényezőre van szükségünk: a magyar, a világ és a nézés hármasságára.

A magyar-ság csak a valóságos magyar emberek mindennapiságát jelentheti. Ez a mindennapiság cselekvésekben, aktivitásban észlelhető, ahol az egyik ember interakcióba lép a másik emberrel, így társasvonatkozásokban jelentkezik. Ez a társasvonatkozás adja meg a magyar mivoltot, ami más, mint a nem-magyar. Hogy mi a magyar, „azt filozófiájában, azaz előfeltételeiben, aztán mint lelki tartalom, tehát társaslogikailag, és végül formája szerint, vagyis társaspszichológiai szempontból” lehet megvizsgálni.

Ha a filozófia a tér, idő és okság hármasságára épül, akkor a magyar filozófia *a priori*-ja a határtalan mint tér, időtlen mint idő és megfoghatatlan mint oki viszony hármasságán keresztül érthető meg. A magyar világnézet konkrét, mert a realitás valójában a határtalanság és időtlenség megfoghatatlansága. De ebben a magyar realitásban a dolgok pontosan a konkrétság miatt nem egymás alá, hanem egymás mellé vannak rendelve. Azaz társaslogikai tartalma szerint a magyar mellérendelő, vagyis egyiket a másikhoz képest kifejező megnyilatkozások rendszerében mutatkozik meg. A magyar társaspszichológiai formájáról már többször is esett szó: az egyik ember a másikhoz képest relációnak függvényében. Nehéz ezekről a dolgokról beszélni, mert mikor Karácsony a magyar észjárást, lelkületet a fent említett hármasságon belül írja le, valójában a transzcendensről és a szubjektív szellemről ír. Ráadásul ez a *szellem* az autonómia kategóriáján át a valóságba, a realitásba „száll le” (Lányi 1991, 29). Így lesz érthető, hogy miért kérdőjelezi meg a magyar világot, amit szerinte nem lehet nézni, csak élni – a magyar világnézet helyett bevezetve a magyar élet fogalmát.

A magyar élet fő aspektusa a magyar feladat élésére vonatkozik, így lesz magyar az, aki oszto-

Karácsony Sándor

zik a magyar sorsban. Ennek egyrészt a *közöttiség* érzése nyújtja magyarázatát. Karácsony szerint a magyar feladat a *híd-szerep* betöltése, mely a különböző világok összekapcsolását feltételezi. A magyarság Ázsiából Európába érkezett. Feladata a kettő szintézisét megteremteni, ami nyelvében, népművészetében, a magyar lélek megnyilatkozási formáiban ázsiai elemeket hordoz oly módon, hogy ezek a formák az európai keresztény kultúra elemeivel ötvöződtek.

A magyar feladat élésének következő megjelenési formája a magyar művészet – mint a magyar lélek megnyilatkozásának megismerése, az ebbe való beleilleszkedés. Azért kell ismerni Bartók és Kodály magyar zenéjét, Arany, Ady és Madách műveit, mert az *igazán magyar* ezeknek a szellemiségében érzékelhető.

Vissza kell térnünk a világnézet problémájához. Ugyanúgy, mint a nyelv is, Karácsonynál a világnézet társas-lelki viszonyulás, már csak azért is, mert máskülönben nem is lehetne magyar. S mint ilyen, nem is igen egyeztethető össze a klasszikus világnézet-meghatározásokkal. A *van is, meg nincs is* magyar világnézet kettőssége a nevelés egyik stádiumaként jelenik meg Karácsonynál. Ha a nevelés hogyanja nyelven keresztül valósul meg, akkor a világnézet mint a nevelés miéértje tételeződik. „Magyar világnézeti reláció: a magyar életet éljük, a magyar feladatot vállaljuk. De ezek a feladatok, éppen azáltal, hogy magyarok, a mieink, a mi részünk a világ feladataiból, ezeket csak mi végezhetjük el; viszont egyetemes felelősségű és jelentőségű feladatok” – írja Heltai Miklós *A magyar világnézet* utószavában.

4. A magyar nyelv és mentalitás kapcsolata

Emlékszünk a nyelvi relativizmus elméletére? Az alaptétel szerint a népek azért beszélnek más-képpen, mert különböző módon gondolkodnak, s azért gondolkodnak eltérően, mert nyelvükön keresztül más-más világmodelleket teremtenek meg. Ezek a világok pedig nyelvi világok, hiszen a beszélés függvényében realizálódnak. Ez a nyelvi világ pedig nyelvspecifikus, mert minden nyelv különböző kategóriák segítségével rendszerezi azt.

A nyelv és gondolkodás egymástól való függésének bizonyítására először a szemantikai szintet használták, mert az adott nyelv szókincsében meglevő – vagy onnan hiányzó – szó utalhat arra, hogy a beszélőközösség mi módon viszonyul a realitás szóban forgó szegmenséhez vagy általában a külvilághoz. Vizsgáltak más nyelvi szinteket is – például a nyelvtani rendszer determináló szerepét.

Karácsony Sándor a szuffixumhasználat és a gondolkodásmód összefüggéséről azt vallja, hogy a magyaros beszéd mód „függ a magyar ember esze járásától is, nem ugyan úgy, hogy elébb az eszünk járása lett az, ami- csodás, azután a kiejtésünk e szerint más, mint más népeké; nem is megfordítva, hanem úgy,

hogy függvényviszony van a kettő között” (Karácsony Sándor). Módszeresen vezeti végig a kérdést, hogy van-e nyelvünknek olyan „magyaros-sága”, mely a magyar lélekből származik. A lélekből fakadó nyelvi sajátosságot Arany János nyelvről vallott gondolatainak vizsgálatával kezdi. A „Nekember” analógiáján keresztül jut el a felismerésig, hogy a magyar nyelv agglutináló jellege olyan különbség az indogermán és latin nyelvekhez képest, ami csak okozata, de nem oka a nyelvek közti különbségeknek. Sokkal inkább a viszonyítási módok különbözőségéről van itt szó ismét. Példának Karácsony a *mein Haus-házam* példáját hozza fel, ahol kiderül: a német nyelvben „a birtok a meghatározott fogalom, a birtokos meghatározó elem csupán a jelölésben” (uo. 211), még a magyarban a birtokos a meghatározott rész. De a különbséget sokkal mélyebb szférában sejtí meg: a magyar nyelvben a két valami *egymáshoz képest* jelöli azt, amit meg akarunk határozni, míg a németben az egyik határozza meg a másikat. Eszerint általában az indogermán nyelvek alárendeléssel határozzák meg a fogalmakat, míg a magyar nyelvben eleve a mellérendelés lesz a meghatározó, és az elemek közti viszony lesz a jelölő. „A magyar grammatikában ez a mellérendelés a magyaros”, amely a magyar lélek vagy gondolkodásmód sajátos jellemzője is, amint azt a 2. részben bővebben kifejtettem.

5. Összegzés

Napjainkban a tudományok körében ismét beszélni lehet azokról a tételekről, melyeket Karácsony a XX. század első felében fogalmazott meg, hisz olyan új gondolkodásmód érvényesül, amely lemond a világ abszolút értelmezéséről, nem a magyarázatot igénylő tudásmintát tételezi, hanem a megértés felé mozdul el. Az újfajta tudományművelés elveti az egyszempontú leírás kutatási modelljét, mivel a valóság csak úgy ismerhető meg, ha többirányú megközelítésben magyaráz-

zák. Ebben a kontextusban a nyelvtudomány tárgya is bővül: a nyelv mellett megjelenik az ember fogalma mint beszélő, nyelvhasználó.

Karácsony Sándor sok tekintetben meghaladta saját korát. Ennek relevanciája olyan tudományágak felől érthető meg, melyeknek központi kérdése olyan felfogást vall magáénak, ahol a nyelv interakciók formájában vizsgálható a mindennapi nyelvhasználatban, a beszélő és hallgató relációjának függvényében.

A magyar észjárás valójában csak olyanképpen észlelhető, ha a nem-magyar észjáráshoz viszonyítjuk, s a gondolkodásmódból eredő cselekvésszrendszerek jellegét viszonyítjuk: hely, idő, történelem és éppen élő embercsoport(ok) függvényében válik magyarrá. A magyarul beszélés egy másfajta szokásrendszeren alapszik, mint a nem-

magyarul beszélés. Van univerzális jellege is, de van egyedi is benne – s ettől lesz különböző. Magyar, aki magyarul él Karácsony szerint, azaz a magyar feladat teljesítését vállalja, pontosabban sorsközösséget vállal. De mindezek nem materiálisan érzékelhető jelenségek, sokkal inkább a transzcendencia irányába mozdulnak el, és ezáltal lesznek sajátosságok, interiorizált tulajdonságok, melyek az interakciókban jönnek újra felszínre.

Végezetül arra is ki kell térnünk, hogy Karácsonynál minden magyar nyelvvel és mentalitással kapcsolatos fejtegetés pedagógiai indíttatású, mert szerinte a magyar ifjúság *helyes* nevelése hozhatja el vagy vissza a *helyes* magyar élet élésének lehetőségét, melynek fontos eleme a magyar gondolkodásmód és a magyarul beszélés.

Bibliográfia

Karácsony Sándor: Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon. Exodus, Bp., 1938.
Karácsony Sándor: A másik ember. In: Uő. (szerk.): *A másik ember felé*. Exodus, Debrecen, 1942.
Karácsony Sándor: A magyar észjárás. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1985.

Karácsony Sándor: A magyarok Istene. A vallásos nevelésről. Széphalom Könyvműhely, Bp., 2004.
Karácsony Sándor: Magyar ifjúság. Tettrendszer és etika. Széphalom Könyvműhely, Bp., 2005.

Karácsony Sándor: A magyar világnézet. Széphalom Könyvműhely, Bp., 2007.
Kontra György: Karácsony Sándor, a világhírű professzor. BIP, Bp., 2003.
Lányi Gusztáv: Magyar észjárás – magyar lélek. In: *Karácsony Sándor öröksége*. Debrecen, DAB, 1991, 26–41.

MAGYARI SÁRA

A magyar nyelv és gondolkodásmód egy lehetséges értelmezése II.

Avagy így van - vagy így is lehetne

Bevezető

Nyelvészkedő írásunk első része kissé elméletközpontúan mutatta be, milyen elképzelések élnek a magyar nyelvről és a magyar gondolkodásmódról. Most avval próbálkozunk, hogy gyakorlatiasabban vizsgáljuk meg nyelvünket, illetve ennek egy szintjét - az állandósult kifejezések egy szegmensét. Célunk, hogy ezeket összevegyük a román nyelvi kategóriákkal, s együtt gondolkod-

junk az észlelt különbségeken és hasonlóságokon. Az állandósult kifejezések alapvető jellemzői, hogy legalább két szóból állnak, valamint elemeik nem csak egyszeri alkalomra kerültek egymás mellé, hanem olyan kombinációk, amelyek a magyar beszélő számára már ismertek (Forgács 2007, 15). Tovább szűkítve a kört: az általam vizsgált kifejezések inkább átmeneti, az összeforrottság különböző fokán álló struktúrák, ún. kollokációk.

Ezek a kifejezések a magyar ember gondolko-

dásmódját tükrözik, az észlelés, a fogalomalkotás, a kategorizáció lenyomatai, melyek az emberi viselkedés fontos velejárói. Izgalmas feltárni, hogy milyen különbségek és hasonlóságok vannak a magyar nyelvi jelentések és a román nyelvi jelentések között a kollokációk terén.

A nyelvtanulás folyamán úgy tűnik, az ember valamilyen mentális korlátba ütközik, amikor egy újabb nyelvi világmodellt kell megismernie és elsajátítania ahhoz, hogy a célnyelven beszélhesen. Az anyanyelvi világmodellből való kilépés és egy másikba való behelyezkedés másfajta gondolkodásmódot kér, olyan háttérinformációkat mozgosít, amelyek a nyelvet beszélők kultúrájában gyökereznek: azaz rávilágít társadalmi szokásokra, képzetekre és hiedelmekre, történelmi hagyományokra, aktuális tetszendszerekre.

1.1. Kollokációnak nevezhetők a szemantikai-lag adott kombinálhatóságú szavak, amelyek egymás mellé kerülve különböző jelentésekkel realizálódnak, vagyis az *x* és az *y* szavak akkor lesznek kollokációk, ha *x* sokkal gyakrabban fordul elő *y* környezetében, mint másutt: pl. *szorgalmas diák – szorgalmas méhecske; ambiciózus diák – de nem ambiciózus méhecske*. Olyan szószervezetekről van szó, amelyeknek két vagy több szava általában együtt fordul elő, mert a gyakori használat során ezek állandósultak: például *piros alma*, de *vörös haj*, és sohasem *vörös alma* és *piros haj* (természetes előfordulásában).

Ebben az írásban a hétköznapi kollokációkról gondolkodunk. Ezek azok a szerkezetek, amelyeket naponta használunk, gyakran észre sem vesszük összeforrottságukat. Az anyanyelvi beszélő nem is nagyon tudatosítja ezek együttes előfordulását, használatát. Akkor válnak problematikusá, ha egy másik nyelvre akarjuk őket fordítani, sőt igazából nyelvfüggő, hogy milyen mértékben valósul meg a transzferabilitás.

Létezik olyan elmélet – Michael Hoey *Lexical Priming* c. munkája alapján –, mely szerint a különböző szavaknak megvannak a maguk aktiválási mintái (és a nyelvtan maga is ilyen mintákból tevődik össze), amelyek szokásszerű szókapcsolatokból állnak, és amikor beszélünk, az egyik szó a másikat „előfeszíti” a mentális lexikonból.

Amikor másik nyelvet tanulunk, nem elégséges a célnyelvi szavak ismerete, a grammatikai szabályok tudása. A beszédalkotás és a beszédértés akkor lesz lehetséges, ha a nyelvtanuló képes a kötött szerkezeteket is megfelelően használni az idegen nyelven, ha a *mentális lexikonából* ezek a kifejezések a különböző beszédhelyzeteknek megfelelően kerülnek elő.

Jelen dolgozatban egyetlen – a *cs* hanggal kezdődő lexémák (szavak) köré csoportosuló kollokációkat vizsgáljuk. A konkrét nyelvi mintából in-

dulunk ki, elméletektől függetlenül próbálunk általánosításokat megfogalmazni a gyűjtött nyelvi anyag vizsgálata során.

1.2. A vizsgált anyag másik módszere a nyelv-hasonlítás területéről kölcsönzött. Két nyelv egymáshoz való viszonyítása ismét felveti a nyelvi relativizmus problémáját, melyet második írásunkban már részletesen körüljártunk. Az egyik nyelvről a másik nyelvre való váltás nyelvi világkép-váltást is indukál. Így a nyelv és gondolkodás problematikája leginkább a nyelv-hasonlítás folyamatában értelmezhető.

A kontrasztív összevetés teszi lehetővé, hogy feltárjuk, milyen mögöttes alapelvek találhatók a magyar nyelvben a románhoz viszonyítva, hogy megfigyeljük a „nyelvspecifikus rend” (Szilágyi 2004) működését. A rend itt maga a vizsgált anyag, a rendszer pedig a vizsgálat eredménye lesz.

1.3. Ha a rendszert – mint a vizsgálat eredményét – ismétlődő jelenségek és összefüggések (Szilágyi 2004) halmazának tekintjük, akkor szükséges egy központi kategória meghatározása, ami köré csoportosíthatók a jelenségek és összefüggések. A fókuszpontba került kategória jelen esetben az ige, s ezen belül is elsősorban a mozgást kifejező igék. Ha a kollokációkat aszerint csoportosítjuk, hogy a kulcsszóhoz milyen mozgásigék járulnak, megfigyelhető lesz, hogy például az ige-ben mit kódol a magyar beszélő és mit a román, milyen a mozgás végpontjának a jellege, milyen maga a mozgásirány stb. Ahhoz, hogy teljes képet kapjunk a kifejezések mögötti struktúrákról, nem elég csak az ige-használatot vizsgálni, érdemes elemezni azokat a szerkezeteket is, amelyekben a fókuszpont más szófajra esik. De ezek a vizsgálatok az ige-használat mikéntjének kiegészítésére hivatottak.

1.4. A rendszerezésben az *eltérő–egyező* tengely mentén csoportosítjuk az adott kifejezéseket, de a két pólus további alcsoportokat is indukál, így az eltérők lehetnek *látszatra eltérő* szerkezetek és *bizonyosan eltérő* szerkezetek, valamint az egyezők *látszatra egyezők* és *bizonyosan egyező* egységekre bonthatók tovább. A dolgozat további feladata az egyezések és eltérések mibenlétének a vizsgálata.

2. A nyelvi anyag interpretálása

2.1. A *csal* alapjelentése, hogy félrevezet, ámt, tévedést okoz, továbbá valamilyen előnyyszerzés végett vét a szabályok ellen, ígértét, esküjét megszegi, illetve ártó szándékkal valakit valahova csábít.

A román nyelvben a *csal* 'a înșela, a escroca' alapjelentésben fordul elő, majd másodlagosan 'a atrage, a ademeni, a momi', majd 'a trișă' jelentés-

ben használatos. A két nyelvben már eleve a jelentések hálójában sem teljesen megegyező. Magyarul nemcsak egyszerűen *csalni* szoktunk, hanem *megcsalni valakit*, *elcsalni valakit valahova*, vagy *csalunk valamilyen tevékenységben*, általában a játékban. S ha személyeket akarunk félrevezetni, akkor inkább úgy mondjuk, hogy *átverünk valakit*, *becsapunk valakit*, esetleg *lővő tesszük*.

Az *adót csal* kifejezés első látásra elbizonytalanít: láttuk, hogy van olyan kifejezésünk, hogy *valaki megcsal valakit*, amikor nem tartja be/meg az ígéretét, esküjét. De mi történik az adóval? Az adó nem személy, őt magát nem lehet becsapni. Az adót általában az államnak fizetjük. Miközben ezt kifizetjük a zsebünkbe, azaz befizetjük valahová, általában az állam kasszájába, úgy tűnik, hogy közben valakit vagy valamit becsapunk. Az adó mögött az állam tételeződik, így az államot verjük át, a neki tett ígéretet nem tartjuk be. De más nézőpontból, ha kicsit visszamegyünk a történelemben, az adószedővel áll szemben az adófizető, akitől már *elcsalható* az összeg.

Románul *adót csal* kifejezés ebben a formában nem létezik, de van helyette *'evaziune fiscală'*, illetve *'înselăciune fiscală'*, ami az *adócsalás* megfelelője. Ezek a jelzős szerkezetek olyan plusz jelentést kölcsönöznek a román megfelelőeknek, mintha az valamilyen elvont fogalomként létezne, és csak elkövetni, megtenni lehetne - *'a comite evaziune fiscală'*. De ez csak látszatra van így. Az *'înselăciune'* az *'însela'* igéből képzett, és az *'a comite înselăciune fiscală'* adóügyi csalás elkövetését jelenti.

Több problémát vet fel az *'evaziune fiscală'* kifejezés, ahol az *'evaziune'* szó önmagában nem is létezik, csak a *'fiscală'* melléknévhez rendelve, illetve *'evazionist'* mint adócsaló vagy *'evaziv'* kitérő, kerülő jelentésben. Tovább folytatva a sort, úgy tűnik, hogy az adócsalás, olyan tevékenység, tett, amit kitérő, kerülő úton lehet csak megvalósítani, azaz nem a törvényes úton járva. A *csal* igénk *félrevezet* változatához közelálló jelentést találunk itt. Ez alapján az *adót csal/adó csalást követ el* - *comite înselăciune/evaziune fiscală* kifejezések látszatra eltérő szerkezetek, mert a felszíni szemantikai struktúrájuk alapján nem különböznek.

Alaktani szempontból szintén látszatra eltérő a különbség, mert bár a magyarban ez a tárgyias szerkezet jelölt, míg a románban nem, de ez a román nyelv jellegéből adódik, s nem az egymás mellé került szavak egymásra hatása miatt van így. Ha a cselekvő alany szempontjából vizsgáljuk meg a két kifejezést, akkor a magyarban közvetlen cselekvéssről van szó, értem ezen a cselekvés minősített eredményét, míg a román nyelvben az alany elkövet ugyan valamit, de ennek az ígének

a beiktatásával egyben távolodik is a cselekvés eredményétől. A valódi eltérést a két kifejezésben, így a cselekvés eredményéhez való közelségben vagy távolságban észlelem.

A *családot alapít* kifejezés *alapít* igéjének jelentése „1. <intézményt, vállalkozást stb.> kezdeményezőként (és az anyagi alapról gondoskodva) létrehoz. (...) 2. <véleményt, gondolatmenetet> valamire épít, valamivel megokol”.

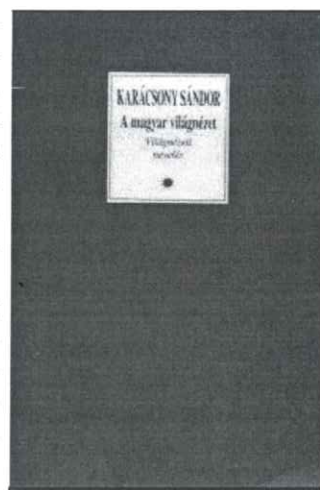
A román nyelvben ennek megfelelője az *'a întemeia'*, *'a înființa'*, illetve az *'a baza (pe)'*. Nagyjából megegyezik a két szó jelentése, s a kifejezések jelentése is: *'întemeiază o familie'*. A kifejezések jelentésük szerint bizonyosan egyezők, eltérés ismét csak a jelöltség terén mutatható ki, inkább a látszatra eltérők kategóriájába tartoznak.

A cselekvést végző alany szempontjából sincs különbség a szókapcsolatokban: mindkét változatban a cselekvés direkt eredménye a házasságkötés, a család létrehozása; és mindkét nyelvben érzékelhetően hivatali nyelvi változatról van szó.

2.2. A határozós igei szerkezetek vizsgálatakor a legszembetűnőbb a nyelvtani kategóriák nyelvspecifikus használata. A *csődbe jut* kifejezés jelentése, hogy tönkre megy, elveszíti anyagi javait. A *jut* „1. útja során (sikeresen vagy véletlenül) valahova érkezik, valameddig elér. (...) Valamely cselekvés eredményeként valahova érkezik, valamely eredményt, állapotot, fokot elér. 2. Valamely helyzetbe, állapotba, bizonyos körülmények közé kerül...” (MÉKsz. 2002, 632) jelentésekben használatos, még a *csőd* valamilyen intézmény fizetésképtelenségét, bukását, kudarcát jelenti.

A szókapcsolat igéje elsődlegesen a helyváltoztatás jelentéskörében használatos, és implikálja a valamilyen cél elérését. A leggyakrabban úgy használjuk, hogy valaki *eljut valahova*, *valameddig*, *bejut valahova* (esetleg valamilyen zártkörű társaságba), *kijut valahonnan* (ahol például elvesztette az irányt), néha *átjutunk* az út vagy a part túlsó oldalára, esetleg *hazajutunk* valamilyen fáradtságos munka vagy küzdelem után.

Másodlagos jelentése már nem az önkéntes helyváltoztatást sejteti, hanem egy folyamat vég-eredményét. Így a *csődbe jut* sem egy akaratlagos döntés és a következményeként megvalósított cselekvés eredménye, hanem sokkal inkább a sodródás, az önkéntelenül a csőd irányába

kerülés helyzetét jelenti. A szó szerkezet változata, a *csődbe megy* mindezt határozottabban, erőteljesebben fejezi ki.

A szerkezet román megfelelője, az '*a da faliment'*', ritkábban '*a falimenta'*' egészen más háttérinformációkat hordoz. A '*faliment'*' csőd, bukás jelentésben használatos. De ránézésre nem tudunk mit kezdeni az '*a da'*' igével, mert elsődlegesen az *adni* jelentésen keresztül próbáljuk megragadni. Pedig ennél sokkal tágabb jelentése van ennek a szónak a román nyelvben: 1. *kézbcsíteni, felkínálni*; 2. *kiadni valakinek valamit*; 3. *végrehajtani valamit*; 4. *termelni, létrehozni valamit*; 5. *megfizetni*; 6. *eladni*; 7. *kidobni*; 8. *(kiegészítve) olyan tevékenységet fejez ki, amely valaki vagy valami felé irányított*; 9. *kiad, kibocsát*; 10. *bemutat, tart*; 11. *egy gesztust jelöl (kiegészítve)*; 12. *valahova, valameddig eljut, elér*; 13. *eltér valamitől*; 14. *üt, verekszik*.

Láthatjuk, hogy a *dă* lexémának van olyan jelentése is, hogy *eljut, elér* valahova, valameddig. Ha ezt összevetjük a *jut* szó elsődleges jelentéskörével, azaz a *valahova érkezik, valameddig elér* jelentéskörrel, akkor megtaláltuk a közös pontokat. Itt azért mégsem zárható le a két szerkezet összevetése. A *csődbe jut* szó szerkezet igéjét magyarul az elsődleges jelentésben használjuk, míg a román megfelelőjében az ige csak a sokadik jelentéssel kerül elő. Az eltérés – a szemantikai struktúra felszínét vizsgálva – így ismét látszateltérésnek minősül. De jelentése nemcsak a szónak van, hanem minden morfémának. Grammatikai szempontból a két kifejezés igencsak eltérőnek bizonyul. A magyar kifejezésben határozós szerkezet van, a bennlevőség irányába mutató raggal ellátva. De ez a *jut* ige vonzatának része, és a jelentésének tartozéka. A román szó szerkezet tárgyas. A *dă* lexéma más esetet kér, s valószínűleg, mivel a szó alapjelentése más, a cselekvés tárgya lesz hangsúlyozott, és nem a végpontja, mint a magyarban. Alaktanilag így a szó szerkezetpár a biztosan eltérők csoportjához tartozik.

Ha az alany szempontjából vizsgáljuk meg a kifejezéseket, akkor mindkét esetben közvetlen cselekvésről van szó, mely cselekvések eredménye a csőd. Ezen a szinten inkább egyezést találunk a cselekvés eredményének jellegében.

A két előbbi példa arra is felhívja a figyelmet, hogy a forrásnyelvi és célnyelvi megfelelők különböző nyelvi regiszterekből erednek, illetve nyelvi regiszterekhez tartoznak ma is.

Az *arcomba csap az eső* kollokáció igéje ismét problematikusnak tűnik. Elsődleges jelentése, hogy úgy üt, hogy az csattanó hangot ad ki, másodlagosan nagy lendületet indukál, majd hirtelenséget, nagy erőt; váratlanságot. Az esővel kap-

csolatban az ütés jelentése kerül előtérbe, mely egyrészt a hanghatás és a hideg, fájdalmas érzés alapján minősül csapásnak.

A román nyelvben *ploaia îmi bate în față* (ritkábban: *ploaia îmi sfichiue față*) kifejezések használatosak. A '*bate*' üt, ver jelentésű, eleve a kellemetlenség, a fájdalomérzet jut eszünkbe róla; a '*sfichiue*' fokozza a fájdalomérzést, mert ez osztorozást, csipkedést, szurkálást jelent. A román megfelelő jelentéskörébe nem annyira a csattanás és hideg érzete van bele kódolva, sokkal inkább a fájdalom kerül előtérbe.

Ha jobban megfigyeljük a két szó szerkezetet, feltűnik, hogy a magyarban a *csap* ige, egyszerű, de intenzív cselekvést jelöl, még a román nyelvi *bate* folyamatosságot sugall, ismétlődést, és ezáltal válik intenzívvé a cselekvés.

Mindkét esetben a cselekvés eredménye azonnali kellemetlen érzés, amit maga az eső okoz, ez jelenik meg alanyként is a kifejezésekben. A példákban az eső antropomorf jellegű, de ha megfigyeljük az időjárási jelenségek kifejezőmódját, akkor ez általános jellemző mindkét nyelvben (*a szél fúj – bate vântul, a nap süt – bate soarele* stb.).

A mondatbeli viszonyításmód jelentése ebben az esetben nem különbözik: az archa, arcomba csapás a bennlevőséget, illetve befelé való irányultságát jelzi a csapásnak a *-ba* határozóraggal, s ugyanezt jelzi az *în* prepozíció is. A két kifejezés elemzése alapján kiderül, hogy csak látszatra eltérő különbségek vannak a szó szerkezetekben, sokkal több az egyezés, a megfelelés.

2.3. Alany-(igei)állítmányi hozzárendelő szerkezetek közül a *csal az emlékezetem* szerkezet tanulságos a számunkra. Román megfelelője a '*mă, înseală memoria*'. Már megvizsgáltuk a *csal* ige jelentését és ennek román nyelvi változatát is. Mindkét esetben az *emlékezet* úgy viselkedik, mintha személy lenne. A memória végzi a cselekvést, azaz a beszélő fordított nézőpontot alkalmaz: a felejtés aktusát hárítja, nem a beszélő személy az, aki nem emlékszik jól, hanem valamilyen megközelíthetetlen, megfoghatatlan valami, amire könnyen rá lehet fogni, hogy az a hibás. Így ez a megfogalmazás a hibázási lehetőség hárításának egyik módja lehet, s ezt egyformán használják mind a magyar, mind a román beszélők.

Az *emlékezetem* birtokviszonyos jellege a román szerkezetben is megtalálható, de a *mă* személyes névmás hangsúlyozatlan alakjában, mely közvetett módon kódolja ugyan, de érezzük az egyes szám első személy tulajdonlását. A szó szerkezetpár összevetéséből kiderül, hogy csak látszateltérés mutatható ki esetükben.

A *csíp a bolha, légy, szúnyog* kifejezésekben előforduló *csíp* ige elsődlegesen szorítást jelent,

másodlagosan fullánkös, szívókás állat szúrását, majd éles fájdalmat okozó tárgy ütését, illetve csípő, égető, szűrő érzetet. Minden esetben a kellemetlen fájdalom érzete jelenik meg. A román megfelelő esetében *puricele, musca, țânțarul înțepă*, azaz ezek a rovarok szúrnak. Mi az, amitől a magyar bolha csíp, míg a román szúr? Nyilvánvaló, hogy mindkét esetben az állatok szűrő tevékenységéről van szó, de a magyar nyelvi ige nem a cselekvés módját kódolta ebben az esetben, hanem az eredményét. Így a bolhacsípés eredménye a csípő, viszkető, kellemetlen érzés a bőr felületén. Ennek analógiájára *csíp a szesz, a füst, a csalán, a paprika* stb.

A román nyelvben viszont az igében a cselekvés módja van kódolva, azaz pontosan mit végez, mit csinál a bolha az ember bőrén, bőrével. Ezért van a román nyelvben több megfelelő is a csíp ige: *ustură, pișcă, înțepă, mușcă*. A *pișcă* áll a legközelebb a magyar változathoz, az *ustură* szó égetést, marást jelent, az *înțepă* szúrását, a *mușcă* pedig harapást.

2.4.a. A minőségjelzős szerkezetek közül a *családi állapot* kifejezést vizsgáljuk. Ennek román megfelelője: *stare civilă*. Látványos az eltérés a két változat között, mivel a magyar *családi* helyett *civil állapot* van a románban. De mindkét szó visszavezethető egy közös jelentésre – a *magán-*, a *személyes szférájára*, ugyanakkor mindkettő a hivatali nyelvi regiszterhez tartozik. A kifejezésekben található képzett főnevek ugyanabban a jelentésben fordulnak elő: valamilyen helyzetet, módot, minőséget jelölnek. Mindkét esetben az *áll – stă* igeik származékai. A grammatikai szinten sincsen eltérés. Ezek a szószerkezetek így a látszatra eltérők közé tartoznak, mivel sem a jelentés, sem a viszonyítás módja nagyobb különbséget nem mutat.

2.4.b. A *csábítás almája* birtokos jelzős szerkezetből a *csábítás* lexéma szinonimájaként a *kísértés* szó jut eszünkbe. Mégsem cserélhető fel minden esetben a kettő. A *csábítás* az ígéretetés, a hízeltetés révén megvalósított behálózás jelentésben használatos, illetve erős vonzasként, már-már kábításként. Számunkra a vonzás irányából ragadható meg a szó jelentése: a csábítás alanya magához édesgeti, hízelteti, vonzza áldozatát, tárgyát. Tehát a cselekvés alanya és a cselekvés tárgya között valamilyen mértékű távolság áll fenn. A kí-

sértés viszont ennek az ellenkezőjét mutatja: valakit rosszra, bűnre csábít, de oly módon, hogy az alany és a tárgy között nincs semmilyen távolság, az egymásmellettiesség érzetét keltve.

A csábítás román megfelelői az *ispită - kísértés, amăgire - ámítás, ademenire - csábítás, seducție - elcsábítás, elbűvölés*. A magyar kifejezésnek ilyen román nyelvi változatai lehetségesek: *măru amăgirii, fructul ispitei, fructul păcatului*. Kontextusfüggő, hogy a román ember mikor melyik variánst választja. Így a látszatra egyező kategóriájába kerül a kollokáció-pár, mert bár úgy tűnik, hogy könnyen kikövetkeztethető a helyes(?) változat, ennek használata az éppen aktuális beszédhelyzettől függ.

Következtetések

A kollokációk vizsgálata során kiderül, hogy a megnyilatkozások nem tartalmilag vannak nyelvhez kötve, hanem azok az eszközök nyelvspecifikusak, amelyekkel a beszélők megformálják közlendőjüket (Hegedűs 2004). A legtöbb szerkezet esetében láthattuk, hogy a szemantikai struktúra felszínén nagyon kismértékben különböznek egymástól a magyar-román kifejezések, inkább látszatra eltérő különbségek mutathatók ki. A mélystruktúrában viszont a látszatra egyező lesznek a dominánsak, mivel a grammatikai viszonyítás eleve más módon történik a két nyelvben, így a különböző nyelvtani esetek más-más jelentéseket implikálnak. S az igeik vizsgálatával további különbségek tárulnak elénk: a magyar igeikben általában a cselekvés eredménye, végcélja, iránya van kódolva (*csődbe jut, csíp a légy, az eső az arcomba ver*), míg a román nyelvben inkább a cselekvés módja, hogyanja jelenik meg.

„Valamely nyelv szemantikai vizsgálata a nyelvet beszélő nép gondolkodásmódjára, képzeletvilágára és érzelmi világára, illetőleg ezek alakulására is fényt vet” (Károly 1970, 270). A vizsgálat során felszínre kerülnek egyezések és különbségek, melyekből a kulturális különbségekre és egyezésekre lehet következtetni. A nyelvek szintaktikai, szemantikai szerkezetének eltérései mögött mentális okok hálózata húzódik, s ezek az adott kultúrában gyökereznek. Az állandósult szószerkezetek vizsgálatán keresztül közelebb kerülünk ezen okok feltárhatóságához.

Bibliográfia

1. Hegedűs József: Nyelvi világkép – magyar nyelv – idegen nyelv. In: *Magyar Nyelv* XCII/2., 2000, 129–139.
2. Károly Sándor: Általános és magyar

- jelentéstan. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
3. Magyar Értelmező Kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.

4. Szilágyi N. Sándor: Elmélet és módszer a nyelvészetben különös tekintettel a fonológiára. Kolozsvár, 2004.

STEVAN BUGARSKI

Szerb épületegyüttes a Dóm téren

Argumentum

A mai Egyesülés, egykor Haupt-Platz vagy Losonczy nevet viselő csodálatos Dóm tér teljes nyugati oldala a szerb közösségé, vagyis pontosabban a szerb ortodox püspökség, illetve a temesvári ortodox szerb egyházközség birtokában van.

A török hódoltság idején nagyszámú ortodox népesség lakta a várost. Feljegyzések szerint 1716-ban az ortodoxok a Savoyai Jenő vezette osztrák sereget segítették a vár visszafoglalásában, Joanikije Vladisavlevic püspök és Nikola Mundžija bíró életük kockáztatásával eljutottak a Pasa Kútja táborba, hogy a legkevesebb veszteséggel járó, várba vezető utat megmutassák a keresztény seregnek. Ezért a győzelem után a herceg hálnak mutatkozott. Joanikije püspököt meghagyták sőt 1722. április 18-án meg is erősítette tisztségében az új hatalom. Az 1718-as passarovitzi béke után Bánság és Olténia a belgrádi érsekség fennhatósága alá kerül, Mojsej (Petrović) metropolita Temesvárt választja székhelyéül, ahol 1721. április 22-én ünnepélyesen be is iktatják érseki székébe. Voltak olyan idők tehát, amikor két ortodox egyházfő egy püspök és egy érsek is székel egy időben a Bánság fővárosában.

Az ortodox közösség tagjai a várbán és a Nagypalánkon belül is éltek. A régi bélyegzőkön a Nagypalánkon belül megjelenik egy magas tornyú templom, a püspökség pecsétjén és a mai székesegyház falán is látható egy másik, kupolás, kicsiny tornyú templom, feltételezhetően ez lehetett az 1737-ben épült katedrális elődje.

1737-ben a pestisjárvány terjedésének megakadályozása érdekében felgyújtják a várost, a lángok elemésztk az ortodox érseki palotát és a

székesegyházat is. A kiadott parancs úgy szólt, hogy ezt a két épületet meg kell kímélni, ezért Nikola (Dimitrijević) püspök perbe fogta a bánáti közigazgatást. A periratokból kiderül, hogy mind a palota, mind a katedrális nagyrészt fából készült, és az akkori várbástyától alig 3 clafterre (1 bécsi clafter, 6 láb vagyis 1,98 m) feküdt, ezért eshettek a tűz martalékául, amikor a szél felkapta a lángokat.

1737-ben kijelölték Temesvár új utcáit, innen eredeztethetők a különböző közösségeknek kiszabott négyszögletes telkek is. Ekkor kerül az or-

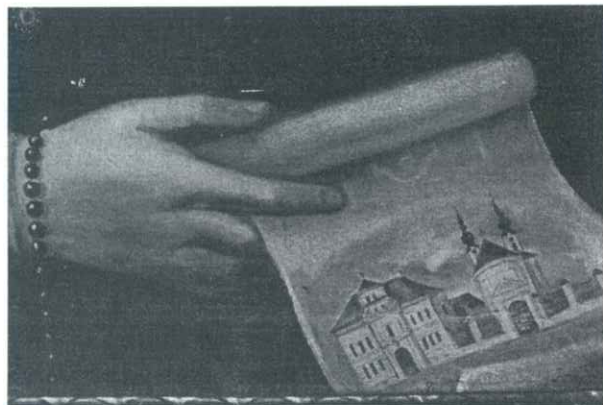
todoxok tulajdonába többek közt a tér nyugati oldalát lezáró négyszög, ahová az ortodox szellemiséget szolgáló épületkomplexumot tervezik. A négyszög a Szerb Magisztrátus fennhatósága alá tartozott, a régi térképeken még a magisztrátus épülete is ehhez tartozónak tűnik, hiszen ugyanaz a telekkönyvi száma, mint a püspöki palotáé. Csak később keresztezik a ma Gheorghe Lazăr, Emanoil Ungureanu, Eremia Grigorescu tábornok nevét viselő utcák és a Dóm tér. Az építés sorrendjében a következő épületek készültek el: a szerb székesegyház, a szerb püspöki palota, a hitközség régi és új háza a székesegyház mellett.

A szerb székesegyház

Az építés történetéről a kőbe vésett feliratok tanúskodnak. A legkorábbi az Úr asztalán található, s a felszentelés évét jelzi megkérdőjelezhetetlenül. „Az atya, fiú és szentlélek, az életadó és oszthatatlan szentháromság dicsőségére emeltett ez a szent és istenes templom az Úr mennybe-menetele emlékére, a Jeruzsálemmel nem egyesített görögkeleti ortodox rítus szerint. Felszenteltetett őszentsége Georgije Popović Temesvár és Lipka érseke idején az Úr 1748-ik évében.”

Az alapokat és a falakat a tető kivételével véglegesen befejezték. Egy másik, a nyugati ajtó felett látható felirat a tornyok építéséről és a díszítésről szól, ekkor az Úr megtestesülésének 1791. esztendejében temesvár ortodox érseke Petar Petrović. Korábban, hogy az erődből továbbra is zavartalanul megfigyelhessék a környéket, feltételezhetően a tornyok építését katonai szempontok miatt nem engedélyezték. Később azonban folyamatosan díszítették az új istenházát: a tér felőli részt kovácsoltvas kerítéssel övezték, amelynek 1822-ben elkészült a díszes nagykapuja is. 1819-ben három masszív fémajtót rendeltek, 1839-ben megújították az ablakokat, 1840-ben villámhárítót szereltek fel, 1841-1844 között Josef Habinger pedig befejezte a freskót.

1830-ban a közösség döntött az eredeti ikonostáz (a neves barokk festő Stefan Tenecki alkotása) helyettesítéséről, ezért 1833-ban szerződést kötöttek az aradi Mihailo Janić szobrászművésszel, majd 1837-ben Konstantin Daniel festővel (noha az összes festő közül ő tette a legdrágább ajánlatot) majd 1839-ben Alexander Töpferer aranyművessel is. Az úrasztala másik felirata szerint az ikonostáz és a teljes belső felújítás 1840-ben történt. A felirat elsietettnek tűnhet, hiszen

az írott feljegyzések szerint, bár a művészeket sietette és gyors ütemű munkára biztatta az egyházközség az ikonostáz szobrai csak 1841-ben, a festmények pedig csak 1843-ban készültek el. A következő nagy beavatkozásokra csak a 19. század végén került sor, 1886-ban a nyugati oldalon elkészült a kovácsoltvas kerítés, majd 1891-ben a földem. 1903-ban restaurálták és felfrisítették az ikonostázt, a falfestményt (teljesen újrafestették) a munkálatokat Stevan Aleksić akadémikus festő által vezetett csoport végezte. 1993-1997 közötti időszakban a vajdasági Vidéki Műemlékvédelem Újvidéki Intézetének szakértői megtisztították, restaurálták és konzerválták a teljes templombelsőt, a munkálatok költségeit az egyházközség és a Szerb Köztársaság Minisztériuma állta. Időközben a mennyezet hosszanti irányban megrepedt, feltételezhetően az alapokat tartó tölgycölöpök megcsúszása miatt, 1983-ban az egyházközség nagy anyagi áldozattal acélkoszorúkkal megerősítette az épületet.

Monumentális és arányos épület a székesegyház, a belvárosi házak legöregebb épületeinek egyike, a temesvári műépítészeti új törekvéseinek reprezentatív alkotása. Egyetlen hatalmas hajó alkotja, az egyházi szertartások sokasága is ezt a szerkezetet igényelte. Az ikonostáz a trónok felé is kiterjedt, 51 ikonból áll, a híres Konstantin Daniel alkotásai. 1843-ban a Temesvarer Zeitung szerint az ikonok olyanok, mint egy tárlat képei, a festő erős ecsetkezelését és határozottan megrajzolt vonalait dicsérik. A képeket, ha a bécsi Művészeti Akadémián állítanák ki, alkotójukat a leg- rangosabb festők közé sorolnák, állítja a temesvári német lap. A templom kincstárában őrzik az 1735-ben készült aranykelyhet, Josif Stamorac 1751-ből származó ajándékát, az ezüst csillárt, az 1762-ből származó arany keresztet, arannyal ki-vert és zománc ikonokkal díszített bibliafedeleket, egy hímzett brokát baldachint 1856-ból, a Damaskin család ajándékát, az 1861-ben Vuko-

várról hozott ezüstkeresztet, az 1872-ből származó aranyozott kelyhet, két réz gyertyatartót, Georgije (Branković) püspök 1889-es ajándékát, Georgije (Letić) püspök szentelt kenyértartóját, régi könyveket, a 20. század közepéig itt őrizték a magisztrátus 1782-es zászlaját, a Napóleon ellen harcoló szerb polgári zászlóalj 1816-ban készült lobogóját. A templom tehát az évszázadok során keletkezett művészi értékek múzeuma is, amely nem a rendszeres gyűjtés eredményeként született, hanem a lelki élet gyakorlásának folyamatában rakódott le. Az egykor sokkal tágasabb udvarban és a templomban helyezték örök nyugalomra a közösség jeles személyiségeit, a támogatókat, jótevőket, és az egyházi tisztségviselőket is. Az 1892-es átalakításkor sok sírhelyet tártak fel a szentélyben és az előcsarnokban, levéltári kutatások nyomán kiderült, 7 püspököt, 21 felszentelt papot helyeztek örök nyugalomra itt. 1996-ban az eltemetettek nevét két táblára vésték fel, a templom nyugati falán helyezték el az emléktáblát. A templom az elődök csontjára épül, mondhatnánk költőien, s ennél erősebb talapzatra nincs is szüksége az egyházközségnek.

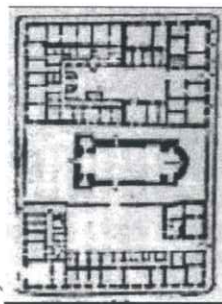
A szerb püspöki palota

A szerb püspöki palota osztozott a székesegyház sorsában, tűzvész pusztította el 1737-ben, a templommal egyidőben épült, 1748-ban fejezték be. Georgije (Popović) püspök egyik képén kezében egy papírtekerccsel látható, amelyen a szerb épületegyüttes körvonalai látszanak: a templom

és a palota a térre néz. Míg a templom nagyjából mai formájában jelenik meg, az egyemeletes palota homlokzata teljesen eltér a maitól. Barokk stílusú, bejáratát egy portálé uralja, visszafogott díszítésűek az épület és az ablakai is.

Egy 19. századi leírás alapján a bejárat felett a vakolatba vésett felirat állt, amelyből kiderül, hogy a palotát Georgije Popović temesvári érsek gondoskodása és költsége alapján építették 1748-ban. A jelenlegi épület, több szakaszban épült. A keleti és részben a déli szárny készült el először, majd a 18. században folytatták a délivel, míg utoljára készült el a nyugati szárny, a mai Gheorghe Lazăr, illetve Emanoil Ungureanu utcára nyíló bejáratral. 1906-1908-ban Georgije (Letić) püspöksége idején történtek az utolsó változtatások. A restaurálást követően, befejezték a nyugati szárnyat, a homlokzat megváltozott, ekkor nyerte el a végleges, bizánci jegyeket felmutató eklektikus jellegét. A homlokzatra s az oldal-szárnyakra felkerült a püspökség címere, a tervet a tehetséges fiatal műépítész Székely László készítette. Az ifjú és ambiciózus városi főépítész, Székely László a gazdag keleti és bizánci építészeti hagyományaiból merítve készítette el a felújítás és a bővítés tervét. Az 1900-as évek művészeti törekvéseinek szellemében az épület gazdagon díszített és színes lett.

Évszázadokon át a püspöki palota a hit és a kultúra központja volt, itt fogadták el a templomok s iskolák építési tervét, 1776-ban itt tartották

a mirijevoi Teodor Janković új rendszerű, híres pedagógiai tanfolyamát, itt készültek az 1790-es egyházi kongresszusra, 1800-ban itt tartott egyházi előadást a híres Pavle (Keglevac) archimandrita. Mindig voltak itt ősi ikonok, kegytárgyak, könyvek, Petar (Petrović) könyvtára 389 címet és 910 kötetet tartalmazott, ez volt a kor legnagyobb szerb magánkönyvtára. Az egyházi könyvtárban 199 kötetet tartottak számon. Sok püspök hagyta itt portréját és ikonjait, hogy a palotát ékesítsék. 1904-ben Georgije (Letić) püspök meghagyta, hogy a használaton kívüli kegytárgyakat Temesvárra küldjék megőrzésre a palota kápolnájába, így alapította meg a palotamúzeumot, amely 1967-ben megnyitotta kapuit a nyilvánosság előtt is. A kiállított tárgyak a Dunától a Marosig terjedő táj különböző településeiről származnak, különböző kulturális és művészeti irányzatokat képviselnek, festmények, metszetek hímezések, kéziratok nyomdatermékek találhatók itt. A szerzők közt szerbek Arsenije Teodorović, Sava Petrović, Nikola și Stevan Aleksić, Novak Radonić, Ljubomir Aleksandrović és a különböző más nemzetiiségekhez tartozó művészek egyaránt szerepelnek: Svoboda, Csillag, Stift. A palotatermek hangulatát sajátos varázssal tölti el e sajátos kincsek jelenléte.

A szerb egyházközség régi háza

A kétemeletes épület főhomlokzata a térre néz, oldala a templomudvarra illetve a Eremia Grigorescu tábornokról elnevezett utcára. Egy üres telekre épült, a templom és a szolgálattevők hasznára. A szándékot az egyházközség 1819-es közgyűlése is rögzítette. Az építkezés 1821. október 23-án kezdődött, és 1824-ig tartott, az alapok lerakását 1821-ben engedélyezték, ahogy ezt az ingatlan kezeléséről szóló iratok is tanúsítják. Védőszentje Szent Száva, az ortodox szerb egyház első érseke, ezért január 14-én a védőszent napján misét kell mondatni az alapítókért, akiknek neve egy emléktáblán olvasható a parókia irodájában. A házat egyszerűen a szerb közösség házának nevezték, 1896-ban új épületet emeltek, ezért került az elnevezésbe a régi jelző. A polgármesteri hivatalt jóvoltából a házat nemrégiben felújította a temesvári Sörgyár.

A szerb egyházközség új háza

A templomtól északra a térrel szembeni oldalon állt az egyházközség régi háza, amely a 19. század végén romba dőlt. A régi ház hasznának ismeretében a belvárosi szerb egyházközség (ide tartozott József- és Erzsébetváros is) közel 200 hívő, 1837-ben 183-an voltak, 29 házasságot, 26 házat tartottak nyilván. Nem voltak köztük nemesek, földbirtokosok és gazdagkereskedők sem. Ezért csak hitelből építkezhetek, 85 ezer koronát vettek fel, a ház jövedelméből térítették volna meg. Johann Kramer tervezte és építette a kétemeletes gazdagon díszített házat, amelynek homlokzata az Emanoil Ungureanu utcára néz, oldala a régi házhoz ér. 1896. április 30-án készült el. Hogy megkülönböztessék a régitől elnevezésébe is bekerült az új jelző. A kölcsön törlesztését követően a templomi pénzalapokat gyarapította, ugyanúgy mint a régi ház tette egykor.

Zárszó

A négy épület kiegészíti a tér architektúráját, a Belváros díszjele, a tervezők és építetők interferenciájának eredményeként születhetett meg, de kétségtelenül tükrözi a tulajdonosainak ízlésvilágát és anyagi lehetőségeit. A 18. században az ortodox egyházközség tagjai nemcsak szerbek voltak, hanem románok, görögök, makedónok is amikor a felekezeti hovatartozás fontosabb volt a nemzeti identitásnál, nehéz megbecsülni egy egyes etnikumú közösség tagjainak számát. Ezért az a megállapítás, miszerint a szerbek és a románok számaránya ismeretlen, logikus, ám a folytatás már elfogadhatatlan, hiszen az arányok nem lehetnek a mai megoszláshoz hasonlóak, azaz a közösség háromnegyede román, egyharmada szerb, ez a megállapítás nem tárgyilagos, nem is valóságos. Fölösleges lenne itt arról beszélnünk, hogy egy évszázad alatt miként változott meg a város lakossági összetétele. Nemzeti elvárások érvényesültek akkor, amikor a nemzeti szétválás megtörtént, de a Belvárosban senki sem tartott igényt ezekre az ingatlanokra. A szerb egyházközséget a 2006/489-es törvény elismeri, sőt felhatalmazza az egykori nevek használatára, még akkor is, ha ezeket a múltban másként vagy más értelemben használták is.

(ford. M.I.)

ILLÉS MIHÁLY

Dél-bánsági útvonalak (VI.)

"Jobb egyszer látni valamit, mint arról tízszer olvasni."

Eötvös Loránd

Amennyiben nem számolunk a téli sportok művelése céljából kialakított üdülőhelyekkel, bárki - a dél-bánsági hegyviszonyokkal tisztában lévő olvasó - azonnal az alábbiakban felsorolt négy fontos turisztikai körzetet jelölné meg, mint legfontosabbakat. Sokkal kevesebben tudják azonban, hogy ezek mindegyike egy-egy, különböző fokú védelem alá eső természetvédelmi terület része. És mivel jómagam ezen védelem fokozásának híve vagyok, autós barátaim utólagos egyetértését remélve, elsősorban a bakancsos természetjárók szemszögéből igyekszem bemutatni ezen tájegységeket, mintegy kedvcsinálónként.

Néra - Beusnica

Ha valaki a Bánság déli vidékeire készül túrázni, ajánlólevél nélkül is a Néra völgyét keresi ki magának először a térképen. Nem véletlenül, hiszen ma már mindenki tudja, hogy itt viszonylag kis területen, rendkívül változatos, turistaszemet ingerlő, lelket melengető látványban lehet része, a természeti kincseket méltóképpen megbecsülőknak.

Az 1943-tól nemzeti parkként jegyzett terület összesen 4.382 hektárt tesz ki, és három, jól elkülöníthető - kiránduláskor napra beosztható - tájegységre tagolható, melyeket a Néra folyó völgyét követő útvonal fűz össze egységes egésszé.

A Szászka és Újsopot helységek közötti 22 km-ből húsz maga a Néra-szoros, mely két mészkőbe vájt szurdokszakaszt és e kettő között egy réteken, kaszálókban - egyszóval nagyszerű sátorhelyekben - gazdag, tágabb térséget foglal magába. Az egész távot akár egy nap alatt is legyűrhetjük, ám aki szeret elidőzni egy-egy tó mellett, benézni egy-két barlangba vagy elámulni az egykori bányászok által kőbe vájt alagutak és útparkányok látványán, annak érdemes többnaposra tervezni ezt a kirándulást. A jelzett főútvonal, körülbelül a közepén ("La Cârlige") gázlón vezet át, ezért kiadós esőzések után, a folyó magas vízállása és nagy sodrása miatt a szoros csupán egyik (a kiindulási ponthoz közeli) fele járható be.

A második tájegység merőben elüt az előbbiekben leírtaktól. Ez a Nérától északra fekvő, alig 100 hektárnyi terület a Beu pataknak életet adó Bég Szeme („Ochiul Beului”) nevet viselő karsztforrást, a Beusnica patak mésztufa lépcsőit és víz-eséseit, valamint egy, délszaki vadorgonának, ecetfának, törökmogyorónak menedékszigetként szolgáló térséget foglalja magába. A körzet egy körülbelül 5 km-es bekötőúton egészen a bejáratnak számító pisztrángtenyészetig kisaúttal is megközelíthető és ebből kifolyólag (főleg hétvégeken) meglehetősen turisztikailag igen tarka társaság verődik össze a környéken...

A nemzeti park harmadik, közvetlenül nem, csak közigazgatásilag kapcsolódó tájegysége a Susara patak rövid kis szurdokvölgye, mely közvetlenül Szászka-bánya felszégén nyílik a mészkősziklák közé. Aki csak teheti, ugorjon be ide is, bemelegítőnek vagy fáradságlevezetőként (a kiindulási ponttól függően) nagyszerűen megfelel.

Olyan védett terület ez, melyet manapság leginkább a távolság, a rossz közlekedési viszonyok, és a turisztikai bázisok hiánya óv meg a tömegturizmustól és annak megannyi romboló hatásától. Ezért minden változás ami a környéken beindul, fokozott éberséget követel hivatalos közegtől és természetbaráttól egyaránt.

A csendes Néra (fotó: Illés Mihály)

Domoglád - Cserna

Mennyit bír el egy völgy? - tehetnénk fel a kérdést végighaladva a Herkulesfürdőt kiszolgáló vasútállomástól egész Csernafaluig, vagyis hozzátartozóan azon a területen, melyet Domoglád-Cserna Nemzeti Parknak hívnak. Van itt mindenre alkalmas hely és alkalom. Vannak párjukat ritkító szorosok, vízesések, meredek sziklafalak, meleg és jéghideg források, egyre inkább védelemre szoruló állat- és növényfajok. Vannak sziklamászó versenyek, természetvédő szimpóziumok, gyógykezelés a legmagasabb fokon, és van tömegturizmus...

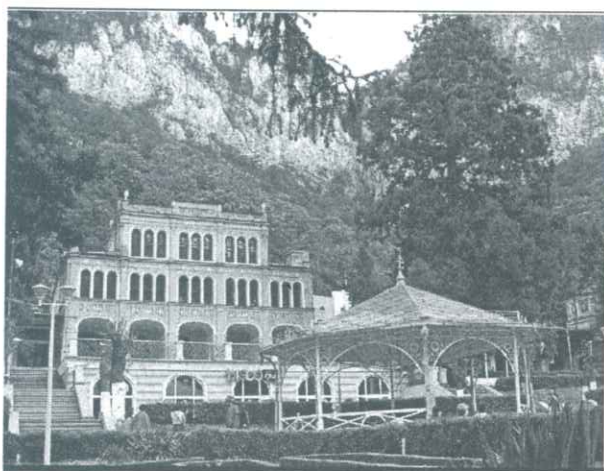
Hogy miként lehet mindezt összeegyeztetni, azt már valószínűleg azok is csak találgatták, akiknek sikerült 1932-ben keresztülvinniük, hogy Domoglád-Cesna néven egy 2.743 hektáros területet minisztertanácsi rendelettel rezervátummá nyilvánítsanak. Ezt a védett területet 1982-ben 60.100 hektárra terjesztik ki, és Nemzeti Parkká minősítik. Ám az akkoriban kiadott útikönyvek - melyekből tucatnyi oldalon keresztül csorog a szocialista buzgalom - arról a szomorú tényről is árulkodnak, hogy a dömpingszerű turisztikai fejlesztések sodrásában vajmi kevés esélyt adtak a természetnek.

Ekkor épül fel a tömbházakra emlékeztető szállodák sora, közvetlenül a Domoglád büszke szikláira támaszkodó dombháton, melyeknek összkapacitása messze meghaladja a fürdő kezelőhelyeinek számát. Ez az a periódus amikor a szakszervezetek százezerszám nyaraltatnak itt embereket anélkül, hogy a természet itt fellelhető páratlan értékeire valaki is felhívna figyelmüket. Hogy nem történt visszafordíthatatlan rombolás, az inkább a sziklafalak meredekségének és az aszfaltturistát remülettel eltöltő szarvasvipérának köszönhető.

A rendszerváltás utáni gazdasági pangásnak, paradoxális módon az volt az előnye, hogy megállította a vízszintes terjeszkedést, hiszen a túlmeretezett szállodaláncot még fenntartani is alig akadt pénz. A századforduló táján aztán kezdtek feltűnedezni a külföldi befektetők, akik viszont elsősorban a régi, főleg monarchiabeli szállókat vették meg, és kezdték felújítani. Kétségtelen pozitívum, de ennek egyenes következménye, hogy az árak felszöknek, és az idelátogató turistatársadalom kettészakad.

Lesznek luxusautóval ideránduló sétáló-pihenők, vagy jó pénzért betegségeiket kúrálók és lesznek a bakancsosok, akik olcsó kempingben vagy sátorban húzzák meg magukat az itt fellelhető természeti csodák kedvéért. Mert ha az egészségbiztosítás továbbra is úgy fog packázni az emberekkel, mint eddig, akkor éppen azok szorulnak ki a völgyből, akiknek a legnagyobb szükségük volna erre a fürdőhelyre.

Bár a kialakult infrastruktúra kétségtelenül rányomja bélyegét az itt zajló turistaéletre, marad még hely, látni-, tenni- és élveznivaló a nonkom-

Kaszinóépület és mamutfenyő Herkulesfürdőn
(fotó: Balázs István)

formisták számára is. Sőt, szinte csak számukra terem élmény a vízesések: Szeles (Vânturătoarea) vagy Rosec; barlangok: Betyárok odúja, Soroniste, Serbán; szorosok: Priszacsina, Cesna és Korkoja, vagy akár a Domoglád gerincén, ahová csak jó erőben és megfelelően felkészülten lehet eljutni.

Vitathatatlan sokszínűsége és vitatható keveredése a különféle értékeknek, mindenképpen kiemelt státuszt kölcsönöz a Cserna völgyének. Mindemellett azonban, a környékbejáró túrákon túl, ez a folyómeder képezi felvonulási vagy kifizetési terepét az egyik legizgalmasabb kárpátokbeli vándortúrának. Közvetlenül a vasútállomás környékéről indul ugyanis a piros sávval jelölt gerincútvonal, mely a Cserna és Godján havasokon át a Kis-Retyezát hegyvonulataira (Iorgovanul, Dragsány) vezet, ahonnan már a Retyezát Nemzeti Park csalogatja a turistákat.

A tapasztalt természetjárók azonban nem a gerincen kezdik a túrát, hanem Csernafaluig a folyó-völgyben vonulnak a Iovanul gyűjtőtőhöz - érintve közben a fennebb említett célpontok közül néhányat - utána pedig a piros kereszttel jelölt bekötő turistaúton kapaszkodnak fel a gerincre. Kellemes bemelegítő - vagy visszafelé jövet levezető - kirándulással ajándékozzák meg magukat ezáltal, az egyébként 2-3 napos, menedékházak hiányában csakis sátoros, emberpróbáló de fenséges magashegyi túra kiegészítéseként.

A Kazán-szoros

A Pallas Nagylexikon oldalain még ezt olvashatjuk az Európát átszelő folyam eme szakaszáról: "A Duna itt szorul össze legkeskenyebbre s ezen, K. név alatt ismeretes szoros 11 km.-nyire húzódik DNy-ról ÉK-felé. A 600 méternyi széles folyam medre Plavisevicán alul a baloldalon emelkedő Sukár mare-hegy (314 m.) által eleintén felére, majd a mederből kiemelkedő Kalniksziklánál 186 méterre szorítottat össze, valóságos sziklakaput képezve a szerb parton emelkedő Miroc planinával (324 méter)."

De ez tulajdonképpen a ma Nagy-Kazán néven ismert, Dubova és Plavisevica között húzódó 3,8 kilométernyi szakaszt írja le, melynek hosszában a Duna szélessége 200-350 méter között váltakozik. Ám alighogy szusszan egyet a folyam, még mielőtt Ogradena elé érne, újabb sziklakemény megpróbáltatás vár rá: a Kis-Kazán. Itt 150-350 méter között váltakozik a megszorult vízár szélessége, 3,6 kilométeren keresztül.

Ezt a két, összesen 350 hektárnyi de nem összefüggő térséget nyilvánították természetvédelmi területté a Mehedinți Megyei Tanács 18/1980 számú rendelete alapján. Valószínűleg nemzeti parknak kikiáltani nem tartották illdomosnak, mivel egy szoroshoz ugye két hegy kell, és ez esetben a "másik" mindkét alkalommal a szomszéd Szerbia területén van. Aki azonban ismeri a táj, valamint az itt fellelhető állat- és növényvilág értékét, bizonyára kevesli a besorolás általi törvényadta védelmet.

A karsztikus jelleg lépten-nyomon fellelhető, hol erőteljesen uralva a felszínt, mint a Kis-Kazán esetében, hol rejtetten - például zsombolyok alakjában - főleg a Nagy-Kazán környékén. A föld mélye pedig barlangokat rejtget, melyekből eddig hetet azonosítottak. Közülük a leghíresebb a Ponikova-barlang, melynek bejárata közelében az azonos nevű patak egy rövid és vad szurdokvölgyet valamint egy természetes 6-8 méter magas és 25 méter hosszú természetes hidat kreált a sziklába az idők során. Maga a barlang 1.666 méter hosszú, és miután átfurja magát a Nagy Sukár (Ciucanul Mare) hegy alatt, nyugalmat a Duna medrében lel magának.

A növényvilágra könnyen átláthatóan a szubmediterrán és a közép-európai jelleg keveredése a jellemző. A meredélyek lábainál a bükk európai (*Fagus silvatica*), krími (*Fagus taurica*) és keleti (*Fagus orientalis*) fajtái váltják egymást, de fellelhetőek a gyertyán, a kőris, a mezei juhar vagy más néven háromkaréjos juhar (*Acer monspessulanum*) kazánszorosi változatai is. A naposabb területeken a cserfa, a tölgy és a vadorgonával alkot eredeti egyveleget, míg az árnyékosabb helyeken - mindössze 120 méter tengerszint fölötti magasságban - megél a tiszafa (*Taxus baccata*), melyet itt a védett fajok között tartanak számon. A rezervátum egyéb óvott növényei között megtalálhatjuk a tulipánt (*Tulipa hungarica*), a szirti nőszirmot

A Kis-Kazán (foto: Siska Szabó Zoltán)

(*Iris reichenbachii*), a vörös szappanfűvet (*Saponaria glutinosa*) és az árvalányhaját (*Stipa danubialis*).

Ami a faunát illeti, elsősorban a kétéltűek - teknősbéka (*Testudo hermanni*) és szarvasvipera (*Vipera ammodytes*) - jelenléte érdemel különösebb figyelmet. Ezek számának felmérésére valamint habitusuknak tanulmányozására jelenleg is egy átfogó kutató tevékenység kezdődött, mely az Európai Unió „Life III” programja keretében és finanszírozásával zajlik.

Komárnik - Krassó

A komárniki cseppkőbarlang - a Buhuj-barlang után - a második leghosszabb bánsági földalatti természetes képződmény. Ma ismert teljes hossza 6.201 méter, melyből 5.229 méter térképezett és ebből hozzávetőleg 1.800 métert tesz ki a turisztikai, szakavatott idegenvezetővel látogatható útvonal. A barlang hosszanti irányban enyhén lejt, könnyen bejárható. Az alsó és felső bejáratok közötti szintkülönbség 78 méter.

Az Aninai hegység északi részét alkotó jura korszakbeli és krétakori mészkőben kialakult barlangrendszer két párhuzamos, különböző szinteken kanyargó folyosóból áll. A két barlangsort helyenként keresztfolyosók kötik össze. Mindkét szint tektonikus vonalat követő rétegfelület mentén alakult ki. Mindezt kitűnően érzékelhetővé teszik a kovakő beágyazódások, végig a falak és mennyezetek felületein.

Az alsó kővájatban a Ponikova patak fut keresztül, mely az évezredekken át kialakult cseppkőbarlang formálásának legfőbb tényezője. A felső, járható folyosó számos kisebb-nagyobb termet fűz egymásba (Zebrák terme, Agyagterem, Múzeum, Kristályterem, stb.), melyeknek mindegyike látványos sztalagmitikus képződményeket rejtget. Ezen alakzatok - ahogyan az a cseppkőbarlangok esetében megszokott - hasonlóságon alapuló, legtöbbször tréfás elnevezésekkel bírnak. Ezek közül egyesek korszakokként és a barlangkutatók fantáziájának függvényében változnak. Manapság ilyenekkel találkozhatunk: Kókuszdió, Meduza (újabbban Hamburger), Anyósnyelv, Kis- és Nagyorgona, Szénakazal (Kólásüveg), Betyárok asztala, Cápaszáj, Banánfűrt, Szerencsekút, Kínai falak, Hófehérke és a hét törpe, stb.).

A barlang a Szemenik-Krassó Nemzeti Park felügyelete alá tartozik. Csak engedéllyel látogatható, ezért a látogatási szándékot előre be kell jelenteni a park-adminisztráció irodáján. Maga a természetvédelmi terület jogi státusza fokozatosan teljesedett ki 1955-től kezdődően, egészen 1994-ig. A kezdetben alig 800 hektáros Nemzeti Park mára több mint 10.000 hektárra terjed ki.

Itt szeretném megjegyezni, hogy a tájegységnek és több környékbeli településnek nevet adó folyó, magyar neve: Krassó! Nem Karas, de legfőképpen nem Kárász, hiszen semmi köze a Kínában őshonos, Európában csak 150-200 évvel ezelőtt elterjedt, csendes állóvizet kedvelő halfaj-

tához. A román és az errefelé elterjedt délszláv nyelveknek, a szavak kiejtését lágyító logikájában keresendő az a magánhangzó beszúrás, melynek nyomán kialakult a Caraş illetve a Karas változat.

A környékeliek - főleg Krassóváron (Caraşova, Kraschowa, Karaşevo) illetve Krassóalmáson (Iabalcea, Jabalëe) élő lakosok - krasovánoknak nevezik magukat. A leírásokban általában zárkózott természetűként jellemzett emberek, igen szívélyesen viszonyulnak a bakancsos turistákhoz. Nyugodtan, teljes biztonságban házaik előtt lehet hagyni a személygépkocsikat, karcolás sem esik rajtuk. Persze illik bekopogni és engedélyt kérni: minden ellenszolgáltatás nélkül rábólintanak.

A Komárnik cseppkőbarlangot négy irányból közelíthetjük meg. Ezek az utak egyben innen tervezett csillagtúrák vagy körutak nyomvonalai is lehetnek, ezért inkább ebből a szemszögből ismertetném őket. A turistajelzések gyérek és meglehetősen régiek, ezért ajánlatos a terepet már ismerő turistatárs segítségét igénybe venni.

1. Resicabánya irányába - erdészút kanyarog, mely a Padina Seacă erdészlakot érintve, mintegy 15 km-es sétagyaloglás után az elhagyott Minda erdészlak mellett Resicabányát a Szemeniken létesített síközponttal összekötő műútba torkollik. Innen még jókora távolságra (kb. 5 km) van a városközpont, de már lehet egy olcsó autóstopra alapozni. Variáns a kék sávval (igen hiányosan) jelzett turistaösvény, mely az erdészház előtt egy kilométernyire jobbra tér, és néhány kisebb barlang szomszédságában halad el, melyek közül a Gaura Turcului a legismertebb.

2. A Szemenik sí- és üdülőközpont felé piros kereszttel jelzett turistaút vezet, amelyik a bán-ságiak fülében jól csengő Vila-Klaus egykori menedékház (ma gyermektábor), érintésével gyűri le a majd 800 méteres szintkülönbséget, 4-5 órányi egészséges hegyitúra során. A gyermektábortól személygépkocsival járható erdei út vezet a Cri-vaia üdülőközponton keresztül Ferencfalvára (Văliug), onnan pedig aszfaltozott műút Resicabányáig.

3. Stájerlak-Aninára, a tőle északra fekvő Mărghitaş gyűjtőtő és az azonos nevű motel érintésével, két útvonalon is eljuthatunk. Az első, hozzávetőleg a Komárnik patak medrével párhuzamosan induló erdészút, mely átvezet a Naveşul Mare dombháton a Jervani-i erdészlakig illetve egykori gyermektáborig. Innen nem messze, utunk jobb oldali irányba elvág, és egy jelzés nélküli ösvényen visz át a Covelişte magaslaton, ahonnan leereszkedik a már említett motel közelében. A második út az egykori, Resicabányát Aninával összekötő erdei vasútvonal nyomvonalát követi - a kék sávval jelzett turistaút folytatásaként. Elhalad a Popovác-barlang befalazott bejárata előtt, a valamikori három alagút közül egyiken keresztül vezet a másik kettőt megkerülve, közben egy fémvázra nyomorított de még mindig járható hídon való átkeléstől lesz igazán izgalmas (Mediureca). Mindkét útvonal bő 4 órányi gya-

Banánfűtők a Komárnik cseppkőbarlangban
(fotó: Illés Péter)

loglást igényel, de lehet őket egybekapcsolni egésznapos körúttá is.

4. A Resicabányát (Krassóváron keresztül) Aninával összekötő műútra, a két leginkább igénybevett turistaút vezet. Mindkettő a kék háromszöggel jelzett ösvényen, a krassóalmási fennsíkon át indul az azonos nevű falu irányába. Az első bevezet Krassóalmásra, míg a második a település szélén oszloppal jelölt útkereszteződésnél leereszkedik a Krassó partján fekvő Prolaz tisztásra. Itt drótkötélpár segítségével lehet átjutni a folyó bal partjára, illetve a Krassóvárig vezető ösvényre, mely a Denevérek-barlangja mellett halad el. Ugyanezen az ösvényen, a folyót Prolaztól felfelé követve még egy darabon, behatolhatunk a (száraz lábbal) "járhatatlan Krassó"-szorosnak is nevezett szakaszon. Amennyiben viszont nem kelünk át Prolaz-nál a Krassón, egy jobb oldali irányba kapaszkodó (egykor piros ponttal jelzett) ösvényen feljuthatunk a Krassó jobb partja fölé meredező sziklát rejtő platóra. Itt nagy kiterjedésű, szelíd kaszálón keresztül visz utunk, és csak lepillantva a folyó felé, mérhetjük fel a szoros valódi dimenzióit. Nem messze Krassó várának romjai mellett ereszkedhetünk le az országútra, de az alig térdig érő falmaradványok becserkészését nem ajánlom senkinek, mert a napos sziklákon gyakori a sütkérező vipera.

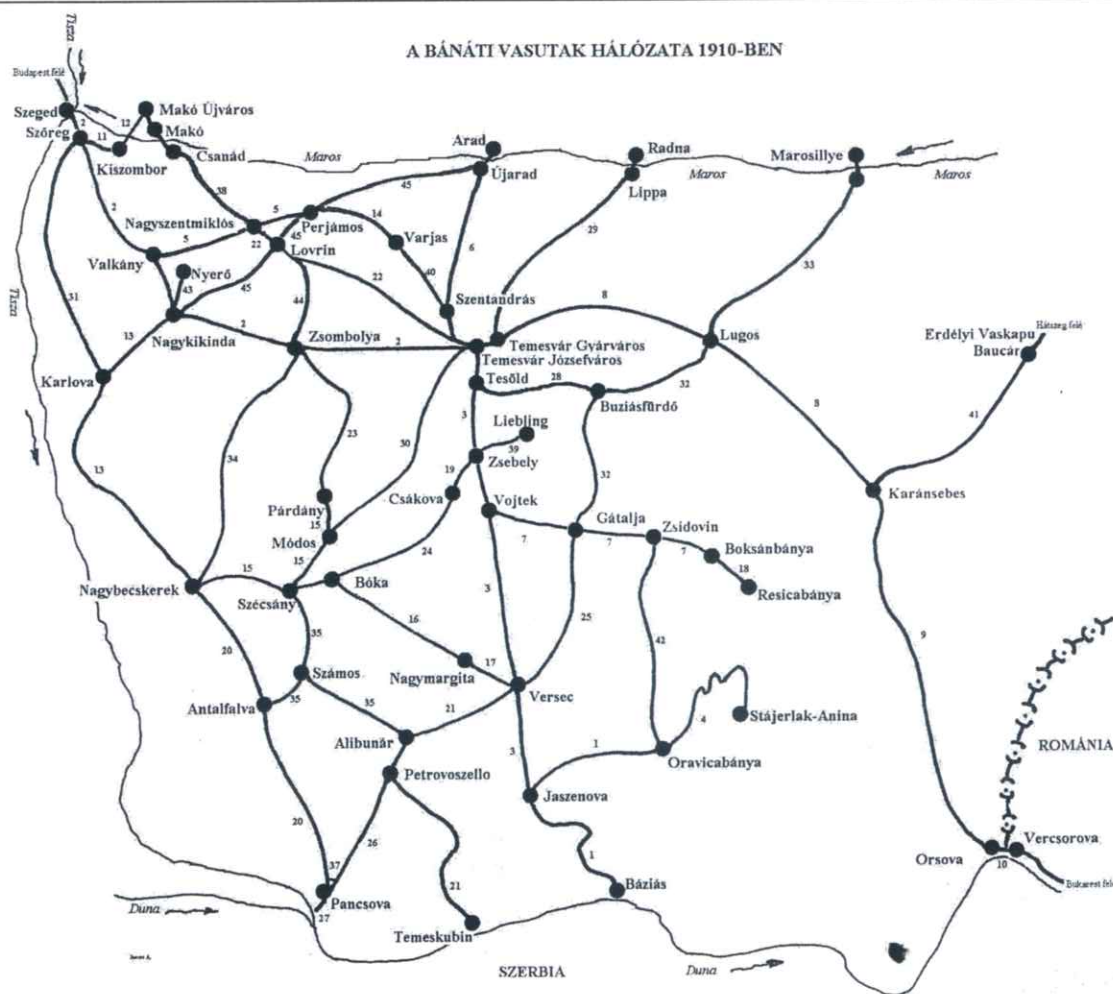
Bármerre indulunk a Krassó völgyében (a 3-as illetve 4-es útvonalakon), hihetetlenül vad és változatos táj látványa lesz a jutalmunk!

JANCSÓ ÁRPÁD

Behálózták, mint testet az erek...

Ezernyolcszázötvennégyben adták át a Bánság első vasútvonalát. Az ezt követő bő fél évszázad alatt régiókban teljesült Petőfi Sándor álma, ki arra ösztönözte kortársait, hogy bátran, szorgalmasan építsék a vaspályákat - hadd hálózzák be a világot, mint testet az erek - teljesült. 1910-re a vasúti fővonalakat a helyi érdekű vasutak nagyszámú vonala kötötte össze. A császári és királyi szabadalmazott osztrák államvasút társaság (1882-től osztrák-magyar államvasút társaság, OMÁV) a Bánságban 587 km vasútvonalat épített, az Arad-Temesvár Vasúttársaság 55 kilométert, a MÁV a Perjámos-Varjas 8 kilométernyi vonalat. A

helyi érdekű vasutakat részvénytársaságok építették ki 1376 kilométer hosszban. A tartományt behálózó vasutak hossza 1910-ben tehát 2027 kilométer volt. Mindegyik vonal vagy szakasz kiépítésének megvan a maga története, érdekessége, sajtósága. Bármennyire szeretnénk, mindezek részletes ismertetése túlnőne lapunk terjedelmén. Azonban fontosnak, hasznosnak véltem a bánsági vasútépítés megvalósításának főbb adatait táblázatba foglalni. A könnyebb eligazodás céljából elkészítettem a vasútvonalak vázlatos rajzát is. Használják haszonnal...

Bánát vasútjai 1910-ben vonalszámmal

Vasútépítések a Bánságban 1846-1910 között

Sorsz.	Vasútvonal	Vonalhossz (km)	Átadás dátuma	Engedély-okmány	Építő vasúti társaság	Megjegyzések
1.	Oravicabánya-Báziás (csak teherszállításra) Oravicabánya-Báziás (személyszállításra is)	63,316	1854.08.20. 1856.11.01.		Államkincstár - Oravicai Bányaigazgatóság OÁVT	Államosítva az 1891. XXV. tc. szerint
2.	Szeged-Temesvár	113,859	1857.11.15	1853.júl.21. Egyezmény	OÁVT	Államosítva az 1891. XXV. tc. szerint
3.	Temesvár-Jaszenova (Karasjeszenő)	94,175	1858.08.30		OÁVT	Államosítva az 1891. XXV. tc. szerint
4.	Oravicabánya-Anina (mint üzemi vonal) Oravicabánya-Anina (személyszállításra is)	33,104	1863.12.15. 1869.10.20.		OÁVT	Államosítva az 1891. XXV. tc. szerint
5.	Valkány-Nagyszentmiklós- Perjámos	42,975	1870.10.26.	1870. XXVII. t.c.	OÁVT	Államosítva az 1891. XXV. tc. szerint
6.	Arad-Temesvár	55,388	1871.04.06.	1868. XXXVII. tc.	Arad-Temesvári Vasúttársaság	Az üzemvitelt kezdetben ideiglegesen az Alföld-Fiumei, majd a Tiszavölgyi Vasút Társaság (TVVT) biztosította, majd 1880- ban, ennek államosítása után a MÁV vette át. Az OMÁV megvásárolta a vasút részvényeit. A vasutat az OMÁV többi vonalával együtt az 1891. XXVIII. tc. szerint államosították

7.	Vojtek-Németbogsán	46,961	1874.09.06.	1872. XXVIII. tc.	OÁVT	Államosítva az 1891. XXV. tc. szerint
8.	Temesvár-Karánsebes	98,254	1876.10.23	1874. XXVIII. tc.	OÁVT	Államosítva az 1891. XXV. tc. szerint
9.	Karánsebes-Orsova	90,337	1878.05.20.	1874. XXVIII. tc.	OÁVT	Államosítva az 1891. XXV. tc. szerint
10.	Orsova-Vercsorova (magyar-román határ)	4,107	1879.05.01.	1874. XXVIII. tc.	OÁVT	Államosítva az 1891. XXV. tc. szerint
11.	Szőreg-Kiszombor	19,000	1882.11.05.	1881. XLVII. tc.	Arad Csanádi h.é.v.	1893-ban egyesült az aradi és csanádi egyesült vasutakkal
12.	Kiszombor-Makó	5,400	1883.01.05.	1881. XLVII. tc.	Arad Csanádi h.é.v.	1893-ban egyesült az aradi és csanádi egyesült vasutakkal
13.	Nagykikinda-Nagybecskerek	70,700	1883.07.08	1881. LXXIII. tc.	Szeged-Nagykikinda- Nagybecs-kereki h.é.v.	
14.	Perjámos-Varjas	8,000	1888.10.24.	IV/17. 17573/88	MÁV helyi érdekű vonala	
15.	Nagybecskerek-Párdány	54,000	1889.05.04.	III/30. 12820/87	Torontáli h.é.v.	
16.	Szécsány-Nagymargita	36,000	1889.05.04.	III/30. 12820/87	Torontáli h.é.v.	
17.	Nagymargita-Versec	18,000	1891.07.07.	VII/1 39748/90	Torontáli h.é.v.	
18.	Németbogsán-Resica	21,000	1892.11.10.		-	Keskeny nyomtávú (760 mm) iparvasút
19.	Zsebely-Csákova	8,000	1893.08.07.	I/8 701/93	Zsebely-Csákóvár-Bókai h.é.v.	
20.	Nagybecskerek-Pancsova	66,522	1894.04.09.	VII/7 78561/92	Torontáli h.é.v.	
21.	Versec-(Temes)Kubin	84,494	1894.12.08.	VII/3 41220/94	Versec-Kubini h.é.v.	
22.	Temesvár-Nagyszentmiklós	61,019	1895.11.26.	I/7 992/95	Temesvár-Nagyszentmiklósi h.é.v.	
23.	Párdány-Zsombolya	41,000	1895.12.15.	1894 I/16 97881/93 V/14 25894/95	Torontáli h.é.v.	
24.	Csákova-Bóka	40,000	1895.12.21.	VI/22 45635/95	Zsebely-Csákóvár-Bókai h.é.v.	
25.	Versec-Gátalja	44,307	1896.07.03.	XII/16 89491/95	Magyar Délkeleti h.é.v.	
26.	Pancsova-Petrovoszello	27,000	1896.08.26.	XII/21 92977/95	Pancsova-Petrovoszelloi h.é.v.	
27.	Pancsova-Temespart szárnyvonal	4,500	1896.10.19.	VI/4 38470/96	Pancsova-Petrovoszelloi h.é.v.	
28.	Kissoda (Tesöld)-Buziás	31,211	1896.11.18.	IX/16 64975/95	Temesvár-Buziási h.é.v.	
29.	Temesvár-Lippa-Radna	62,840	1897.05.29.	VI/4 38469/96	Temesvár-Lippa-Radnai helyi érdekű vasúti Rt.	

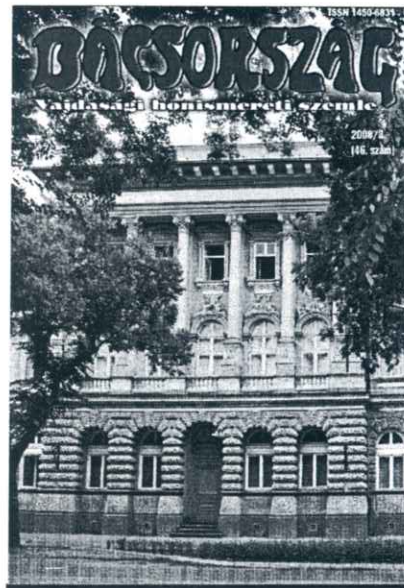
30.	Temesvár-Módos	52,357	1897.07.31.	1896 I/2 93118/95	Temesvár-Módosi h.é.v.
31.	Szeged-Szőreg-Karlova	63,433	1897.09.29.	XI/14 70717/96	Szeged-Nagykikinda-Nagybecs- kerei Egyesült h.é.v.
32.	Gátalja-Lugos	58,089	1898.07.22.	V/15 32482/97	Magyar Délkeleti h.é.v.
33.	Lugos-Marosillye	81,412	1898.09.17.	V/15 32482/97	Magyar Délkeleti h.é.v.
34.	Nagybecskerek-Bégapart- Zsombolya	65,600	1898.10.20.	VII/24 27261/97	Torontáli h.é.v. Keskeny nyomtávú (760 mm) ipar- vasút
35.	Szécsány-Számos-Alibunár és Számos-Antalfalva	64,500	1898.11.25.	XII/1 76.622/92	Torontáli h.é.v.
36.	Új-Zsombolya-Zsombolya	2,100	1899.04.28.	VI/24 27261/97	Torontáli h.é.v.
37.	Pancsova-Petrovoszello h.é.v. összekötő szárnyvonala	1,400	1899.11.28.	III/8 9225/99	Pancsova-Petrovaszelloi h.é.v.
38.	Makó-Újváros (Őcsanád)- Nagyszentmiklós (20,8 km)	14,000	1903.12.21.	XI/15 70188/902	Hódmezővásárhely- Nagyszentmiklósi h.é.v. Összhossz: 20,8 km, Bánátban: 14,0 km
39.	Zsebely-Liebling	10,000	1906.03.04.	VIII/1854353/905	Csákóvár község
40.	Szentandrás-Varjas	28,500	1908.07.09.	60503/907	Temes és Somogyvármegyei Egyesült h.é.v.
41.	Karánsebes-Baucár	34,000	1908.12.18.	60502/907	Karánsebes-Hátszegi h.é.v.
42.	Oravicabánya-Németbogsán- Resica	78,785	1908.11.28. 1909.02.10.	VIII/21 60972/907	Oravicabánya-Németbogsán- Resicabányai h.é.v. Két szakaszban adták át: Németbogsán-Resica (19,7 km) Oravica-Zsidovin (57,9 km)
43.	Nagykikinda-Nyerő	15,500	1910.05.10.	15.334/908	Nagykikinda-Aradi h.é.v.
44.	Lovrin-Zsombolya	26,70	1910.10.18.	15.334/908	Nagykikinda-Aradi h.é.v.
45.	Nagykikinda-Lovrin-Perjámos- Arad	85,000	1910.okt.- nov.	15.334/908	Nagykikinda-Aradi h.é.v. Nagyikinda-Lovrin-Maros-part (47,7 km, átadva: 1910. 10.18.), Maros-part-Maros-rév (1,5 km, átadva: 1910. 10.18.) Maros-part-Újarad-Kisszentmiklós (35,9 km, átadva: 1910.11.24.)

KORHECZ PAPP ZSUZSANNA

A Szent Vendel oltárkép restaurálása

(részlet a Bácsország 46.

2008. évi 3-as számából)

Október 20-a Vendel napja a jószágértartó gazdák, pásztorok, főleg juhászok ünnepe. Régen a jószág-
nak is ünnepnapja volt, aznap nem fogták be, nem hajtották vásárra. Az ismeretlen szerzőjű Szent Ven-
del oltárképet Boris Masic apatini helytörténész mentette meg a teljes enyészettől. A festmény eredeti-
leg az első 1748-ban épült apatini Nagyboldogasszony templom mellékoltárképe lehetett. Mindenkép-
pen a délvidéki ábrázolások legkorábbika. A félköríves festmény középpontjában Szent Vendel áll pász-
torruhában, összefont kezeivel botjára támaszkodva, kürttel a hátán, lankás, hegyvidéki tájban. Hosszú

a haja és szakállas. Tekintetével az égre néz. Lába előtt korona és jogar. A legendája szerint skót ki-
rályfi volt, aki remeteéletet élt a Vogézekben 570 körül, melyre római zarándoklatát követően szánta el magát. Később rendházfő lett. Kedvenc ima-
helyén, egy hegyen temették el, ahonnan marad-
ványait a 14. században a trieri székesegyházba vitték. Körülötte állatok: birka, kecske, ökör, bika, ló. Az állatok, állattartók és földművesek védő-
szentjeként is tisztelték, melynek helyi hagyomá-
nya dél-német eredetre vezethető vissza, kultusza a németiség 18. századi betelepítésével terjedt el. Kétségtelen, hogy a Segítő Mária (Mariahilfe) mel-
lett Vendel a 18. századi hazai német parasztkolo-
nizáció legjellegzetesebb patrónusa.

E festmény is több átalakításon esett át. Az ere-
detileg félköríves végződésű képen ún. vállakat alakítottak ki, megszülesítették, átfestették. Hordo-
zója az egy darabból, kézi szövessel készült lenvá-
szon a széthullás állapotában volt, hatalmas egér-
rágta lyukak és szakadások éktelenkedtek rajta, a húzószélek szétszakadoztak, mállottak, a vörös alapozású pigmentréteg egészét repedésháló borí-
totta és erőteljesen pergett. Konzerválása, hagyó-
mányosan viaszgyantával történt, és dublázása elkerülhetetlen volt. A tisztítást követően vált lát-
hatóvá a kép eredeti formája, az átalakításokat fe-
hér festékkel jelölte ki magának a korábbi „restau-
rátor”. Az esztétikai rekonstrukciót követően új díszkeretbe került, s Eszéken a Senser kiállításon is bemutat-
ták a nagyközönségnek 2008-ban, mint a művész köréhez tartozó alkotást.

Országépítő

Az ORSZÁGÉPÍTŐ című folyóiratot 1989-ben alapította a Kós Károly Egyesülés, első száma 1990 nyarán jelent meg. Kiadó az Egyesülés nevében a Kós Károly Alapítvány. Felelős kiadó 2004. szeptemberig Kampis Miklós, 2004. szeptembertől Siklósi József, az Egyesülés igazgatója. Évente négy szám lát napvilágot (március, június, szeptember és december) 64 oldalas terjedelemben, 1500 példányban. A folyóirat célja, hogy a magyar organikus építészet és a szerves, holisztikus, vertikális gondolkodás különféle területeiről származó eredményeket nyilvánosságra hozza. A közlemények tárgykörébe tartoznak többek között a magyar kultúrtörténet jelentős, de kevésbé ismert eredményei, a szerves építészet nemzetközi eseményei, korunk történelmének szellemtudományos értelmezése, a környezet problémáinak átfogó megközelítése. A folyóirat mellékletei egy-egy téma bővebb kifejtésére, a témához illő forma alkalmazására adnak lehetőséget. A folyóirat felelős szerkesztője: Gerle János, Ybl-díjas építész, tipográfusa: Makovecz Benjamin.

Idén decemberben lesz Kós Károly születésének százhuszonötödik évfordulója. A Kós Károly Egyesület folyóirata, az Országépítő abban a szerencsés helyzetben van, hogy a jubileumot Kós Károly dokumentumok közreadásával kezdheti ünnepelni. Makovecz Imre javaslatára Gerle János hosszú beszélgetést folytatott Csete Györggyel, amelynek első része a Pécsi Ifjúsági Iroda Kós Károllyal való kapcsolatát érintette. Ennek a beszélgetésnek eredményeképpen, Csete György kezdeményezésére született meg ez a melléklet az interjú anyagából, valamint az általa erre a célra átadott különféle dokumentumokból: a beszélgetés során említett fényképekből (Jankovics Tibor és Moldován Domokos felvételei), a kapcsolat során Kós Károllynak a pécsi kollégákhoz szóló leveleiből, valamint Kóst ábrázoló arcképekből, amelyek több fotóművész ajándékaikként kerültek Csete Györgyhez.

(Részlet az interjúból)

„Kijöttünk kis idő múlva a templomból, s amikor a szertartás végetért, volt egy érdekes momentum, hogy a család, mielőtt a Házsongárdi teme-

tőbe elindultak volna, kérte, hogy egy pillanatra billentsék még meg a koporsó fedelét, hogy egy utolsó búcsút vegyenek Kós Károlytól.

Úgy mentünk ki aztán a Házsongárdi temetőbe, követve a menetet. A gyászkocsi egy díszes batár volt, óriási koszorúk voltak az öreg sírhalmára készíttelve, és azok a színes, gyönyörű ruhákba öltözött, szép tiszta arcú asszonyok a fejük fölé tartották azokat az óriási koszorúkat. Hát azoknak a hossza, elliptikus koszorúk voltak, két és fél-három méter lehetett, a szélességük meg másfél méter. A gyászkocsi előtt ment egy szépen felöltözött fiú, az egyik kalotaszegi gyülekezet papjának a fia, aki rúdon vitt egy tulipánt formázó, virágokból rakott díszet, ami úgy nézett ki, mint egy hold, amelynek a középpontjában, a kelyhében volt egy napkorong, egy temetési jel, mert mint kiderült, máskor is szokták vinni. Én még sose láttam ilyet, nekem egy erdélyi, házsongárdi temetés teljesen ismeretlen volt. Na ezt vitte a fiú,

ORSZÁGÉPÍTŐ

ÉPÍTÉSZET • KÖRNYEZET • TÁRSADALOM
A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS FOLYÓIRATA • 19. ÉVFOLYAM • NYÁRI SZÁM • ÁRA 600 Ft

A KŐSZEGI REF. TEMPLOM
A DRÁVA-PROJEKT
EMLEKEZÉS KEMÉNY BERTALANRA
AZ EGYESÜLÉS ÚJ TAGJAI
LÁNSZKI IMRE TANULMÁNYA II.

MELLÉKLET: 125 ÉVE
SZÜLETETT KÓS KÁROLY

2008/2

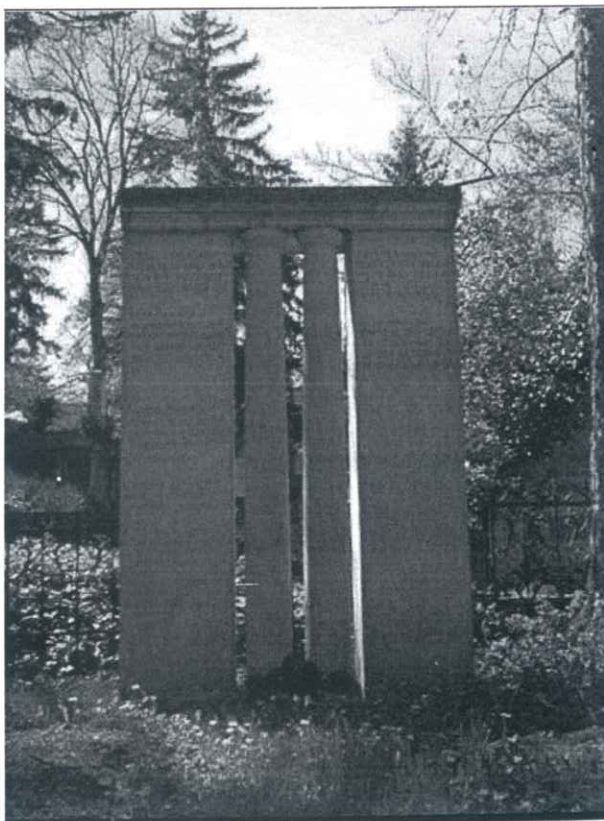

ő ment legelől, utána a gyászkocsi Kós Károly koporsójával, azután jött Kós Zsófia meg a férje, Kovács Zoltán, meg a szűken vett család...(...) Imrével /Makovecz Imre szerk./ mi ott szépen egy üres helyet találtunk magunknak, oda leültünk. A hivatalos gyelegácia Magyarországról, ők ültek az első-második sorban, mi meg kicsit hátrébb. Akkor kezdetét vette a szertartás, csodálatosak voltak azok a gyönyörű képek, amik a szemünk láttára lejátszódtak, mert a koporsó mellett egymást váltotta díszőrség vagy tiszteletőrség, inkább így mondanám, ami azt jelenti, hogy három-három férfi állt jobb és baloldalon fehérrel és barnával szírozott szűrőkben, csodálatos méltósággal, majd őket felváltotta három-három asszony és így tovább egészen addig, ameddig a szertartás folyt. Közben zengtek a református zsoldárok meg a gyászhoz illő énekek. Hogy ki beszélt, már nem tudom, bizonyára az egyházból magas méltóságok, mert Kós Károly a református egyház főgondnoka volt és a főépítész is haláláig, tehát az ő véleményére, tanácsaira odafigyelt az egyház, az ő keze nyomát nagyon sok épület őrzi, régiek is, újak is.

Miközben zajlott a szertartás, volt egy ember, aki folyamatosan fényképezett, Moldován Domokos, aki példásan mozgott ott a gyülekezetben, szép ünneplő fekete ruhába öltözve, tehát nem úgy, ahogy egy fotós mozogni szokott, temetésen vagy esketésen is kopott farmergátyóban, szétnyúlt ingben. A ruha tényleg meghatározza az embert ilyen esetben. Énrajtam például nem volt soha úgynevezett magyar ruha, aminek álló gallérja van, atilla, amilyenben az öreg feküdt a koporsóban, mellén összekulcsolva a keze, és fekete atilla volt rajta. Énrajtam még nem volt fekete atilla, mert nekem ilyenem nincs, de szeretném, ha lenne, akkor alighanem egy alkalommal még rámhúznák valahogy. De hát kényelmetlenséget okoz nekem vele a búcsúztatóknak, mert merev lennék és már nehezen bújtatnák be a zakóba a kezeimet. A lényeg az, hogy az atilla a szabásával, a zsinóros gombolásával, egyszerűen rákényszeríti az embert egy tartásra, abban nem lehet tisztességtelenül viselkedni. Moldován Domokos nagyon szép felvételeket készített, ezekből sok nekem meg is van, mert kérleltem őt, és ő el is küldött nekem egy halommal. Csak fekete-fehérrel fényképezett. De véletlenül találtam később valakit, aki színes diákat is készített a temetésen, az a temetési menet tényleg olyan színpompás volt, hogy meg kellett úgy is örökíteni. Ez a barátom, Farkas Zsolt írt is egy nagyon szép szöveget a temetésről Piarista diák. 2002. szeptember). Énnálam mindig van fényképezőgép, mindig viszek magammal, a házaimat is az alapozástól a befejezésig végigfényképezem, minden momentumot rögzítek, de a temetésen valahogy visszatartott egy belső érzés,

hogy illetlenség, ha fényképezek, akkor nem veszek részt a temetésen. (...)

Imrével hátrébb megálltunk, vagy húsz-harminc méterre a sírhelytől, oda hozták el aztán a koporsót. Újabb beszédek hangzottak el, közben a sokaság énekelt, a papok kemény, férfias hangon kezdték az énekeket, és a többiek követték. Lassan véget ért ez a temetési szertartás is, és akkor behantolták a sírt. Az a legény, aki eddig vitte a sírjelet, odalépett a sírhant lábához, amit a domboldalról láthattunk, és megpróbálta beleszúrni ezt a jelet, lábtól. De nem sikerült. Csak harmadszorra sikerült, akkor viszont annyira, hogy beleszaladt az egész bot tövig a sírhantba. Na ez a hármasság azért érdekes, mert a temetés a mohácsi csata napján történt, augusztus 29-én, ott történt meg az ütközet előtt, hogy Lajos király ellovagolt az arcvonal előtt és a lova háromszor megbottlott. És az egyik legény, aki vigyázatlan volt, mert nem illett a király botlását észrevenni se, de jól érzékelte a bajt, felkiáltott, hogy ez rossz jel. Na, ez a hármasság ott a temetésnél újra előjött, de még nincs vége. Mert az augusztusi késő délutáni, már narancssárgában izzó napfényben, az egyik magas fa tetején, pontosan ekkor egy varjú, ugye a Kós kedves madara, megszólalt, hogy kár. És mi még nem is tudtuk, hogy mekkora, de az biztos, hogy a hátamon elkezdett csurogni a hideg verejték lefelé a nadrágom korcáig, gondolom, Imre is így volt vele."

Kós Károly síremléke a Házsongárdi temetőben

BALÁZS KOVÁCS SÁNDOR - GUTAI ISTVÁN

Bánátból bánatba...

Szilánkok egy Végvár-krónikából (II-III. rész)

1800-ban új szerződést fogalmaztak. Ez több ponton egyezik az 1795-ben kötöttel, de lényeges eltérések is vannak. Ez a szerződés tulajdonképpen a végleges okmány a kincstár és a végvári telepesek megegyezéséről, mivel ez magában foglalja a két előbbi javított és mindkét fél számára elfogadhatóbbá tette pontjait (az első kelt 1795. július 3-án, a második pedig 1799. június 23-án). Az öt év alatt a lakosság jelentős mértékben kicserélődött, igen sokan elköltöztek, esetleg csalódva a körülményekben visszaköltöztek szülőföldjükre. Új területek kapcsolódtak be a telepesek kibocsátásába.

Az 1800. június 7-én megkötött szerződést már 144 református magyar családfő írta alá. "A Régi Rittbergi Lakosok a Felséges Magyar Kamara 24k április 1799. N. 4170 alapp költ resolútiója szerint 1ő Novembertől 1795. utolsó Octoberig 1801 számlálván hat esztendőig minden Urbarialis adózásoktól és marháktól egészen szabadok és mentesek lesznek. és mivel ők ezen esztendők alatt, valamivel a Földes Uraságnak már adóztak, az nékiek a szabad esztendők elfolyása után az Uraság adó fejébe be fogja számlálni."

"Mind a régiek, mind az újabb Rittbergi lakosok köteleztetnek azon életet a mellyet a földes Uraságtól vetés fejében kölcsön kaptak, éppen annyit a mennyit vettek in natura mennél hamarabb vissza téríteni."

"Kötelesek lesznek Lelki Pásztorjokat, és Oskola Mesterjeket az 1ő Novembertől 1798 fogva magok fizetni, de a Földes Uraság amannak egy egész házhelyet és egy hold földet szőlő kertnek minden adó nélkül tulajdonképpen oda engedni a mint már valóban is oda engedte."

Ezzel a szerződéssel "köteleztetnek a Rittbergi Magyar Lakosok arra, hogy magokat itten már állandóul le teszik, innen többé el nem költöznek, szorgalmas Gazdák lesznek a Földes Uraságnak és Tisztyeinek önként engedelmeskednek és magokat mindig tsendesesen viselik". Ez utóbbi kitétele nem minden településnek sikerült betartani. Az akkori betelepülőknek több mint fele a községet elhagyta még a korai időszakban. Valószínűleg, több családot a honvágy űzött vissza, másokat talán a Végvár körül fekvő román községek lakosai-val való folyamatos küzdelem ejtett kétségbe afelől, hogy itt valaha boldog otthont alapíthatnak. Többen csalódhattak a környék gazdasági lehetőségeiben, a telepítés körülményeiben, és ezért vehettek vándorbotot.

A telepesek egy részének elvándorlását az említett okokon kívül az a körülmény is okozta, hogy a kincstári birtokot előbb a francia származású

Rohan herceg, majd tőle néhány év múlva gróf Vojkffy Ferenc vette meg, akik a kincstárral kötött szerződést nem újították meg, a végváriak mindazon előnyöktől elestek, melyeket a szerződés biztosított nekik. Az uradalom azután a Sina család birtokába került. Báró Sina György a régi szerződést s benne a lakosoknak biztosított kiváltságokat megújította.

Ludovico Nagy szerint 1828-ban Végváron 238 házban 1242 lakos élt, ebből 1186 református, 56 pedig római katolikus. Fényes Elek szerint 1839-ben 1478, 1851-ben pedig 1834 református, 22 római katolikus, 30 evangélikus, 31 zsidó és 12 görögkeleti vallású lakosa van a falunak. A népesség gyors gyarapodásával párhuzamosan folyt a birtokaprózódás és a társadalmi polarizálódás is. Az 1839-es 136 egész jobbágytelek 1847-ig 82-re apadt, ugyanakkor 101 féltelkes, 17 negyedtelkes gazda és 77 zsellér élt a faluban. Határa 8701 hold 540 négyszögöl, legelő 582 hold, 1550 négyszögöl, belső telkek 324 hold 1340 négyszögöl, három malomkert, 12 hold temető, 4 hold kutaknál, marhalegelő 78 hold 1320 négyszögöl, ország s más utak 419 hold, hasznavehetetlen 34 hold 150 négyszögöl. Urbériség 4971 hold. Majorság: szántó 635 hold, legelő 112 hold, cserjés legelő 250, kivágások 124 hold, kaszáló 180 hold, erdő 1000 hold, irtani való cserjés 569 hold 1550 négyszögöl. A föld sűrű anyaga, mely a vizet nehezen szívja be, s ezért kevés a víz. Búzát, zabot és kukoricát terem.

A 19. század folyamán állandó mozgásban volt Végvár lakossága: az elköltözötték helyére jött az utánpótlás az Alföld egész területéről, néha távolabbról is. Új települések kapcsolódtak be a lakosság felfrissítésébe: Szabadszállás, Mezőgyán, Fehérgyarmat, Cegléd, Kiskunhalas, Izsák, Magyar-cérna, Újfehértó, Sárszentmihály, Tiszafüred, Dunaföldvár.

A túlnépesedett községből az 1880-as években több család visszatelepült a Tolna megyei Pilisre, Decsre, Ócsénybe. A visszatelepülésre így emlékezett egyik Korsós leszármazott: "A XIX-ik század végén lett Rittbergből Végvár. Az ünnepélyes közgyűlésen ott szavazott a pilisi Korsós Ádám is, akit csak Fehérbajszos Korsósnek híttak. Helyénvaló nevet választottak: az a község csakugyan „végvára” volt a szökött jobbágyoknak, a vízi életre unt sárközieteknek, a Tisza meg Körösök táján tengődő s végre földhöz jutott zsölléreknek. A sárközi „gyarmatosok” itt sajátították el a rendszeres földművelés tudományát. Am ez időben megindult visszaszívárgásuk az anyaközségbe. Híre járt a vízi világ szüntének, az immár kiszélesedett határ hazavár-

ta gyermekeit. Eddig is tartották a kapcsolatot Pilissel, akár ma Végvárral. Most azonban küldöttség ment haza szertenezni, és azonnal birtokba vették az ősi jusson dukáló földet. Pedig jól éltek Végváron, Kurdiné édesapjának földjei mellett lóval „húzott” olajutó malma is volt. Forrásom ismét buzog:

- Midőn visszatértek, bátyám rögtön egybekelt egy pilisi özvegyasszonnyal, mivel maga is özvegyi sorban élt. A kutyánkat is magával vitte. Mikor otthagyták egy időre Pilist, és Végvárra jöttek az egész családjuk, a kutyát nem hozták magukkal. Az megkijárt a földekre, ahol gazdái dolgoztak, kereste őket, és rítt. Bizony, rítt a kutya.

A hazatérőre nehéz idők következtek. A tizenkilencedik század utolsó évtizedében esős esztendőek jártak, a határ laposabb részei megteltek talajvízzel. Tócsa és tócsa mindenfelé, néhol csak lóval bírtak átgázolni rajtuk. A határ felosztása terén pedig a községi elv a legnagyobb széttagozottsággal elegyedett:

- Legalább tíz helyen feküdtek a földjeink. Művelés szerint osztották föl a határt, így kenderes földre, kolompéros földre. Ezeken kapta ki-ki a magáét.

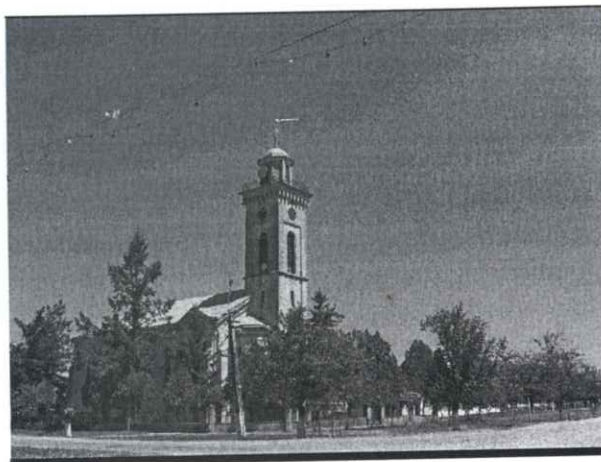
Volt ebben okosság is, aszerint történt az általános elosztás, hogy minek a termelésére alkalmas a föld. Am ilyen mérvű széttagozottság rengeteg időt, erőt tékozolt. Azután a század végén itt is elpusztította a filoxéra a szőlőket, az új század elején friss telepítés történt tömördek költséggel. Benyomult a falusi életbe a pénzgazdálkodás, a bankkölcson, a kezesség, a váltó. Egy nagyralátó, gógós rokon rávette Korsóst, hogy kezeskedjen érte. A rokon fölvetette a pénzt, a fia elverte, s akkor derült ki, hogy már utolsó kvadrátjukat is megterhelték. A Korsós család meg fizethetett, és elszegényedett." A 20. század fordulóján sokan települtek ki Végvárról az akkor létesített Bodófalva, Szapáryfalva, Sztancsófalva bánsági községekbe, sőt ez erdélyi Nagysármásra is. Lakosainak száma 1910-ig mégis 2884 főre duzzadt.

A rokonsági kapcsolatok továbbélése

Az 1920-ban aláírt trianoni békeszerződés Romániának ítélte egész Erdélyt, továbbá a Tiszántúli keleti szegélyét és a Bánság keleti felét. A román fennhatóság alatt a színmagyar település lakossága sok megpróbáltatást állt ki. A második bécsi döntés 1940. augusztus 30-án Észak-Erdélyt és a Székelyföldet 43 104 négyzetkilométer területtel, 2,4 millió lakossal (köztük egymillió román, míg Dél-Erdélyben négyszázezer magyar maradt) visszaadta Magyarországnak. Végvár lakossága is román fennhatóság alatt maradt. A második világháború alatt azonban olyannyira nehézzé vált a magyar lakosság helyzete, hogy sokan - elsősorban a katonaköteles fiatal emberek - átszöktek a magyar határon. Ez viszonylag könnyen ment, hiszen Végvár közelében húzódott a hármas (magyar-román-szerb) határ.

1941. június 1-jén sorozták a 20-asokat, 10-én pedig a 21-eseket. De akkor már nagyban pengett a háború. Visszakerült Magyarországhoz Erdély. De a mi részünk nem!

Akkor már a 19-beli születésűek szöktek át Magyarországra. Füleken voltak táborban, ott őrizték őket. Írták haza: ezt a papírt kérik, azt a papírt

kérik. Amikor ezt megtudtam, mentem a paphoz, a községhez, összeszedtem a magaméit. "Minek kell ez, Imre?" kérdezték, de tudták. Magyar emberek voltak. "Nem akarok oláh katona lenni!"

Édesanyám megtalálta a kabátom zsebében az iratokat. Sírta: "Itt akarsz hagyni bennünket?!" Megfogadtam, hogy nem megyek el, ha az oláhok szíjat hasítanak a hátamból, akkor se.

Minden nap vártam a behívót. (Akkor Temesváron dolgoztam egy kovácsmesternél, aki a háború után átkerült ide, Báticaszre és megkeresett Pilisen.)

Lakott az utcánkban egy lány, aki szintén Temesváron dolgozott. (Sokan bejártak Végvárról Temesvárra még akkor is.) Megbeszéltük, hogy ez a D. Kovács Rozi értesíteni fog.

Éppen kint vasaltam az utcán a temetkezési vállalat kocsiját, meg a lovait patkoltam.

Jön Rozi:

"Tiszta a ruhád." (Ez volt a jelszó)

Megyek a mesterhez:

"Mester úr! Ide a pénzt! Tiszta a ruhám."

Nem értette, miről beszéllek.

"Menjen haza és hozza!"

"Menni kell Romániából! Megjött a behívó!"

"Jól van, segéd úr."

Azonnal vonatra ültem, és mentem haza.

Bujdosó meg észrevett. Valahogy megneszelte. Járt a nyakamra délelőtt, délután. Végül eljött velem.

Édesanyám összezsomagolta a motyómat:

"Menjél, fiam!"

"Megígértem, hogy nem megyek" mondtam, de akkor már ő küldött.

Az egyik végvári embernek volt két jó futó lóva, meg könnyű kis kocsija.

Apám beszélt vele.

A helybeli malom tulajdonosának, Juhász Ferencnek tanyája volt a határ mellett. Oda kellett eljutnunk. A kocsis este befogott. Rongyot tekert a stédli-re (no ez is német szó!), hogy ne kattogjon. "Csak addig bírja, amíg kiérünk a faluból!"

A temető fele mentünk, Sipetnek. A községeket elkerültük. Másnap délutánra odaértünk a tanyára. Mit ad Isten? (A mester úr, akinél annak idején inas voltam, összedolgozott egy bognárral. Neki is volt inasa. Egyszer megpofozta, mire az inas /Jancsi volt a neve / otthagya. Ő volt a tanyán!)

A kocsis megetette a lovakat, és visszament Végvárra.

Ez a Jancsi akkor azt mondja:

"En nem megyek veletek, de megmutatom, merre kell menni." A nap már ereszkedett lefelé

szépen, pirosan. "Ha átmentek három kis árkon, már Jugóban vagytok!"

Átmentünk mi négyen is! Jó meleg idő volt. Egy helyen leültünk a levágott csalamádéba. Kezdtém elaludni. "Gyere! Gyere!" mondja egyszer Bujdosó.

Nem mentünk 15 métert, találtunk egy követ. A Karcsinak jó fókuszseblámpája volt. Rávilágított. Nézzük a követ: R van rajta. Nézzük meg a másik oldalát is! Abban a pillanatban durr! Lőttek, de nem miránk, odébb valahol. Ott is ilyen dezertőrök lehettek, mint mi. Ha tovább várunk, a járőr biztosan elkap bennünket.

Mentünk tovább. Egyszer azt mondja a Kárcsi: "Állj meg!" Megálltunk. Két alak jött szembe. Nézzük... nézzük... lefeksztünk, úgy nézzük... mit ad Isten: két napraforgószár mozgott, azokat láttuk embereknek.

Végül találtunk egy szállást. Három kopó kutya jól körbejárt bennünket. Nálunk meg semmi ütle! Fordulunk a tanya mögé, hallgatózunk a kis ablaknál.

"Nehogy beengedj valakit!" halljuk egy nő hangját.

"Magyarul beszélnek!" mondja erre egy férfi.

Beengedtek bennünket. Ott ringott a kisbaba a bölcsőben.

"Mondja meg, hol vagyunk!" kértük a férfit.

"A senki földjén"

Mondtuk, hogy Romániából jövünk.

"Honnan?"

"Végvárról."

Hihetetlen, hogy az ember hol és hogyan akad rá valakire! Azt mondja ez az ember: "En is végvári vagyok." (A szülei költöztek Végvárra. Kétszer átszökött Szerbiába, erre az oláhok bedutyizták.)

Utána bejött velünk Kanakra a felesége (beszélt szerbül, mi meg: kuss!), hogy megmutassa, melyik vonat megy Debelfacára. Magyarul Torontálvárshely. (Abból a Pataki családból, amelyikből nagyapám származott, egy férfi, Pataki Mátyás odanősült még Nagymagyarország ideje alatt.)

Debelfacán megyünk az utcára. Vasárnap volt aznap, úgy emlékszek, mintha tegnap történt volna. Valamilyen ünnepet tartottak. Mit ad Isten: találkoznak egy Bocskai-sapkás gyerekekkel. Kérdem tőle: "hogyan hívnak?" "Pataki Józsefnek." Hát annak a nagybácsinak, Pataki Mátyásnak az unokája volt!

Ennek a Mátyás bátyámnak a sógora, egy nyugalmazott csendőrtiszt helyettes, Szegeden alkot. Doszlop Sándornak hívták. Mátyás bátyám öregebbik fia szépen áthozott bennünket Szegedre. Doszlop Sándor elismert bennünket retyerutyájának. Magyarázzuk neki, hova akarunk menni. "Gyerekek! Nem lehet ám csak úgy utazgatni. Jelentkezni kell."

Másnap elmentünk jelentkezni. A börtönnél volt a rendőrkapitányság, vagy mi. Azon nyomban becsuktak bennünket a Csillagba! Rácsos kapu, rácsos ablak... el voltunk savanyodva. Voltak ám ott nagyszakállúak is! Nem volt, aki feleljen értünk.

Kérdegettük:

"Te mióta vagy benn?"

"15 hónapja."

"Hát te?"

"Tíz hónapja."

"Négy hónapja."

Sanyi bácsi másnap jött értünk és kihozott bennünket. Kaptunk ingyenjegyet föl Csepelre. 1941. november 28-án mint szakmunkás mentem dolgozni. Elszöktem egyszer a munkahelyről. El-

mentem préskovács osztályra. Láttam a füstös embereket, érdeklődtem tőlük, ők meg útbaigazítottak. Mentem a művezetőhöz. Elmondtam, ki vagyok, hogy kerültem oda, és hogy szeretnék szakmában dolgozni.

"Fiam, itt nincs lópatkolás!"

"Nem baj, de vassal kell dolgozni itt is!"

Hat hónap alatt hőfokellenőrnek képeztek ki. Tudni kellett, ez és ez az anyag milyen, mi a kovácsolási hőfoka... nagyon jó helyem volt. Volt a préskovács osztálynak egy kisebb szerszámkészítő részlege, Bujdosó Kárcsi oda került.

Egyszer mondja a bácsikám:

"Imre! Ha lemegy vidékre – Csepelen ez volt a szó –, kérdezze meg, kell-e nekik lúgkő."

Decsen megkérdeztem az ángyikámtól.

"Hú! Dehogynem!"

"De elég drága. Azt mondták: 1 kiló lúgkő 1 kiló zsír."

"Ha 1 kiló lúgkővet hozol, 2 kiló zsírt kapsz!"

Megindult a bolt. Ha nem jelentkeztem volna önkéntesnek... annyi pénzem volt! Olyan ruhákat csináltattam magamnak! Jegyre cipőt!

Negyvenhárom tavaszán Laci bátyám elvitt Pataki Károlyhoz, egy vezérkari huszárnagyhoz. (Ekkora a Pataki család!)

Azt mondja ez a Károly bátyám: "Gyerekek! Az olaszok kiestek a frontvonalból. A románok sem jól viselkednek. Magyarország nemcsak Erdélyt, hanem a Bánátot is elfoglalja."

Ekkora lettem!

Megírtam a kérvényt. Három sor volt az egész. Fogtam magam, bevittm a Vepeléti út 3-ba. Önként jelentkeztem harctéri szolgálatra. Három nap múlva a kezemben volt a behívó. Gyorsan megvolt a kiképzés is. Sajnos. Bánát helyett bánatba kerültem. Fehéroroszország, Pinszki-mocsarak, Rokitno.... Két évig voltam frontszolgálaton. A hunyadi hadosztálynak már csak egy zászlóalja maradt. Kétszeres vitézséget kaptam volna, ha mi nyerünk. Németországban estem fogságba, 3 nappal a háború vége után.

Egy út vágta ketté a tábor. Egyik felén a németek, a másik felén mi. Harmincötezer magyar foglyot számoltak meg és nyolcezer németet Graz mellett.

Egyszer csak átkísértek bennünket Jánosházára. Jánosházától Foksányig 23 napig tartott az út. Nyolcvan ember a kisvagonban, százhusz a nagyban. Olyan szorosan ültünk, hogy összepiszkoltuk egymást. Naponta egyszer kaptunk egy vödör moslékot. Jánosházán egy kulacs víz, Budafokon a Dunából 1 kulacs víz, Békéscsabán 1 kulacs és még kettő a Marosból, nem tudom hol. A vérhas elvitte a négy nap részét. Az ezerhatszázból kétszázhetvennyolcan maradtunk. Öt embernek szétverték a fejét, már Romániában, mert a többiek megszöktek.

Foksányban szőrtelenítés. Csak a bajusz meg a szemöldök maradhatott meg. Itt kaptuk a parancsot: a Vöröskereszt, vagy valamelyik világszervezet elrendelte, hogy a foglyokat szabadon kell bocsátani.

Kértem magam Végvárra, de nem engedtek. "Magyar katona, Szegedről menjen haza, ha tud!"

Hat napig utaztunk Szegedre. Ott fél nap alatt elintézték a papírokat. Onnan irány Decs!

Amikor megérkeztem, Gyuri bátyámnak a lánya kint ült a küszöbön. Jól megnézett, aztán beszaladt, és bezárta a kaput. 39 kiló voltam. Az ángyikám jóvoltából aztán följavultam.

Ott Decsen elmentem dolgozni egy kovácshoz, úgy karácsonyig. Akkor elmentem egy másikhoz.

Közben Bujdosó Pali bátyám agitált "Menjünk haza, mert amnesztia van Romániában. A szökőteket nem büntetik meg."

'46 február lehetett. Átmentünk. Otthon megint kovácsműhelyben dolgoztam, közben gyűrűs menyasszonyom lett. Úgy volt később, hogy átjön ő is Magyarországra. Háromszor próbálkozott, egyszer sem sikerült neki. (Nekem 15 tiltott határátlépésem van, de csak kétszer kaptak el!)

Pataki Laci bátyám eljött Pilisre meg Decsre rokonlátogatóba. Anyám nekem is sokat mesélt Pilisről. Valamikor ott laktak a szüleivel, amikor még kislány volt. Egyre mondta, hogy jöjjen ide a rokonokhoz. Nagymamám tízen voltak testvérek. Öt fiú, öt lány. A tízből nyolcan Pilisen laktak. Először nem akartam. Meg másadszor se.

Közben megjött Laci bátyám felesége meg lánya, Zsuzsa és a fia, Laci is. A Bán Korsósék házukba mentek lakni. Ott laktak a háború végéig. Akkor viszszaementek Végvárra. (Hencz Imre 1921. Végvár)

Akik átszöktek" (a magyar férfiakat mind vittek a frontra) Pataki Berti bátyám, Kósta Jóska, K. Tóth Zsiga bátyám... Laci bátyám már ott volt, Vilma ángyom a két gyerekkel: Zsuzsikával szököve mentek által, Szerbián keresztül. Titelnál vittek át őket a Tiszán, csónakon.

Az én nővérem, Pataki Ilona is ment a vőlegénye, Haág Mihály után, aki már szintén odaát volt.

Akkor a két férfi: Laci bátyám (Vilma férje) és Mihály mentek értük, és a titeli gyűjtőtáborból kikérték őket. Vállalták a felelősséget, a jövődöbéli férje a testvéremnek aláírta, hogy igenis feleségül veszi. Akkor kiadták.

Négy évig ott laktak ők is Magyarországon.

Nem mind Pilis meg Öcsény környékén voltak letelepedve, de a lakodalomra összegyűltek a végváriak. Például Pataki Mihály Csányon (Heves megye) volt szegődve egy dinnyetermesztőhöz.

Amikor vége lett a háborúnak, kocsira pakoltak és hazajöttek.

Amikor elkezdtek azok is hazajönni – ez még a '40-es években történt – akik addig Pilisen meg a környéken tartózkodtak, Erzsébet néni (Tavali Kovácsné) – annak a vőlegénynek a nagymamája, akinek a lakodalmán ott voltunk a férjemmel, Lajos és a kislányommal, Rozikával – azt mondta nekik: "Gyertek vissza családotul!" (Várdombon nagyon sok üres ház maradt a svábok után.)

Hazajöttek, a családot megtalálták. Egy se ment vissza! Az a ragados végvári föld itt fogta őket.

Tormába esett féreg a végvári ember. Másutt nem szeret. A tormába esett férget áttehetik édes gyümölcsbe, de az visszamászik a tormába. Nehéz művelésű a végvári föld, de mégis ragaszkodnak hozzá. Ezt a mi korosztályunkra értem. (Korsós Lajosné Pataki Rozália 1927, Végvár)

Végváron születtem 1932. június 10-én. Ott végeztem a három osztályt, utána 1942-ben elkerültünk Magyarországra. Háború volt. Apámat elvitték katonának, és ő átszökött. Mi pedig jöttünk utána. Édesapámat Pataki Lászlónak hívták, édesanyámat Tóth Vilmának, aki akkor már tüdőbeteg volt.

Pilisen végeztem négy osztályt, ott konfirmáltam. Bogár tanító tanított, a lelkesz pedig Simon István volt. Miklós Éva volt a legkedvesebb barátom. Meg Kozma Bözsi, Mózes Bözsi... Gutai Pistát is ismertem... Kati Jancsit, Ács Jánost.

Amikor apukám átjött, először nem Pilisre ment vagy Decsre. Pesten, a Hunnia filmgyárban dolgozott. Pataki Károly bácsi vette a szárnyai alá. Nem volt ott sokáig, nem szeretett élni a nagyvárosban. Akkor ott már bevezették a jegyrendszert. Hiába, háború volt. Amikor édesapám először eljött a Sárközbe, Korsós Pálhoz ment Decsre. Ő mondta neki: "Öcsém, van Pilisen egy üres ház, én megveszem neked az asztalos szerszámokat, és majd ott dolgozol."

Korsós Istók bátyáméknál laktunk, ők fogadtak be bennünket. Majd (miután lebontották a házat) elkerültünk egy másik épületbe. Azután nagyon sokan kerültek Végvárról Pilisre. Édesapám volt igencsak az első. Utána jött Bujdosó Pali, Pataki Albert (ő édesapám testvére volt), Hencz Imre, Viszáki Tóth, K. Tóth Zsiga, K. Tóth Sándor, Pataki Péter, Szarvas József... ők, amikor bejöttek az oroszok, hazamentek. Pilisen csak Bujdosó Károly és Hencz Imre maradt. Apám is elment Végvárra, hogy szétnézzon: hogyan tudnánk hazamenni. Anyám akkor már a végét járta. Nem akart idegenben meghalni.

Apámat Temesváron elfogták, bevágták a foglyomenetbe. Foksányból került elő pár hónap múlva, csont és bőr volt.

Negyvenhatban (úgy augusztus táján) összehozta a családot. Először velem és a kishúgommal, Lidikével (akit anyám már betegen szült) indult haza. Anyám és az öcsém Pilisen maradtak. Miután apám hazavitt bennünket, visszafordult, és elvitte őket is. Anyám a következő évben, negyvenhatban meghalt. (Oláh Bálintné Pataki Zsuzsanna 1932. Végvár)

Szentyai Györgyné Bujdosó Mária visszaemlékező szavaiból Végvár és Sárköz másfajta kapcsolata is kirajzolódik.

Édesapám kint volt négy évig Sárpilisen meg Öcsényben, 1942, pünkösdi szombatján ment el itthonról. Átúszták éjjel a vizet. Tizenvalahányan mentek: K. Tóth Zsiga, K. Tóth Sándor bácsai, Szarvas Józsi bácsi, Viszáki Tóth Miska bátyám, Pataki Laci... meg a Rebi néni férje, Tóth András. Ő aztán orosz fogságba esett. Úgy tudjuk, tüdőgyulladásban halt meg. Rebi volt egypárszor itthon, meglátogatta az anyósát. Gondolom, már ő is meghalt. Károly bátyám is átment. Édesapám 1946. január 28-án jött haza, szintén szököve. Tavasszal visszaszökött, elhozta azokat, akik még ott maradtak. Szentyai Györgyné Bujdosó Mária 1937. Végvár)

1945. február 24-én Sárpilisen összeírták az új demokratikus hadseregbe a katonaköteles férfiakat, még mindig hét végvári származású fiatalembert találtak itt az idefutott 15 főből. Természetesen elsősorban a sárközi rokonoknál leltek menedékre, akinek nem volt itt rokona, azokat is befogadták, működött a végvári szolidaritás. A határon át Magyarországra menekült végvári férfiak (Hencz Imre, Bujdosó Károly, Bujdosó Pál, Pataki László, Pataki Albert, Pataki Péter, K. Tóth Zsiga, Kótai József, K. Tóth Sándor, Viszáki Tóth Mihály, Szarvas József, Tóth András, Pataki József, Pataki Mátyás, Bujdosó Zsigmond) közül mindössze kető házassodott meg itt és maradt meg a sárköziek között: Bujdosó Károly és Hencz Imre.

LAPSZÁMUNK SZERZŐI:

- **Balázs Kovács Sándor** – néprajzkutató, muzeológus, Szekszárd
- **Bodó Barna dr.** – docens, politológus, Temesvár
- **Bodó Mária dr.** – docens, zongorapedagógus, muzikológus, Temesvár
- **Bugarski, Stevan** – helytörténész, író, ny. mérnök, Temesvár
- **Gutai István** – író, publicista, népművelő, Paks
- **Illés Mihály** – mérnök, író, Temesvár
- **Jancsó Árpád dr.** – mérnök, helytörténész, Temesvár
- **Kiss Ferenc** – tanár, tanfelügyelő, Temesvár
- **Kováts Ábel** – építész, Budapest
- **Magyari Sára** – magyartanár, Temesvár
- **Mészáros Ildikó** – magyartanár, újságíró, Temesvár
- **Miklósik Ilona** – muzeológus, művészettörténész, Temesvár
- **Pomogáts Béla dr.** – irodalomtörténész, az Anyanyelvi Konferencia elnöke, Budapest
- **Sas Péter** – művelődéstörténész, MTA Irodalomtudományi Intézet Budapest
- **Szabó Zsolt dr.** – docens, művelődéstörténész, a Művelődés főszerkesztője, Kolozsvár
- **Szekernyés János** – helytörténész, művészettörténész, műkritikus, Temesvár
- **Szuszám Zsuzsa** – újságíró, művészettörténész, Kolozsvár
- **Toró T. Tibor** – fizikus, az EMNT alelnöke, Temesvár
- **Ujj János** – történész, újságíró, Arad
- **Vallasek Júlia dr.** – adjunktus, irodalomtörténész, Kolozsvár

régi(j)óvilág

REGIONÁLIS HONISMERETI SZEMLE

Szerkesztőtanács: Dukrét Géza (Nagyvárad), Horváth József (Szabadka), Miklósik Ilona, (Temesvár), Szekernyés János (Temesvár), dr. Vekov Károly (Kolozsvár), dr. Zakar Péter (Szeged)

Tördelőszerkesztő: Lázár Ildikó

Tördelés: a *Heti Új Szó* műhelyében

Grafikai szerkesztő: Nüszl Erzsébet, grafikus

Kiadó: dr. Bodó Barna, a Szórvány Alapítvány elnöke

Szerkesztőség: 300593 Temesvár, Putnau.7 Tel./ fax: 0356 446 516

Drótposta: diasporatm@rdstm.ro

A lapszám megjelenését támogatták:

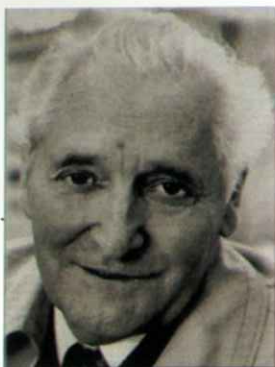
Szerkesztőség: Illés Mihály (Temesvár), dr. Jancsó Árpád (Temesvár), Károlyi Attila (Szeged), Kiss Ferenc (Temesvár), Magyari Sára (Temesvár), Mészáros Ildikó (főszerkesztő, Temesvár), Sütő-Egeressy Zsuzsa (Temesvár), Ujj János (Arad), Vicze Károly (Temesvár)

TÁMOGATÓINK:

Ihász János
Herczeg András
Kaba Gábor
Szilágyi Géza

ELŐFIZETŐINK:

Dr. Albert Ferenc
Albert László
AnaviÁdám
Dr. Bárányi Ferenc
Dr. Bárányi Ildikó
Béres Margit
Dr. Bodó Mária
Bojtos Tünde
Borbély Imre
Borbély Zsolt Attila
Dr. Bogáthy Zoltán
Dr. Delesega Gyula
Dudás József
Egeressy Katalin
Erdei Ildikó
Erdei Lajos
Erdély István
Erdély Rita
Fazakas Csaba
Fodor Erika
Fórika Éva
Gazda István
Gyurka Teréz
Haláp Margit
Halász Ferenc
Dr. Hatvany Csaba
Ft. Heinrich József
Higgyed Imre
Dr. Higgyed István
Kása József
Kása Zsolt
Kenyeres András
Kerekes Irén
Kertész Éva
Kertész Katalin
Király Rozália
Király Zoltán
Ft. Kocsik Zoltán
Dr. Kovács Béla
Kovács Katalin
Kovács Zoltán
Kubán Mátyás
Küttel István
Lázár István
Magyari Etelka
Dr. Matekovits György
Pál Krisztina
Pástean Erika
Pataki Adél
Pataky Lehel Zsolt
Pozsár József
Péter László
Dr. Salló Ervin
Schwartz Ida
Szabó Ferenc
Ft. Szabó Péter
Msg. Szilágyi Zsolt
Szathmáry Ibolya
Telegdy Gyöngyvér Eszter
Toró László
Toró T. Tibor
Toró Tibor
Ungor Ilona
Valdman Ferenc
Vinczeffy Kinga
Virginás Tar Judith

Kányádi Sándor

Kós Károly arcképe alá

Hajlékot Istennek,
hajlékot embernek
kőből, fából
házat,
raktál a léleknek
kőnél, cserefánál
erősebb igékből
várat.

Áldjon érte Isten,
áldjon érte ember;
Isten s ember
dolga.
Falak omolhatnak,
kövek is váshatnak,
magaslik, nem porlad
a megtartó példa.

Barázdált orcádról
az idő aláfoly,
mint az olvadó hó
a vén Maguráról.

1968